

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
XXII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 13-15 червня 2025 р.

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет

**АКТУАЛЬНІ
ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**

Збірник матеріалів
XXII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 13-15 червня 2025 р.

Луцьк
Вежа-Друк
2025

**Рекомендовано вченою радою Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(протокол № 8 від 26.06.2025 р.)**

Редакційна колегія:

Цьось А. В. – доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор, ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки – голова редакційної колегії; *Єлісєєва Л. В.* – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародної співпраці – заступник голови редакційної колегії; *Демчук А. М.* – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету – заступник голови редакційної колегії; *Яцишин М. М.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права; *Духневич А. В.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін; *Фідря Ю. О.* – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності; *Книш С. В.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права; *Кравчук В. М.* – доктор юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету; *Ленгер Я. І.* – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права; *Джурак Л. М.* – відповідальний секретар редакційної колегії.

Рецензенти: *Дешко Л. М.*

доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Яроцький В. Л.

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій НІОУ ім. Ярослава Мудрого.

Актуальні питання реформування правової системи : зб. матеріалів XXII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 13-15 червня 2025 р. / Уклад. Джурак Л. М. – Луцьк : Вежа-Друк, 2025. – 148 с.

ISBN 978-966-940-684-2

У збірнику розглядаються питання реформування правової системи, які обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції, що проходила 13-15 червня 2025 р. Репрезентовано новітні погляди та підходи науковців та практиків на державу і право в умовах їх становлення, сучасного стану та перспектив розвитку. Досліджено актуальні філософсько-правові та теоретико-прикладні проблеми державотворення, правотворення, праворозуміння та правореалізації як в цілому, так і різного галузевого спрямування, з метою їх оптимізації та створення наукових засад для подальшого якісного перетворення.

Для науковців, здобувачів освіти та всіх, хто цікавиться проблемами правової системи.

УДК34(082)(477)

© Джурак Л. М. (укладання), 2025

© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2025

ISBN 978-966-940-684-2

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЗАБОРОНИ КАТУВАНЬ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Андрущак О. М.

Досліджується концепція абсолютної заборони катувань як одного з ключових елементів системи захисту прав людини. Визначено, що ефективне забезпечення цієї заборони покладає на державу як негативні, так і позитивні зобов'язання, що охоплюють як утримання від жорстокого поводження, так і обов'язок здійснювати превентивні заходи. Особлива увага приділяється аналізу статті 3 Європейської конвенції з прав людини та практиці Європейського суду з прав людини, які формують високі стандарти у сфері недопущення тортур, нелюдського або принижуючого гідність поводження. Підкреслюється, що захист від катувань є не лише нормою права, а й етичним імперативом для правової держави.

Ключові слова: позитивні та негативні зобов'язання, держава, заборона катувань.

Зобов'язання держави в галузі прав людини – це невтручання держави у сферу індивідуальної свободи, повага до прав людини, їх забезпечення, захист та сприяння їх реалізації, а також вживання державою усіх можливих заходів для уникнення порушень прав людини, захист від таких порушень, застосування санкцій за їх скоєння та належна компенсація особам, які постраждали. Визнання, дотримання і захист прав та свобод людини і громадянина є загальним обов'язком держави. Загальні обов'язки держави кореспондує право громадян вимагати від держави реалізацію відповідних заходів у сфері конституційних прав і свобод.

Зобов'язання держави щодо прав людини передбачено Конституцією України, згідно з якою права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності Української держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення цих прав є головним обов'язком держави (ст. 3 Основного Закону). Однак, велику роль в регулюванні прав та свобод людини відіграють практика Європейського суду з прав людини та міжнародні нормативно-правові акти: Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (1984 р.), Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поводженню та покаранню (1987 р.) та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) (далі – Конвенція).

Стаття 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) [1] встановлює імперативну вимогу щодо абсолютної заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Практика Європейського суду з прав людини свідчить про важливість дотримання державами зобов'язань щодо запобігання жорстокому поводженню з боку осіб, які здійснюють державну владу та необхідність проведення ретельного розслідування з цього приводу.

Для оцінювання ступеня виконання державою своїх зобов'язань у галузі прав людини традиційно використовується підхід, за яким кожне право тягне за собою три типи зобов'язань:

1. Зобов'язання поважати права людини – утримання державних органів, підприємств, установ від порушень прав людини при виконанні своїх повноважень.

2. Зобов'язання захищати права людини – захист носіїв прав людини від протиправного втручання третіх осіб під час їх реалізації, а також застосування санкцій щодо правопорушників.

3. Зобов'язання забезпечувати здійснення прав людини – активні дії з боку держави метою яких є сприяння реалізації прав людини в повному обсязі, досягнення їх кінцевого результату.

Оцінюючи додержання державою прав людини, Європейський суд з прав людини при тлумаченні і застосуванні положень Європейської конвенції та Протоколів до неї використовує доктрину негативних і позитивних зобов'язань держави. Ця доктрина спирається на принцип верховенства права і передбачає, що фактично всі положення, які закладають європейські правозахисні стандарти, містять подвійні, тобто негативні та позитивні, вимоги до держави стосовно їх реалізації. Позитивні зобов'язання вимагають активного втручання держави в реалізацію прав людини, тоді як негативні – утримуватися від втручання. В першому випадку права людини

порушуватимуться через відсутність дій з боку держави (зокрема, через пасивність органів державної влади, які не зробили всього, що розумно очікувалося від них для запобігання реальній та безпосередній загрозі правам, про яку вони знали чи повинні були знати), у другому – в результаті перешкоджання своїми діями чи непропорційного втручання в реалізацію прав людини.

У цілому позитивні зобов'язання держави зумовлюють її обов'язок вжити всіх прийнятних (розумних) і належних засобів для захисту прав людини. Такі засоби можуть бути юридичними (наприклад, законодавче закріплення прав людини, встановлення юридичних вимог для здійснення певного роду діяльності або нормативна регламентація поведінки певних категорій осіб) чи практичними (зокрема, обов'язок держави вжити всіх практичних засобів щодо запобігання вбивству чи нанесенню тілесних ушкоджень особам, які перебувають під вартою, або запобігти самогубству засуджених). Серед позитивних зобов'язань держави виділяють також матеріальні та процесуальні аспекти порушень за статтею 3 Конвенції.

У практиці Європейського суду з прав людини можна виявити констатацію недотримання негативних зобов'язань у трьох основних категоріях порушень матеріального характеру: 1) неналежне поведіння правоохоронних органів навмисного характеру (під час арешту і після, під час допиту в поліції, фізичне і психологічне насильство стосовно осіб, які знаходяться під вартою, а саме: згвалтування, каліцтва, переломи, насильницьке годування без потреб, одягання мішка на голову, позбавлення сну і т. п.); 2) неналежне поведіння під час законних або незаконних дій посадових чи службових осіб держави (визнання, екстрадиція в країну, де заявникам погрожує застосування дій, що порушують ст. 3; тілесні покарання, навмисне знищення майна, неповідомлення рідним місця тримання під вартою чи ув'язнення та ін.); 3) неналежне поведіння як результат упущень чи бездіяльності посадових і службових осіб держави (ненадання медичної допомоги, що призвело до тяжких наслідків, незвільнення ув'язненого через халатне ставлення до обов'язків, коли термін ув'язнення закінчився та ін.) [2, с. 850-851]

Позитивні зобов'язання (процесуальний аспект порушень ст. 3 Конвенції) насамперед охоплюють: 1) проведення ефективного розслідування викладених у заяві скарг; 2) попередження, припинення і покарання за неналежне поведіння з боку приватних осіб.

Одним із основоположних рішень, що розтлумачують досить стисле та лаконічне конвенційне положення щодо заборони катувань, було прийнято у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства»[3]. Суд зазначив, що погане поведіння має досягти певного мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції. Оцінка мінімального рівня жорстокості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких, як тривалість поведінки, його фізичний і психологічний вплив, а в деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого[4].

Конвенція, безумовно, забороняє катування і нелюдське або таке, що принижує гідність, поведіння або покарання, незалежно від способу поведінки потерпілого. Держава не може ухилитися від дотримання цієї заборони «навіть у разі війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації». Суд взяв до уваги відмінність, яку стаття 3 наводить між поняттями катування і нелюдського або такого, що принижує гідність, поведінки. Відмінність визначається головним чином ступенем інтенсивності заподіяних страждань. Автори Конвенції ввели цю диференціацію з наміром показати, що катування є особливою формою навмисного нелюдського поведінки, що викликає дуже серйозні страждання.

Справи щодо України за статтею 3 Конвенції стосуються різноманітних аспектів:

- неналежного поведіння з боку представників держави та відсутність ефективного розслідування («Афанасьєв проти України», «Вєргельський проти України», «Геннадій Науменко проти України», «Ісмаїлов проти України» та ін.);

- неналежних умов тримання під вартою («Віслогузов проти України», «Данкевич проти України», «Коваль проти України» та ін.);

- незабезпечення своєчасної та належної медичної допомоги («Кучерук проти України», «Петухов проти України» та ін.);

- видачі особи («Байсаков та інші проти України», «Солдатенко проти України») та ін.

Заборона катувань є непорушною нормою міжнародного права, яка покладає на державу як пасивний, так і активний обов'язок. Її реалізація вимагає не лише законодавчого врегулювання, але й практичних механізмів запобігання, розслідування та відповідальності. Особлива увага повинна приділятися умовам тримання під вартою, поведінці працівників правоохоронних органів, доступу до медичної допомоги та забороні екстрадиції у разі загроз катувань. Тільки за умови комплексного підходу держава здатна забезпечити реальну дію статті 3 Конвенції.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004t (дата звернення: 12.06.2025)
2. Буткевич В. Г. Особливості з'ясування правового змісту ст. 3 ЄСПЛ та застосування основних стандартів. – В кн.: Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В. Г. Буткевича. – К. : Ред. журн. «Право України», 2011. – Дод. до журн. «Право України». С. 791 – 895.
3. «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom): рішення ЄСПЛ від 18 січня 1978 року (заява № 5310/71). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-57506> (дата звернення: 12.06.2025)
4. Куксіна К. А. Зобов'язання держави щодо заборони катування: практика Європейського суду з прав людини. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 615 – 618. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/153.pdf (дата звернення: 11.06.2025)

Andrushchak O. State obligations to prohibit torture within the human rights protection system. *The article examines the concept of the absolute prohibition of torture as one of the key elements of the human rights protection system. It is determined that the effective implementation of this prohibition imposes on the state both negative and positive obligations, covering both the abstention from ill-treatment and the obligation to carry out preventive measures. Particular attention is paid to the analysis of Article 3 of the European Convention on Human Rights and the practice of the European Court of Human Rights, which form high standards in the field of preventing torture, inhuman or degrading treatment. It is emphasized that protection from torture is not only a rule of law, but also an ethical imperative for a state governed by the rule of law.*

Keywords: *positive and negative obligations, state, prohibition of torture*

ДЕРЖАВНА ВАРТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ

Гламазда П. В.

У дослідженні проаналізовано організаційно-правові засади діяльності Державної варти, як центрального органу, що реалізовував внутрішню політику Української Держави у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки. Визначено, структуру Державної варти, що передбачала чітку вертикаль управління від центрального апарату до місцевих підрозділів. Охарактеризовано функції та завдання, які покладались на дану правоохоронну інституцію.

Ключові слова: Українська Держава, Державна варта, правоохоронна система, охорона громадського порядку та безпеки.

Кардинальна зміна державного устрою в Україні навесні 1918 року та прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського започаткували новий етап у розвитку правоохоронної системи. Особливістю цього періоду українського державотворення було те, що на відміну від Центральної Ради, а пізніше й Директорії, гетьман багато уваги приділяв питанням охорони правопорядку [1]. Гетьманський уряд проводив реформування правоохоронних структур, спрямоване на відновлення дореволюційних форм організації правоохоронної діяльності з одночасним впровадженням нових елементів, обумовлених потребами державного будівництва. В досліджуваний період було відновлено централізований апарат правоохоронних органів з чіткою ієрархічною структурою та посиленням військової складової в організації їхньої діяльності. Значну увагу було приділено відновленню професійного кадрового складу правоохоронних органів, поверненню на службу досвідчених фахівців та запровадженню чіткої системи підготовки персоналу.

Принципово важливим аспектом організації правоохоронної системи за Гетьманату стало утворення Державної варти – централізованого органу охорони правопорядку, який поєднував у собі функції поліції, жандармерії та органів державної безпеки. Тимчасовою постановою Ради міністрів Української Держави, що була затверджена гетьманом 18 травня 1918 року, міську й повітову міліцію було передано під управління губернських і повітових старост та утворено Державну варту

Української Держави [2]. Новостворений орган отримав широкі повноваження у сфері охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю та забезпечення державної безпеки, разом з тим, слід зазначити, що після створення нових охоронних органів (митна служба, гетьманська служба безпеки, військова розвідка) повноваження Державної варти було урізано.

Організаційна структура Державної варти передбачала чітку вертикаль управління від центрального апарату до місцевих підрозділів, що забезпечувало ефективну координацію правоохоронної діяльності на всій території держави.

Керівництво Державною вартою покладалося на департамент Державної варти при Міністерстві внутрішніх справ. 13 серпня 1918 року Радою міністрів Української Держави було ухвалено «Уставу (статут) про організацію департаменту Державної варти», де було визначено штат цієї інституції та її повноваження. Відповідно до Устави (статуту) було визначено наступні повноваження Державної варти: 1) попередження і запобігання злочинам та охорона громадської безпеки і порядку; 2) організація і контроль за діяльністю місцевих установ Державної варти; 3) призначення, переміщення, звільнення і нагородження співробітників інституції і призначення їм пенсій та інших встановлених законом грошових видатків; 4) охорона і спостереження за прикордонною смугою; 5) контроль за проживанням в Україні іноземців, постачання чужоземцям свідоцтв на проживання у межах Української Держави і висилки чужоземців; 6) перевірка свідчень осіб, які іменують себе за кордоном українськими громадянами, про передачу на Україну українських громадян, які затримані за кордоном і обвинувачуються у різних правопорушеннях; 7) нагляд за питними та трактирними закладами; 8) нагляд за виготовленням, торгівлею і перевезенням порошу та інших вибухових речей; 9) нагляд за дотриманням законів та правил відносно паспортів і про втікачів і 10) інші повноваження визначені в особливих законах» [3].

Одночасно зі створенням департаменту Державної варти при Міністерстві внутрішніх справ як центральному органу управління правоохоронною системою формувалися і місцеві правоохоронні установи. Гетьманський уряд у наведенні ладу на місцях покладался на сильну місцеву адміністрацію, тому управління правоохоронними органами поза центром (столицею), зосереджувалося у губернських старост та міських отаманів. Для реалізації правоохоронних функцій їм на допомогу призначався інспектор Державної варти, який мав власне управління [4].

Аналогічна структура була і в повітах, за винятком того, що повітовий староста не мав у своєму підпорядкуванні інспектора варти. Територія повіту поділялася на два відділи – повітовий (сільський) та міський. Міста, населення яких становило менше 30 тисяч осіб, входили до компетенції повітового відділу. Варта на місцях в свою чергу також поділялась на сільську (кінну) і міську (пішу). Кількість кінних вартових у повіті визначалася з розрахунку один на 2 тисячі населення, у містах – один вартовий на 400 мешканців. У розпорядженні повітового старости була також резервна сотня кінних вартових. Також слід зазначити, що такі міста, як Київ, Одеса, Миколаїв та Харків мали окремі штати варти, що включали в себе резервні дивізіони кінних вартових по 260 чоловік [4].

За функціональним призначенням Державна варта умовно поділялася на загальну, карно-розшукову та освідомчу [5, с. 73]. Окрім цього в структурі органів охорони правопорядку досліджуваного періоду можна виокремити окремі структурні підрозділи, які перебували у підпорядкуванні департаменту Державної варти при Міністерстві внутрішніх справ, а саме: залізнична варта, кордонна варта та розвідувальні органи.

Карно-розшукова варта, яка за формою і змістом була прототипом «сискної поліції», здійснювала розшук злочинців у справах загальнокримінального характеру в Україні. У віданні освідомчої варти перебували питання запобігання та припинення злочинів проти державного ладу і безпеки, акумулювання та аналіз агентурної інформації про політичні настрої населення, страйки, партизанський і профспілковий рух, діяльність політичних партій [4].

Для охорони залізниць було сформовано окремий корпус залізничної варти, поділений на сім округів: Київський, Одеський, Південний, Катеринославський, Лівобережний, Харківський і Подільський [6]. Основним завданням залізничної варти було викриття та розслідування кримінальних злочинів і правопорушень у прилеглій до залізниці смузі, а також захист особистої і майнової недоторканності осіб, що перебували у цій смузі.

Кордонна варта за покладеними на неї завданнями була прототипом прикордонної служби України. Разом з тим, зважаючи на невелику чисельність (близько 500 осіб) цього правоохоронного органу, його працівники були не в змозі запобігти нелегальній міграції (проникненню) радянських агентів і озброєних груп. Щодо розвідувальної варти, інформації є вкрай мало, але можна стверджувати, що поряд з відповідними органами Міністерства військових справ і окремими

агентами особливого відділу гетьманського Штабу, департамент Державної варти мав певні напрацювання і у цій сфері.

Отже, незважаючи на вкрай несприятливі зовнішньополітичні обставини в яких опинилася Українська Держава, гетьманові все ж таки на короткий період часу вдалося на належному рівні організувати роботу правоохоронних органів. Новостворена інституція мала достатній потенціал для реалізації політики держави у правоохоронній сфері, однак у своїй діяльності виявилася недостатньо підготовленою до викликів, які стояли перед нею.

Література

1. Ухач В. З., Ухач А. В., Ухач В. В. Державна варта в системі розбудови правоохоронних органів Української Держави Павла Скоропадського [Електронний ресурс]. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3209
2. Лупандін О. І. Державна варта Української Держави 1918 [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України. К. В-во "Наукова думка". 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Derzhavna_varta_ukr_derzhavy
3. Устава (статут) про організацію департаменту Державної варти [Електронний ресурс]. URL: <https://tsdavo.gov.ua/gmedia-album/2023-skoropadskiy-statut/>
4. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). Харків. Видавництво Університету внутрішніх справ. 2000. 462 с.
5. Мироненко О. М. Державна варта. *Історико-політичні уроки української державності: енцикл. слов.* Донецьк. 1998. С. 70–76
6. Іванов С. Ю. Правоохоронна система Української Держави (квітень–грудень 1918 р.) [Електронний ресурс]. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/26.pdf

Hlamazda P. Derzhavna Varta of the Ukrainian State: structure and functions. *The study analyzes the organizational and legal principles of the State Guard, as a central body that implemented the internal policy of the Ukrainian State in the field of ensuring public order and security. The structure of the State Guard is determined, which provided for a clear vertical of management from the central apparatus to local units. The functions and tasks assigned to this law enforcement institution are characterized.*

Keywords: *Ukrainian State, Derzhavna Varta, law enforcement system, protection of public order and security.*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗМІСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ЯК ПРИРОДНОГО ПРАВА

Колесниченко Н. О.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. О. М. Юхимюк

Стаття присвячена дослідженню питання змісту права на свободу вираження поглядів як природного права (ius naturale).

Ключові слова: *свобода вираження поглядів, свобода слова, природне право, правоінтерпретаційна діяльність*

Постановка проблеми. Чимало праць присвячено дослідженню права на свободу вираження поглядів (у даній праці ототожнюватиметься зі свободою слова), проте не так багато уваги приділено цьому праву з точки зору концепції не позитивного, а природного права, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета дослідження. Визначити зміст права на свободу вираження поглядів як природного права через: 1) визначення поняття природного права, його ознак та змісту; 2) аналіз права на свободу вираження поглядів з цієї точки зору.

1. Поняття природного права, його ознаки та зміст.

1.1. Природним правом (*ius naturale*) є право, загальне для всіх людей, і яке походить від природи, а не від правил суспільства, або позитивного права [1] (*ius positum*).

1.2. Природним правам людини притаманні, серед іншого, такі ознаки: 1) природність: вираз індивідуальної, а не соціальної чи державної природи людини; 2) безпосереднє забезпечення життєво необхідних для людини цінностей; 3) безпосередній та об'єктивний характер: для їх реалізації не потрібен жоден правозастосовний акт, воля людини; 4) за своєю значимістю є родоначальними й основоположними; 5) є правами (вимогами), що їх заявляють державі [2].

Відповідно до доктрини природного права вона є втіленням певного розуміння права, яке не обмежується лише його інституційною стороною, а звертає увагу також на його ідеальну сторону (як прагнення до справедливості), на раціональні основи позитивного права [3, с. 51].

1.3. Зміст природного права складають принципи, вимоги, ідеї та інші подібні до них компоненти [4, с. 67]. Зміст природного права є істинно-моральним [5, с. 39] і принципами, які його складають, є справедливість і моральність, які, своєю чергою, виводяться на основі розуму і здорового глузду, а не із кодексів чи законів [6, с. 20].

2. Свобода слова з точки зору концепції природного права.

2.1. Свобода слова, відтак, може розглядатись у двох аспектах: як природне право (право як загальносоціальне явище) і як суб'єктивне юридичне право. У першому аспекті розглядувана свобода не залежить від держави, має природний, загальносоціальний характер. У другому аспекті – залежить від держави, котра проголошує, визнає цю можливість [7, с. 182].

З точки зору концепції позитивного права (*ius naturale*), існування свободи слова є зверненням до основного морального права на цю свободу, яке розуміється як природне право, яким володіють усі люди [8]. Свобода слова є природним правом, адже людина від природи має здатність пізнавати істину і передавати її іншим за допомогою мови або інших засобів вираження [9, с. 250].

Основним поняттям морального права тут є право вимоги. Відтак, воно співвідноситься з моральними обов'язками інших (приміром, держави) поважати або захищати право. Таке право є природним, оскільки воно має нормативну силу незалежно від того, чи хтось так вважає, і незалежно від того, чи воно кодифіковане в законі. Приміром, тиранічна держава, яка ув'язнює дисидентів, діє несправедливо, порушуючи моральні права, навіть якщо в її правовій системі відсутнє юридичне право на свободу слова [8].

Серед тих, хто обґрунтовує свободу слова природним моральним правом, є місце для розбіжностей щодо того, наскільки закон (у найширшому розумінні) має відображати це право (як і будь-яке інше право). Залишається відкритим питання, що має передбачати точна юридична кодифікація морального права на свободу слова. виправдане законне право на свободу слова може не віддзеркалювати точних контурів природного морального права на свободу слова. Юридичне (тобто позитивне) право на свободу слова, яке можна обґрунтувати, може захищати більше вираження поглядів (чи навіть менше), ніж основне моральне (тобто природне) право, яке його виправдовує [8].

Таким чином, свобода слова є природним правом, забезпечуваним позитивним правом. Тому її зміст з точки зору концепції природного права (*ius naturale*) та з точки зору концепції позитивного права (*ius positum*) – є відмінним.

2.2. До структурних елементів свободи слова як природного явища, належать такі можливості людини: формувати свої погляди; дотримуватися їх; вільно виражати (охоплює свободи шукати, одержувати, знаходити, поширювати, передавати будь-яку інформацію та ідеї); змінювати свої погляди; не виражати їх; відмовлятися від них [10, с. 59].

Свобода слова людини як природне право – це можливість людини виражати внутрішньо та ззовні в будь-якій формі ставлення ймовірного характеру до теперішніх, минулих, майбутніх будь-яких явищ, процесів, подій, фактів дійсності або давати їх оцінку [11, с. 12].

З точки зору погляду, що виражається, ця свобода включає свободу вираження: релігійних, правових, політичних та інших поглядів (залежно від форм свідомості); констатуючих поглядів та поглядів-оцінок (залежно від змісту поглядів); поглядів у вербальній (усній, письмовій, друкованій), невербальній та комбінованій (вербальна й невербальна) формі (залежно від форм (способів) зовнішнього вираження поглядів); істинних та хибних поглядів (залежно від того, чи правильно відображають об'єктивну дійсність погляди людини) [11, с. 12].

Свобода слова не зводиться лише до вербальних форм – слова писаного або усного – а включає також малюнки, образи та дії, покликані виразити ідею або подати інформацію (у деяких випадках навіть манера одягатися) [12], тобто це право охоплює різні форми вираження: візуальні (картини, світлина, зображення та відео), звукові (музика, висловлювання тощо) та поведінкові

(вистава або дія). Охоплює, в т.ч., ідеї або думки, які можуть бути суперечливими, дратувати або навіть шокувати [13].

Висновки. Отже, зміст права на свободу вираження поглядів з точки зору концепції природного права (*ius naturale*) є істинно-моральним, складається на основі принципів справедливості і моральності, та включає можливість людини: (1) формувати свої погляди; (2) дотримуватися своїх поглядів; (3) вільно виражати свої погляди внутрішньо та ззовні в будь-якій формі – вербально (аудіально через висловлювання), невербально (візуально через картини, світлини, зображення та відео; аудіально через музику тощо та поведінково через виставу або дію) чи комбіновано – ставлення ймовірного характеру до теперішніх, минулих, майбутніх будь-яких явищ, процесів, подій, фактів дійсності або давати їх оцінку, що включає можливість: (3.1) шукати будь-яку інформацію та ідеї; (3.2) одержувати будь-яку інформацію та ідеї; (3.3) знаходити будь-яку інформацію та ідеї; (3.4) поширювати будь-яку інформацію та ідеї; (3.5) передавати будь-яку інформацію та ідеї; (4) змінювати свої погляди; (5) не виражати своїх поглядів; (6) відмовлятися від своїх поглядів.

Література

1. Natural law. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/natural-law>
2. Магновський І.Й. Концепт природних прав людини в контексті природного права в національній науковій думці. *Наукові праці НУ ОЮА*. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom31/6.pdf>
3. Максимов С. Теорія природного права: концептуальний і доктринальний виміри. *Право України*. 2021. Вип. 1. С. 43-65.
4. Рабінович С. П. Взаємозв'язки природного та позитивного права / С. П. Рабінович // *Проблеми філософії права*. – 2008–2009. – Т. VI–VII. С. 64-72.
5. Магновський І. Й. Загальнотеоретичні аспекти концепту природних прав людини в контексті природного права / І. Й. Магновський // *Права людини в період збройних конфліктів : Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.)* / Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; каф. міжнародного та європейського права НУ «ОЮА» : у 2 т. – Одеса, 2022. С. 37-41.
6. Попов Д. І. Філософсько-правові засади застосування природного права при здійсненні судового угляду у випадку прогалин у законодавстві / Д. І. Попов // *Європейські перспективи*. – 2013. – № 4. С. 16-22.
7. Ярмол Л. В. Свобода вираження поглядів як суб'єктивне юридичне право (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*. 2015. №813. С. 181-184.
8. Howard J. W. Freedom of Speech. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/freedom-speech/>
9. McAniff J. E. The Natural Law--Its Nature, Scope and Sanction. *Fordham Law Review*. 1953. Vol. 22. P. 246-253.
10. Ярмол Л. В. Свобода вираження поглядів: природно-правова інтерпретація. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. Вип. 6. С. 56-59.
11. Ярмол Л. В. Поняття, значення, види поглядів і уявлень людини (теоретико-правове дослідження) / Л. В. Ярмол // *Держава та регіони. Серія : Право*. - 2017. - № 4. С. 8-14.
12. Верховенство права та права людини у світлі конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *USAID*. URL: https://web.archive.org/web/20211124050440/https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/curriculum_rule_of_law_cd.pdf
13. Свобода вираження. *Путівник з прав людини*. URL: <https://www.rights.in.ua/rights/svoboda-virazhennja>

Kolesnychenko N. The interpretation of the content of the right to freedom of expression as a natural right. The article is devoted to the study of the content of the right to freedom of expression as a natural right (*ius naturale*).

Keywords: freedom of expression, freedom of speech, natural law, law interpretation.

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ЄВРОПИ

Крисюк Ю. П.

Стаття присвячена питанням визначення природи й сутності принципу верховенства права та формуванню відповідної правової доктрини. Зазначено, що прийнято виділяти вузьке і широке розуміння верховенства права. Доведено, що верховенство права є одним із найважливіших європейських принципів та головною засадою європейського права.

Ключові слова: верховенство права, праворозуміння, правова доктрина, правова сім'я.

У сучасній правовій думці досить поширеним стає використання категорії «верховенство права» (rule of law) в контексті аналізу різних правових явищ, на якій все частіше зосереджується увага дослідників. При цьому діапазон думок і підходів стосовно призначення і змісту даного правового феномену досить широкий – від безапеляційного визнання верховенства права до категоричного заперечення необхідності виділення його з-поміж інших правових явищ. Як відомо, принцип верховенства права був сформований у межах концепції природного права, поруч із ключовими ідеями свободи, рівності, справедливості, гідності, недоторканності приватної власності та інших. Однак, не зважаючи на тривалу історію формування та розвитку даного принципу, його зміст все ще лишається не чітко визначеним та залежить від правової культури, національних особливостей, правового менталітету, стану розвитку наукової думки та правової практики певного суспільства. Позаяк можна стверджувати, що поступово у правовій науці вдалося сформулювати доктрини, на які спирається праворозуміння принципу верховенства права.

Класичне праворозуміння верховенства права сформувалося у країнах англосаксонської правової сім'ї. Саме в такому розумінні, як видається, концепцію «верховенства права» («rule of law») було втілено в ідеях англійського юриста та теоретика конституційного права – Альберта Венн Дайсі. Ця концепція верховенства права була розроблена для визначення особливостей неписаної англійської конституції. У зв'язку з цим А. В. Дайсі виділив три значення терміна «верховенство права». Відповідно до першого значення «верховенство права» не допускає довільного втручання з боку держави. Друге значення «верховенства права» передбачає, що ніхто не може бути вищим за закон. У цьому полягає розвиток ідеї рівності перед законом і судом, а також загального підпорядкування всіх закону й рівному для всіх незалежному суду. І, нарешті, «верховенству права», відповідно до позиції А. В. Дайсі, властиве «панування правового духу» [1].

Доктрина «верховенства права» передбачає пріоритет права справедливості (law of equity) над формальним (позитивним), у тому числі прецедентним загальним правом (common law). Ідеї верховенства права набули поширення у США, правовою базою яких послужила перша у світі конституція. Поруч із концепцією Дайсі «rule of law» верховенство права у США втілюється у принципі «уряд під законом» («Government under Law»). Американські вчені робили численні спроби сформулювати визначення верховенства права, виділити його основні критерії. Зокрема професор Гарвардського університету Лон Фуллер у своєму творі «Мораль права» виділив вісім принципів верховенства права: 1) загальність (generality); 2) загальновідомість (notice or publicity); 3) перспективність (prospectivity); 4) зрозумілість (clarity); 5) несуперечність (consistency); 6) відповідність (conformability); 7) сталість (stability); 8) узгодженість (congruence) [2].

Якщо у Англії та США верховенство права забезпечується завдяки вирішальній ролі судової практики над загальним правом, то в основі концепції верховенства права романо-германської правової сім'ї лежить ідея правової держави, яка забезпечується законом. Звідси ключовий принцип концепції верховенства права у правовій державі – це «принцип законності та верховенства норми права». На романо-германську юридичну думку ХХ століття у формуванні концепції правової держави та принципу верховенства права особливий вплив справив Георг Еллінек. Він розробив ідею легітиматії державної влади, де держава пов'язана створюваним нею правом та нормами міжнародного права. Легітимність державної влади, на думку Г. Еллінека, забезпечується завдяки нормативній свідомості населення, що надає владі правового характеру, звідси випливає, що правова держава повинна мати ефективний механізм гарантій прав і свобод індивіда проти необмеженого втручання у приватну сферу [3]. В подальшому німецький правознавець Клаус Штерн запропонував універсальні принципи правової держави, котрі, на його думку, існують лише в «конституційних» державах: принципи людської гідності, свободи і рівності, контролю за державною владою,

законності, правового захисту, відшкодування шкоди, а також захист від зловживання владою [4]. Запропоновані універсальні принципи нині наповнюють конституції більшості країн романо-германської правової сім'ї та є індикатором забезпечення верховенства права.

Аналіз історичного коріння доктрини «верховенства права», а також поглядів учених дозволяє виділити вузьке і широке розуміння верховенства права. У вузькому сенсі верховенство права слід розглядати як принцип, який включає такі вимоги вищої регулятивної ролі права і правової держави, як правовий характер прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, верховенство права над законом та державою, правові гарантії від зловживання правом і владою, дотримання ієрархії джерел права, а саме: главенство Конституції у системі нормативно-правових актів та підпорядкованість підзаконних актів закону. Принцип верховенства права в широкому сенсі, поряд з вищепереліченими складовими, охоплює, на думку сучасних дослідників, багато ключових принципів конституціоналізму і ліберальної демократії: свободи, рівності, поваги і пріоритету прав людини, поділу влади, незалежності судової влади, недоторканності приватної власності. У сучасну епоху до верховенства права відносять також дотримання таких доктринальних та інструментальних принципів права як справедливість, пропорційність (наприклад, збалансованість публічних та приватних інтересів, співмірність обмеження права), правова визначеність, розумність та низка інших.

Варто зазначити, що іноді верховенство права асоціюється і навіть ототожнюється з категорією «верховенство закону», що, безперечно, спотворює суть сучасної ідеї верховенства права, яка трактується у світлі позитивістського праворозуміння. У рамках такого бачення право виступає лише результатом нормативно-встановлюючої діяльності держави або законом (у широкому розумінні), що має найвищу юридичну силу в системі правових актів і цінностей, тим самим не перешкоджаючи авторитарним проявам державної влади.

Водночас забезпечення дієвості принципу верховенства права навряд чи можливе без визнання та втілення у правовому житті принципу верховенства закону, вираженого насамперед у вимозі неухильного дотримання норм права усіма особами, які перебувають у межах юрисдикції держави, та внутрішньодержавними органами влади. При цьому здійснення верховенства закону не повинно забезпечуватись на шкоду верховенству права. На це звернув увагу ЄСПЛ, наголосивши, що несуперечність принципу верховенства права – одна з вимог до якості закону (внутрішнього позитивного права), якою мають регламентуватись відповідно до низки статей названої Конвенції допустимі втручання публічної влади у здійснення гарантованих прав, а також допустимі обмеження цих прав [5].

У сучасному світі наративи доктрини верховенства права починаючи з середини XX ст. поступово набувають розвитку та оновлення на наднаціональному рівні, а ключовим джерелом формування уявлень про верховенство права стають міжнародно-правові акти. Формування сучасної міжнародно-правової доктрини розуміння принципу верховенства права тісно пов'язане з діяльністю міжнародних організацій, а також національних та міжнародних органів правосуддя. Спроба дати однозначне визначення поняттю «верховенство права» здійснена у доповіді Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) на 86-й пленарній сесії 25–26 березня 2011 р. на підставі Резолюції 1594 (2007) Парламентської Асамблеї Ради Європи про принцип верховенства права. У рамках цієї доповіді Венеціанською комісією було виділено такі складові верховенства права: законність; правова визначеність; заборона на свавілля; доступ до правосуддя, що забезпечується незалежними та неупередженими судами, у тому числі судовий розгляд адміністративних справ; дотримання прав людини, а також недискримінація та рівність перед законом [6]. Як бачимо, це визначення – приклад широкого розуміння принципу верховенства права.

Також визнання принципу верховенства права є однією з головних вимог вступу до Ради Європи. Так стаття 3 Статуту Ради Європи регламентує головну умову, якої необхідно дотримуватись членам Ради Європи: «Кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також повинен відверто та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради, визначеної у главі I». У ст. 4 Статуту зазначено, що Комітет Міністрів може запропонувати стати членом Ради Європи будь-якій європейській державі, яка вважається здатною і має бажання виконувати положення статті 3» [7].

Отже, слід констатувати, що принцип верховенства права є одним із найважливіших європейських принципів та головною засадою європейського права. Попри вищевикладене варто зазначити, що принцип верховенства права залишається недостатньо визначеним як у доктрині, так і у правовій практиці. Тим не менше, за тривалий період розвитку доктрини верховенства права, її

еволютивного застосування та тлумачення національними та міжнародними судами даний принцип здобув авторитет загальноновизнаного фундаментального конституційного принципу права, що тісно взаємодіє з іншими загальними принципами права, котрі є критеріями формування правової держави, пріоритету прав та свобод демократії.

Література

1. Дайси А. В. Основы государственного права Англии под ред. проф. П. Г. Виноградова. М. 1905. 681 с. URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/6329> (дата звернення: 14.06.2025).
 2. Лон Л. Фуллер. Мораль права. Київ: «Сфера» 1999. 232 с. URL: <https://filoslib.narod.ru/files/FullerMoralPrava.PDF> (дата звернення: 14.06.2025).
 3. Allgemeine Staatslehre: Jellinek, Georg, 1851-1911: Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive. Internet Archive. URL: <https://archive.org/details/allgemeinsteats00jelliala/page/xii/mode/2up> (date of access: 14.06.2025).
 4. Klaus Stern, Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland (Derecho del Estado de la República Federal de Alemania (Vol. IV.2), C. H. Beck, Munich 2011, 2.234 pp.
 5. Європейський суд з прав людини. Справа «Круслен проти Франції». Довідник юриста. URL: <https://lawyer.khpg.org/1528863897> (дата звернення: 15.06.2025).
 6. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Доповідь про правовладдя. *Право України*. 2019. № 11. С. 14-38. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) дата звернення: 14.06.2025).
- Статут Ради Європи. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 14.06.2025).

Krysiuk Yu. The principle of the rule of law in the legal doctrine of Europe. *The article is devoted to the issues of determining the nature and essence of the principle of the rule of law and the formation of the corresponding legal doctrine. It is proved that the rule of law is one of the most important European principles and the main principle of European law.*

Keywords: rule of law, legal understanding, legal doctrine, legal family.

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Ленгер Я. І., Ревуцька І. Е.

У статті досліджено ключові аспекти реформування правової системи у ХХІ столітті, зокрема у контексті глобальних викликів, таких як кіберзлочинність, міграційні кризи, корупція та необхідність гармонізації з міжнародними стандартами. Проаналізовано основні напрями реформ, зосереджуючись на судовій системі, законодавчій базі, правоохоронних органах та доступі до правосуддя. Особливу увагу приділено цифровізації (електронне судочинство, блокчейн) та підвищенню прозорості як інструментам протидії корупції. На прикладі України розглянуто конкретні кроки реформування: створення Вищого антикорупційного суду, впровадження е-судочинства, діяльність НАБУ та САП, а також імплементацію норм ЄС. Встановлено, що успіх реформ вимагає комплексного підходу, поєднання політичної волі, громадянського контролю та міжнародної підтримки. Досвід України демонструє як досягнення (зростання ефективності судів, розкриття корупційних схем), так і невирішені проблеми, що актуалізує потребу в подальших системних змінах.

Ключові слова: правова система, реформи, корупція, цифровізація, електронне судочинство, гармонізація з ЄС, Україна.

У ХХІ столітті правова система будь-якої держави є наріжним каменем стабільності, демократії та захисту прав людини. Однак глобалізація, технологічний прогрес, соціальні трансформації та нові виклики – такі як кіберзлочинність, міграційні кризи чи корупційні схеми – вимагають постійного оновлення правових механізмів. Сьогодні питання присвячено обговоренню ключових аспектів реформування правової системи та проблем, з якими стикаються суспільства на шляху до верховенства права.

Основними напрямками реформування можна назвати наступні. По-перше, реформа правової системи – це комплексний процес, який охоплює: судову систему: незалежність суддів, ефективність і прозорість судочинства, запобігання корупції. По-друге, законодавчу базу: адаптацію до європейських та міжнародних стандартів, ліквідацію застарілих норм. По-третє, правоохоронні органи: деполітизацію, підвищення професійних стандартів, запровадження цифрових інструментів. По-п'яте, доступ до правосуддя: розвиток альтернативних методів вирішення спорів (медіація, арбітраж), зменшення бюрократичного навантаження. Наприклад, впровадження електронного судочинства в Україні (система «ЕСуд») значно прискорило розгляд справ, але викликало питання щодо захисту даних та цифрової грамотності учасників процесу [1].

Головними викликами у реформуванні правової системи загалом сьогодні є наступні:

1. Корупція та довіра до інституцій. За даними Transparency International, корупція залишається основним бар'єром для ефективного правосуддя в багатьох країнах. Реформи потребують не лише нових законів, але й зміни суспільної свідомості [2; 6].

2. Технології та кібербезпека. Зростання кіберзлочинності вимагає оновлення кримінального права, підготовки фахівців і міжнародної співпраці. Питання регулювання штучного інтелекту або криптовалют залишаються дискусійними.

3. Відповідність міжнародним стандартам. Інтеграція до Європейського Союзу вимагає гармонізації законодавства, зокрема у сфері захисту прав людини, екології та бізнес-середовища.

Шляхами вдосконалення можна вказати наступні. По-перше, це цифровізація: автоматизація послуг, електронні докази, блокчейн для запобігання підробкам. По-друге, це прозорість: публічність судових рішень, відкриті реєстри, громадський контроль. По-третє, це міжнародний досвід: використання кращих практик (наприклад, моделі судових реформ Грузії чи Польщі).

Розглянувши загалом теоретичне підґрунтя і розуміння важливості реформ, варто відзначити основні напрями реформ в Україні [10]. Сьогодні нами буде розглянуто ключові зміни, статистичні дані та конкретні приклади з українського контексту. Найперше, це судова реформа. Треба сказати, що Україна активно реформує судову систему, зокрема:

- Створення Вищого антикорупційного суду – спеціалізованого органу для розгляду справ корупційних злочинів.
- Запровадження Вищої ради правосуддя та Комісії з питань доброчесності – для перевірки суддів на відповідність критеріям професійної етики.
- Електронне судочинство (система «ЕСуд») – понад 1,5 млн справ було подано через систему станом на 2023 рік (дані Державної судової адміністрації). Наприклад, у 2023 році через «ЕСуд» розглянуто понад 700 тис. справ, що скоротило терміни їх обробки на 30–40% [1].

Наступним важливим моментом в реформуванні правової системи в Україні є впровадження активної і треба сказати ефективної боротьби із корупцією. НАБУ та САП (Спеціалізована антикорупційна прокуратура) з 2015 року розслідували понад 3,5 тис. справ (дані НАБУ за 2023 рік). Відновлення електронних декларацій (2023 р.) – понад 900 тис. декларацій подали чиновники, що дозволило виявити понад 1,2 тис. порушень. Наприклад, у 2023 році завдяки системі «Е-декларування» викрито корупційні схеми на суму понад 500 млн грн [3;4;5].

Не можна оминати і питання гармонізації нашої держави з ЄС. Вона активно проявляється в наступних ключових моментах. Імплементация *acquis communautaire* (норм ЄС) – адаптовано понад 65% законодавства у сфері правосуддя (дані Уряду України, 2023). Реформа прокуратури – скорочення кількості прокурорів з 15 тис. (2014 р.) до 10 тис. (2023 р.) з підвищенням кваліфікаційних вимог.

Проте, незважаючи на сучасні зміни і впровадження великої кількості позитивних елементів реформування, виклики сьогодення вносять свої корелятивні аспекти. Отже, основними серед них є: корупція та уповільнені реформи. Варто зазначити, що за даними Transparency International (2023), Україна посідає 104-те місце з 180 у Індексі сприйняття корупції [6]. І лише 30% громадян довіряють судовій системі (опитування KIIS, 2023) [7]. Україна живе в часи війни і вплив її на реформи є теж відчутним. Проявляється в тому, що понад 200 судів пошкоджено або зруйновано внаслідок війни (дані Ради суддів України) [8]. Прослідковується зростання кіберзлочинності – у 2023-2024 роках зареєстровано понад 10 тис. кібератак на державні органи (дані Держспецзв'язку) [9].

Отже, логічним є висновок про те, що реформування правової системи – це не разовий акт, а постійний процес, який вимагає політичної волі, участі громадянського суспільства та міжнародної підтримки. Лише комплексний підхід дозволить побудувати систему, яка поєднує ефективність, справедливість і довіру. Україна за останнє десятиліття здійснила значні кроки в реформуванні правової системи, однак цей процес супроводжується серйозними викликами. Сьогодні я розгляну

ключові зміни, статистичні дані та конкретні приклади з українського контексту. Україна робить важливі кроки до створення сучасної правової системи, але головні проблеми – корупція, вплив війни та недостатня довіра суспільства – вимагають подальших системних змін. Ключ до успіху – послідовність реформ, міжнародна підтримка та громадянський контроль.

Література

1. Офіційні дані щодо кількості справ у системі «ЕСуд»: Державна судова адміністрація України: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/>
2. Звіти про роботу антикорупційних судів. Верховний Суд України : <https://supreme.court.gov.ua/>
3. Статистика розслідувань Національного антикорупційного бюро: <https://nabu.gov.ua/>
4. Звіти про завершені справи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: <https://sap.gov.ua/>
5. Дані про електронні декларації Національного агентства з питань запобігання корупції: <https://nazk.gov.ua/>
6. Індекс сприйняття корупції (2023): Transparency International Україна: <https://ti-ukraine.org/>
7. Київський міжнародний інститут соціології (KIIS). Опитування про довіру до судів: <https://kiis.com.ua/>
8. Рада суддів України. Звіти про пошкодження судової інфраструктури: <https://rsu.gov.ua/>
9. Держспецв'язок. Статистика кібератак: <https://cip.gov.ua/>
10. Міністерство юстиції України. Моніторинг реформ: <https://minjust.gov.ua/>

Lenher Ya., Revutska I. Reforming the legal system: current challenges *The article examines the key aspects of legal system reform in the twenty-first century, in particular in the context of global challenges such as cybercrime, migration crises, corruption and the need for harmonization with international standards. The main areas of reforms are analyzed, focusing on the judiciary, legal framework, law enforcement agencies and access to justice. Particular attention is paid to digitalization (e-justice, blockchain) and increased transparency as tools to combat corruption. Specific reform steps are examined on the example of Ukraine: the establishment of the High Anti-Corruption Court, the introduction of e-justice, the activities of the NABU and the SAPO, and the implementation of EU norms. It is established that the success of reforms requires a comprehensive approach, a combination of political will, civic control and international support. The experience of Ukraine demonstrates both achievements (increased efficiency of courts, disclosure of corruption schemes) and unresolved problems, which actualizes the need for further systemic changes.*

Keywords: legal system, reforms, corruption, digitalization, e-justice, harmonization with the EU, Ukraine.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ З МІЖДЕРЖАВНИМИ ПРАВОВИМИ СИСТЕМАМИ

Настасяк І. Ю.

Завдяки взаємозв'язку пізнавальних конструкцій «ідентифікаційний код» та «індикатор функціонування і розвитку правової системи» проаналізовано взаємодію правової системи України з міждержавними правовими системами (зокрема, європейськими). Встановлено низку показників регресивного стану, зокрема: часто спостерігається відсутність реальної взаємодії за наявності формальних показників; порушення безпекових принципів (і універсальних, і європейських регіональних); деформації взаємодії (і з боку міждержавних правових систем, і з боку правової системи України); перманентне реформування правової системи України, яке не відповідає сучасним реаліям.

Ключові слова: правова система України, ідентифікаційний код правової системи, індикатор функціонування та розвитку правової системи, взаємодія правової системи України й міждержавних правових систем.

Дослідження правової системи України в умовах посилення глобалізаційних викликів зобов'язує звернути увагу на особливості її функціонування в сучасних реаліях та взаємодію національної правової системи з міждержавними правовими системами (зокрема, європейськими). Вагомого значення такі дослідження набули в контексті воєнної агресії Російської Федерації щодо України, адже дають змогу з'ясувати здатність міжнародно-правових засобів забезпечити принципи та норми міжнародного права, задекларовані в офіційних документах універсальних і європейських міждержавних організацій. Тож досліджувана тема є актуальною і з погляду загальної теорії, і в контексті порівняльної правової методології, і з огляду на реформування правової системи України.

Окреслені питання можна вирішити завдяки взаємозв'язку ідентифікаційного коду (впорядкована сукупність найсуттєвіших юридичних ознак конкретного типу, які відображають особливості інституційної, функційної і нормативної частин правової системи) та індикатора функціонування і розвитку правової системи (впорядкована сукупність відповідних показників: типових, допустимих відхилень, прогресивного та регресивного стану). Для виявлення взаємодії національних та міждержавних правових систем у спільному правовому просторі типовими показниками є: принципи взаємодії (верховенство права, верховенство міжнародного договору чи визнання його складовою частиною національної системи джерел права); координація діяльності суб'єктів права і правових засобів, зокрема юридичних актів; збалансованість у системі завдяки такій координації; спрямованість на досягнення мети – правопорядку. Допустимі відхилення виявляються у зміні принципів взаємодії правових засобів. Показниками прогресивного стану є: фіксація нових принципів взаємодії, зміна загальноцивілізаційних принципів, тенденції до появи нової правової форми міждержавної правової системи (чи національної). Регресивному стану властиві: відсутність реальної взаємодії (за наявних формальних показників); деформації взаємодії; невідповідність геополітичним змінам; спрямованість на втрату правової форми.

У контексті викладеного важливим є формування оновленого інтеграційного механізму. Ідеться насамперед про джерела права Європейського Союзу (далі – ЄС) й адаптацію до них джерел права України. Це величезний масив офіційних документів, правових стандартів ЄС, яким не повинні суперечити джерела права України, тобто українське законодавство має відповідати правовим стандартам Європейського Союзу [1], а джерела права ЄС можуть безпосередньо діяти у правовому просторі України на підставі принципів права Європейського Союзу.

Але не завжди навіть принципи міжнародного права (зокрема, європейського) можуть застосовуватися в контексті, у якому вони закріплені в міжнародних джерелах права. Наприклад, реалізація принципів правосуддя в умовах пандемії була значно ускладнена, щоправда, у літературі висловлювалася думка, що запровадження під час пандемії широкого використання ІТ-технологій у судочинстві сприяло формуванню «кіберправосуддя» [2].

Отже, правова система України, окрім інтенсивних правоінтеграційних процесів, зокрема в контексті забезпечення взаємодії з універсальними і європейськими міждержавними правовими системами, повинна враховувати глобалізаційні виклики, які сьогодні стали випробовуванням і для міждержавних правових систем, зумовили потребу у з'ясуванні їхньої ролі в новій реальності, необхідність їх трансформації та формування нових механізмів взаємодії з національними правовими системами [3].

У юридичній літературі зазначено, що принципи сучасного міжнародного права забезпечували співробітництво держав правовими й іншими засобами, були важливим підґрунтям системи міжнародного права до початку ХХІ ст. Проте через низку викликів (пандемія, війна в Україні тощо) їхня значущість знизилася, як і дієвість механізмів вирішення міжнародно-правових питань [4].

Варто наголосити, що індикатор взаємодії правової системи України та міждержавних правових систем (універсальних і європейських регіональних) визначає її насамперед через принципи взаємодії (верховенство права; визнання ратифікованих міжнародних договорів складовою частиною законодавства України та застосування їх у порядку, передбаченому для норм національного законодавства, але в разі виникнення колізії між міжнародним договором і законом України діє міжнародний договір; здійснення співробітництва у межах міжнародних співтовариств за загальновизнаними принципами й нормами міжнародного права; пріоритет загальнолюдських цінностей).

Можна констатувати відсутність показників допустимих відхилень взаємодії, як і показників прогресивного стану функціонування та розвитку правової системи України, або ж такі показники перебувають на початковому етапі, який не дозволяє зафіксувати їх як стабільні і постійні. Водночас наявні деякі показники регресивного стану, як-от: відсутність реальної взаємодії за наявності

формальних показників (щодо реалізації безпекових принципів з боку універсальних і європейських регіональних стандартів); деформації взаємодії (і з боку універсальних та європейських регіональних міждержавних правових систем – застосування безпекових засобів і процедур, і з боку правової системи України – невиконання значної частини рішень ЄС з прав людини); перманентні реформування інституційної, функційної, нормативної частини правової системи, які реально не завжди забезпечують позитивні результати в контексті євроінтеграції тощо.

Література

1. Козюбра М. І. Практична філософія права : монографія. Київ : Дух і Літера, 2024. 496 с.
2. Horodovenko V., Bondar O., Udovyka L. Justice in the Covid-19 era Through the Prism of Judicial Power. *Ius Humani Law Journal*. 2021. Vol. 10 (1). P. 51–72. URL: <https://www.iushumani.org/index.php/iushumani/issue/view/11> (дата звернення: 04.06.2025).
3. Luts L., Nastasiak I., Karmazina C., Kovbasiuk S. Prospects for the development of modern interstate legal systems in the context of globalization challenges. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10 (40). P. 233–243. DOI: 10.34069/AI/2021.40.04.23.
4. Луць Л. А., Настасяк І. Ю. Відповідність сучасних законів України міжнародно-правовим цінностям: гасло чи реальність? *Альманах права*. 2023. № 14. С. 145–151.

Nastasiak I. Topical issues of interaction of the legal system of Ukraine with interstate legal systems. *Thanks to the interrelation of the cognitive constructs «identification code» and «indicator of the functioning and development of the legal system», the interaction of the legal system of Ukraine with interstate legal systems (in particular, European ones) was analyzed. A number of indicators of a regressive state were established, in particular: there is often a lack of real interaction in the presence of formal indicators; violation of security principles (both universal and European regional); deformation of interaction (both on the part of interstate legal systems and on the part of the legal system of Ukraine); permanent reformation of the legal system of Ukraine, which does not correspond to modern realities.*

Keywords: legal system of Ukraine, identification code of the legal system, indicator of the functioning and development of the legal system, interaction of the legal system of Ukraine and interstate legal systems.

ЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ КЛОНУВАННЯ ЛЮДИНИ

Щирба М. Ю.

Розглянуто проблемні аспекти клонування людини, зокрема проблемам етичного, правового, морально-релігійного характеру. Виділено види клонування та розглянуто підхід законодавця до його правового регулювання на міжнародному рівні та в нормативному полі національних держав, зокрема заборону репродуктивного клонування та спробами знайти і встановити баланс між етичними принципами і науковими досягненнями. Виокремлено етико-правові аспекти клонування людини (медико-біологічні та організаційні, техніко-юридичні та етико-юридичні).

Ключові слова: клонування, етико-правові аспекти, законодавчі обмеження, дискримінація, юрисдикція.

Поняття клонування, як і ряду інших інновацій в сфері прав людини як пацієнта, є полісемантичним, поєднує в собі медичний, біологічний, правовий, релігійний, морально-етичний аспекти.

Термін «клонування» (англ. cloning від грец. klon-гілка, паросток) – точне відтворення якого-небудь об'єкта кілька разів. Клонування – це створення біологічного двійника, зокрема й людини, з дорослої клітини організму донора.

Залежно від функціонального призначення клонування поділяється на:

1) репродуктивне, що полягає у створенні клону людини і виключає природне та вільне злиття генетичного матеріалу батька та матері. Репродуктивне клонування заборонене на міжнародному рівні і переважна більшість національних держав притримуються відповідної позиції та встановлюють криміналізацію зазначеного діяння (кримінальні кодекси Іспанії 1995 р., Сальвадору 1997 р., Колумбії 2000 р., Мексики (федеральний округ) 2002 р., Словенії 2002 р., Франції 2004 р. У Бразилії, Великобританії, Німеччині та Японії кримінальна відповідальність за клонування встановлена спеціальними законами [1];

2) терапевтичне (дослідне), яке у своєму механізмі передбачає лікувальні цілі. Право на терапевтичне клонування забезпечує необмеженим потенціалом для оздоровлення, омолодження, збільшення тривалості життя. Можна впевнено стверджувати про необмежену потребу в терапевтичному клонуванні, оскільки цей підхід дозволяє практично для кожної людини створити власний банк органів і тканин, що відкриває широкі перспективи для подолання цілого ряду «класичних» хвороб, таких як цукрового діабету, ураження клітин печінки, артрити, хвороби Паркінсона, спадкових захворювань, безпліддя тощо.

Питання потенціалу та небезпеки клонування було зацентоване на міжнародному рівні Джеймсом Дьюї Уотсоном у 1971 році [2].

Резолюція Європейського парламенту від 1989 року визнає клонування серйозним порушенням фундаментальних прав людини, що суперечить принципу рівності людських істот, оскільки допускає расову та євгенічну селекцію людського роду, принижує гідність людини й веде до експериментування на людських ембріонах. Про заборону репродуктивного клонування людини, також йдеться у Загальній Декларації ООН з геному людини та прав людини, Додатковому протоколі про заборону клонування людини до Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину, Хартії Європейського Союзу про основні права.

Однак законодавчі обмеження щодо клонування, в основному встановлюють заборону лише на репродуктивне клонування, тоді як терапевтичне клонування залишається легальним і не підлягає забороні. Це свідчить про намагання знайти баланс між етичними питаннями, пов'язаними з відтворенням людини, та науковими можливостями, які відкриває терапевтичне клонування [3].

Зважаючи на це, дослідники стовбурових клітин дійшли висновку про необхідність, так би мовити, створення «штучного» ембріона, який слугував би матеріалом для забору. Мета терапевтичного клонування зводиться до отримання стовбурових клітин, що будуть генетично схожими із хворим, якому потім вони будуть пересаджені з терапевтичною метою. Відповідно, подібні стовбурові клітини не будуть відторгатися організмом хворого, оскільки містять його біологічний матеріал.

Отже, терапевтичне клонування є забороненим на міжнародному рівні. Проте варто навести аргументи що засвідчують необхідність заборонити клонування з моральнісної позиції:

- клонування принижує людську гідність, перетворюючи ембріон на продукт «біологічний ресурс», який можна створити за бажанням (так, при клонуванні вівці Доллі було здійснено 277 спроб, 8 з них доведено до ембріональної стадії, в результаті чого народилася тільки одна вівця);
- клонування порушує/нівелює цінність відносин між подружжям, батьками та дітьми, що, в свою чергу, може призвести до знецінення сутності інституту сім'ї та сімейних взаємин;
- клонування недостатньо розвинене і може призвести до народження з вадами розвитку або скорочення тривалості життя;
- клонування може стимулювати появу нових форм дискримінації та соціальної нерівності;
- масове клонування може призвести до зменшення генетичного різноманіття людства, що зробить нас більш вразливими до хвороб та інших негативних впливів.

Дискусії морально-етичного характеру ведуться щодо того, чи можна ембріон живої людини використовувати для дослідницьких цілей, знищуючи його. На думку противників використання такого методу, при його реалізації знищується людська істота, що суперечить нормам моралі. Мотивація про руйнування одних людей для лікування інших при терапевтичному клонуванні лежить в руслі конфлікту цінностей, характерного в цілому для етичних дилем (з одного боку, ембріон – не людина, з іншого – у ньому є людське життя).

Згідно ж з недавніми даними низки досліджень, клітини кісткового мозку здатні давати початок клітинам щонайменше семи типів, в тому числі, клітинам печінки, міоцитам і нервовим клітинам.

У контексті клонування людини слід виділити принципи усунення пошкоджень при клонуванні та корисності клонування. Принцип усунення шкоди стверджує, що технології не повинні завдавати шкоди, а принцип корисності пропонує, що дослідження мають приносити користь.

Виходячи із вищезазначеного, для терапевтичного і репродуктивного клонування необхідні різні правові підходи в аспекті правового регулювання. Не можна ототожнювати ці поняття, у нормативному регулюванні, варто чітко визначити, про який вид клонування правотворець веде мову. Репродуктивне клонування потребує забороненої імперативної форми регулювання. А терапевтичне клонування потребує визначення правових рамок, у межах яких може вестися така діяльність. Особливо це стосується прав людини в контексті юридичного позитивізму [4].

Щоправда, є прихильники категоричної повної заборони клонування будь-якого виду і типу. Свою позицію вони мотивують тим, що ця технологія виступає інструменталізацією людського життя, а також що легалізація терапевтичного клонування неодмінно матиме наслідком дозвіл на репродуктивне клонування [5], та розумінні права на життя [6]. Указане, до речі, стосується і сексуальних прав [7].

На підставі градації етико-правових аспектів клонування людини виділяємо наступні:

1) медико-біологічні та організаційні (забезпечення безпеки технології для фізичного здоров'я осіб, які беруть участь у терапевтичному клонуванні, отримання дозвільної документації (необхідних ліцензій та патентів);

2) техніко-юридичні (визначення правового становища учасників, їх спорідненість, цивільні, спадкові та інші права, забезпечення конфіденційності, недопущення дискримінації і використання клонів як джерела органів для трансплантації, отримання згоди на використання частин тіла у клонуванні, життя заходів у зв'язку з можливістю проведення дослідів з клонування людини за межами національної юрисдикції (на території інших держав, у відкритому морі) тощо);

3) етико-юридичні (визначення цінності, яка підлягає правовому захисту, і шкоди, яку потрібно буде ліквідувати, співвідношення явища з наявною правовою системою, системою цінності конкретного державно-організованого суспільства).

Література

1. Watson J.D. Moving toward a clonal man: Is this what we want? Atlantic Monthly May. URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1971/05/moving-toward-the-clonal-man/305435/>
2. Хімченко С. А. До питання криміналізації клонування людини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 502-507.
3. Грищенко О. Проблема клонування: суспільний та правовий аспект. Юстиніан. 2005. – № 10
4. Стаднік І. В., Бондар А. С. Права людини в контексті юридичного позитивізму. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 2. С. 3–12.
5. AAAS Policy Brief: Human Cloning. 26.06.2013. URL: <http://www.aaas.org/spp/cstc/briefs/cloning/index.shtml>.
6. Мельник Я. Я. Феномен життя людини у постмодерні права або грані сюрреалізму його правової ресоціалізації: антрополого-правовий дискурс. *Соціальне право*. 2019. № 3. С. 53–59.
7. World Association for Sexual Health. Declaration of sexual rights. 2014. URL: <http://www.worldsexology.org/resources/declaration-of-sexual-rights/>.

Shchyrba M. Ethical and legal problems of human cloning. *Problematic aspects of human cloning in particular problems of an ethical, legal, moral and religious nature are considered. The types of cloning are highlighted and the legislator's approach to its legal regulation at the international level and in the regulatory field of national states is considered in particular, the prohibition of reproductive cloning and attempts to find and establish a balance between ethical principles and scientific achievements. Ethical and legal aspects of human cloning (medical-biological and organizational, technical-legal and ethical-legal) are singled out.*

Keywords: cloning, ethical and legal aspects, legal restrictions, discrimination, jurisdiction.

ПОНЯТТЯ НОРМИ ПРАВА ЗА ГАНСОМ КЕЛЬЗЕНОМ

Якимишин В. С.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. В. В. Середюк

У роботі досліджено концепцію норми права в теорії Ганса Кельзена. Окрема увага приділяється поняттю *Grundnorm* як підставі чинності всієї правової системи. Теорія Кельзена розглядається як спроба надати праву логічну структуру, відмежовану від моралі та політики.

Ключові слова: норма права, чиста теорія права, Ганс Кельзен, *Grundnorm*, юридична чинність.

Чи завжди ми замислюємося над тим, звідки право черпає свою силу? Розглядаючи це питання через призму філософії права, воно набуває особливої глибини. У ХХ столітті Ганс Кельзен запропонував революційний погляд на норму права. Його «чиста теорія права» стала відповіддю на кризу правової науки, яка, на думку Кельзена, була занадто забруднена моралізуванням, політичними упередженнями та намаганнями редукувати право до соціології чи психології. Метою цієї роботи є визначення поняття норми права у вченні Ганса Кельзена.

Центральним поняттям у концепції Кельзена є норма права. За його визначенням, «норма – це значення акту волі, в якому певна поведінка приписується як належна» (*Kelsen, Pure Theory of Law, 1967, p.*). Норма права, у розумінні Кельзена, – це не опис фактичного стану речей, а припис про те, що має бути. Вона не може бути правдивою чи неправдивою, як фактичні судження, – лише чинною або нечинною, залежно від її відповідності нормам вищого рівня (*Kelsen, Pure Theory of Law, 1967, p.*).

Це визначення відрізняється від класичного розуміння норми як формально визначеного правила поведінки, встановленого державою. У Кельзена норма не є емпіричним фактом і не отримує свою чинність від волі законодавця або моральних принципів (*Kelsen, 2007, p.*). Її чинність визначається її місцем у ієрархічній структурі норм, яка у своїй підставі спирається на гіпотетичну основну норму – *Grundnorm* (*Kelsen, 2007, p.*).

Таким чином, норма у Кельзена – це елемент нормативного мислення, що функціонує в межах системи, де правові приписи набувають чинності не самі по собі, а лише через віднесення до інших норм вищого рівня.

Завдання теорії – описати право як логічно впорядковану цілісність, засновану на ієрархії норм. Чиста теорія права, як вказує сам Кельзен, є «чистою» саме тому, що вона відкидає будь-які елементи, не притаманні праву як такому. Вона вивчає лише те, що належить до «юридичного» як автономної сфери знання.

У центрі цієї теорії – поняття «основної норми» (*Grundnorm*), що виконує функцію гіпотетичного припущення, необхідного для обґрунтування чинності правових норм. За Кельзеном, кожна юридична норма отримує свою чинність не сама по собі, а з огляду на іншу, вищу норму, до якої вона відсилає. Наприклад, закон є чинним, оскільки його прийняв парламент, що діє відповідно до конституції, яка, у свою чергу, спирається на установчий правовий акт. Цей ланцюг не може тривати безкінечно, тому на певному рівні постає потреба в останній, несанкціонованій, але логічно необхідній нормі, яка й забезпечує обов'язковість усієї системи. Саме такою нормою виступає *Grundnorm* – умовне припущення про те, що перша конституція або акт установчої влади має бути дотриманим. Таким чином, перехід до основної норми є не просто теоретичним завершенням ієрархії норм, а необхідним кроком для пояснення, чому право взагалі має обов'язкову силу в межах певного правопорядку (*Kelsen, Pure Theory of Law, 1967, p.*).

Це припущення не можна довести емпірично чи логічно; проте воно є необхідною умовою, яка дозволяє інтерпретувати всю правову систему як нормативно обов'язкову, тобто таку, що повинна дотримуватись і застосовуватись у межах правопорядку. Без цього припущення будь-яке посилення на чинність норм втратило б сенс. Чинність основної норми, як і всієї системи, зумовлюється не її фактичним джерелом чи моральною обґрунтованістю, а тим, що її положення фактично приймаються і дотримуються посадовцями та громадянами. Наприклад, після революції або зміни політичного режиму може змінитися зміст основної норми – від посилення на монархічну владу до визнання законності нової республіканської конституції.

Правова система функціонує у сфері «повинно», а не «є». Події, які мають юридичне значення, набувають його лише через їх інтерпретацію згідно з нормами. Наприклад, коли

законодавчий орган ухвалює закон, ми приписуємо цьому акту нормативне значення, яке можливе лише в межах системи, структурованої згідно з основною нормою. Ця норма не є приписом у звичайному розумінні; вона є гіпотетичним положенням, необхідним для надання всій системі сенсу.

Іншим важливим аспектом у вченні Кельзена є те, що чинність правових норм залежить від прийняття основної норми з певної точки зору. Як зазначає Кельзен, нормативність права не є об'єктивно обов'язковою у метафізичному чи моральному сенсі – вона постає лише внаслідок припущення основної норми як вихідного принципу тлумачення правової системи (*Kelsen, Pure Theory of Law, 1967, p.*). Інакше кажучи, лише якщо ми «граємо за правилами» юридичного мислення, ми визнаємо обов'язковість правових приписів. Той, хто не приймає цієї точки зору – наприклад, анархіст – не сприймає право як нормативне явище, а лише як засіб примусу. Проте навіть така людина може аналізувати юридичну систему ззовні – як дослідник або викладач права, – і міркувати про її елементи так, ніби визнає її засадничі припущення. Це явище описав Джозеф Раз як «відсторонене нормативне твердження».

Кельзенова концепція нормативності частково перегукується з традицією природного права в тому, що вона пов'язує нормативність із підставами для дії. Однак, на відміну від природного права, яке трактує ці підстави як об'єктивні або апіорні, Кельзен розглядає їх як відносні – залежні від прийняття певної точки зору, зумовленої основною нормою (*Grundnorm*). Відповідно, кожна нормативна система – право, мораль, релігія – функціонує на підставі своєї власної засадничої норми, і нормативність її приписів виникає лише в межах цієї системи. Як зазначає Кельзен: «*Нормативна система чинна тільки в тому випадку, якщо вона інтерпретується як така, що ґрунтується на основній нормі*» (*Kelsen, Pure Theory of Law, 1967, p.*).

Кельзен рішуче відмежовував наукове пізнання права від пізнання моралі, політики чи релігії. Його методологічна установка полягала в тому, щоб досліджувати право як окрему нормативну систему, не змішуючи його з оцінними чи ідеологічними судженнями. Як він сам зазначає: «*Чиста теорія права має за мету звільнити правову науку від усіх ідеологічних елементів, що не належать до предмета її пізнання – саме до права як такого*» (*Kelsen, Pure Theory of Law, 1967, p.*). Такий формалізований підхід дозволяє зосередитися на внутрішній логіці правової системи, її структурі та чинності. Водночас він не виключає існування морального виміру права, але виводить його поза межі юридичної науки. Ця позиція викликала критику за надмірну абстрактність та дистанцію від реального правозастосування. Проте значення Кельзена для сучасної юриспруденції є беззаперечним: його ідеї системності, логічної узгодженості норм і концепція чинності залишаються актуальними й у межах української правової традиції.

З мого боку, вважаю, що теорія Кельзена, хоч і абстрактна, але надзвичайно корисна. Вона допомагає бачити право як цілісну систему, де кожен елемент має свою логіку і місце. Це особливо важливо, коли правова система зазнає реформування або перегляду основних принципів. У підсумку, концепція норми права за Гансом Кельзеном є спробою надати праву «внутрішню структуру». Вона вільна від зовнішніх (моральних чи політичних) обґрунтувань, але пропонує точний інструмент для аналізу законодавства.

Рекомендую враховувати підхід Кельзена під час аналізу структури національного законодавства, зокрема при оцінці його узгодженості, логіки побудови нормативно-правових актів і процесів правотворчості. Водночас у реальному правозастосуванні доцільно поєднувати формальний підхід із врахуванням соціальних очікувань і загальноприйнятих уявлень про справедливість.

Література

1. Kelsen, Hans. *Pure Theory of Law*. University of California Press, 1967.
2. Бойко Т. Поняття правової норми: між позитивізмом і природним правом // *Юридична Україна*. – 2020. – № 6. – С. 15–19.
3. Мельник М. І., Тимошенко І. Є. *Теорія держави і права*. – К.: Атіка, 2021.
4. *Загальна теорія права: підручник* / за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2014.
5. Hart, H.L.A. *The Concept of Law*. Oxford University Press, 2012.

Yakymyshyn V. The concept of legal norm according to Hans Kelsen. *This paper explores Hans Kelsen's concept of the legal norm. Special focus is placed on the notion of the Grundnorm as the foundation of the entire legal system. Kelsen's theory is considered as an attempt to construct a logically structured system of law independent of moral or political influence.*

Keywords: *legal norm, Pure Theory of Law, Hans Kelsen, Grundnorm, legal validity.*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЖИТТЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921 – 1939 рр.)

Яцишин М. М.

Окреслено основні тенденції національно-культурного життя Західної Волині в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних процесів, що відбувалися у міжвоєнний період в краї.

Ключові слова: Волинь, міжвоєнний період, національно-культурне життя.

Завершення польсько-радянської війни і підписання 12 жовтня 1920 р. в Ризі прелімінарного миру між радянською Росією і радянською Україною, з одного боку, та Польською Республікою – з іншого, з міжнародно-правового погляду розпочали процес входження території Західної Волині до складу Польщі.

18 березня 1921 р. на підставі умов Ризького мирного договору території Холмщини, Підляшшя, Західної Волині та Західного Полісся відійшли до складу Речі Посполитої.

14 березня 1923 р. Рада послів Антанти визнала суверенітет Польщі над Східною Галичиною. Таким чином, територія українських земель, включених до складу Другої Польської Республіки, становила 125,7 тис. км², і проживало на ній близько 5 млн українців.

Одночасно з процесом приєднання західноукраїнських земель до складу Польщі розпочався процес їх державно-правової уніфікації. Так, 1 березня 1921 р. на підставі закону від 4 лютого 1921 р. «Про врегулювання політико-правової ситуації на землях, приєднаних до Речі Посполитої за умовами прелімінарного миру, підписаного в Ризі 12 жовтня 1920 р.» було створено Волинське воєводство з центром у Луцьку.

Саме тоді на території Західної Волині розпочалося формування постійних державних органів польської влади: воєводського управління і повітових староств. На Волині в 1921–1939 рр. центральним органом виконавчої влади було Волинське воєводське управління, яке очолював воєвода.

Основну джерельну базу досліджень україно-польських відносин в період входження Західної Волині до складу польської держави і частини Волині, що перебувала в складі Радянського Союзу складають архівні матеріали, які зосереджено у фондах Волинського обласного державного архіву (ВОДА), 250 Державного архіву Житомирської області (ДАЖО), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ та УУ), Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДІАУ у Львові), та Державного архіву Тернопільської області (ДАТО). Важливим джерелом також є матеріали преси міжвоєнного періоду. В українських часописах, газетах, журналах висвітлено позиції цілого ряду відомих діячів в імміграції, які не лише знаходилися у вирі складних політичних подій, а й часто були видавцями або редакторами. Хроніка суспільно-політичного життя населення краю, політичні оцінки діяльності урядів, партій, громадських організацій, окремих діячів висвітлені на сторінках загальнополітичних видань, таких як: «Українська громада», «Волинська неділя», «Наш голос», «Вільна думка», «Нова доба», «Українська Нива», «Діло», «Новий час». Особливості господарського життя українців в Польщі висвітлено в часописах кооперативної преси «Сільський господар» та «Господарсько-кооперативний часопис» [1].

На час входження території Західної Волині до складу Польщі тут проживало 1 437 907 жителів. Волинське воєводство було одним із найбільших за площею – близько 30 287 км².

Відповідно до умов Ризького договору, до Волинського воєводства увійшли повіти довоєнної Волинської губернії Росії: Дубенський, Луцький, Ковельський, Кременецький, Володимирський, Ровенський, Острозький. Відразу ж після війни з північних частин Луцького і Рівненського повітів був утворений Сарненський повіт, а з північної частини Ковельського – Камінь-Каширський. Два новоутворені повіти площею 8749 км² увійшли до складу Поліського воєводства. Тоді ж Володимирський повіт було поділено на три: Володимирський, Горохівський і Любомльський. Таким чином кількість повітів Волинського воєводства зросла до дев'яти.

У 1924 р., керуючись Постановою Ради міністрів, Волинське воєводське управління здійснило чергові адміністративні зміни. За розпорядженням воєводської адміністрації від 23.09.1924 р. з групи східних гмін Рівненського повіту (Деражне, Стидинь, Степань, Березно, Костопіль і Людвиполь) було створено Костопільський повіт. Складовою адміністративної реорганізації 1924 р. стало переведення повітового управління з прикордонного Острога до м. Здолбунова і появи на місці

Острозького – Здолбунівського повіту. Нарешті розпорядженням польського уряду від 1930 р. до складу Волинського воєводства було передано Сарненський повіт Поліського воєводства.

Таким чином, від 1931 р. і до кінця міжвоєнного двадцятиліття у складі Волинського воєводства налічувалось 11 повітів: Володимирський, Горохівський, Дубенський, Здолбунівський, Костопільський, Ковельський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Рівненський, Сарненський. За даними перепису 1931 р. територія воєводства збільшилася до 35 754 км², а чисельність населення зросла до 2 085 574 жителів.

За даними 1931 р. переважна більшість мешканців Волинського воєводства – 1 833 050 (або понад 80 %) – проживала в сільській місцевості. Урбанізація воєводства була незначною. Міське населення становило лише 12 % мешканців краю. Населення волинських міст налічувало 252 524 жителі. Вони проживали в 22 містах і 56 містечках. Найбільшими містами воєводства були: Рівне (39 584 жителів), Луцьк (34 478), Ковель (27 121), Володимир (24 109) [2].

Доволі неоднорідним був національний склад населення Волинського воєводства. На початку 1920-х рр. тут проживали представники близько 34 націй і народностей. Багатонаціональну структуру населення Західної Волині засвідчив перший загальнопольський перепис, який враховував національну та релігійну приналежність опитуваних. Переважну більшість мешканців воєводства, за даними перепису 1921 р., становили українці. З-поміж 1 437 907 жителів Волині їх налічувалося 983 596 осіб, або 68 % усіх жителів. Другою за чисельністю національною групою були поляки 240 922 осіб (16,7 % жителів).

Українсько-польські відносини, їх характер та еволюція у міжвоєнне двадцятиліття стали об'єктом ґрунтовного дослідження відомого львівського історика Л. Зашкільняка. При загальній оцінці суспільно-політичної ситуації на східних теренах Польщі у 1920–1930-х рр. ХХ ст. вчений акцентує увагу не лише на конфронтаційних моментах у відносинах між поляками й українцями, а й на спробах нормалізації стосунків між обома народами [3].

Серед робіт, присвячених міжнаціональним та міжконфесійним відносинам у Другій Польській Республіці, заслуговують на увагу дослідження: Ю. Макара (національно-культурне життя українців Холмщини та Підляшшя), М. Гона (етнополітичні конфлікти на західноукраїнських землях; становище єврейської меншини в Польщі), Н. Стоколос (етноконфесійні відносини в Другій Речі Посполитій) [4, 5, 6].

На підставі викладеного вище вважаємо, що коло питань, пов'язаних з етнонаціональними відносинами на Волині у міжвоєнні роки в українській історіографії дає достатньо простору для подальшого переосмислення, узагальнення і вивчення. Широка джерельна база сприятиме поглибленню і висвітленню по-новому різноманітних сторін життя етнічного населення краю в силовому полі тоталітарних режимів, які панували на волинських землях.

Література

1. Каденюк О.С. Архівні джерела України в контексті дослідження етнонаціональних відносин на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.). *Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи* : матеріали V Всеукраїн. наук.-практ. конф., м. Полтава, 25 листоп. 2020 р. Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2020. С. 249-253.
2. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя : монографія. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. 404 с.
3. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ ст.: від конфронтації до порозуміння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 17. Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; голова редкол. Я. Ісаєвич, упоряд. М. Литвин, В. Футала. Львів, 2008. С. 3–18.
4. Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття: історико-політична проблематика. Львів : Ін-т українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2003. 88 с.
5. Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: монографія. Рівне: Волин. обереги, 2006. 431 с.
6. Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.) : монографія. Рівне, 2003. 480 с.

Yatsyshyn M. Some aspects of national life in the territory of western Volyn in the interwar period (1921 – 1939). *The main trends of the national and cultural life of Western Volyn are outlined in the context of socio-economic and socio-political processes that took place in the interwar period in the region.*

Keywords: *Volyn, interwar period, national, cultural life.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ВІЙНИ

КОНСТИТУЦІЙНІ ТА МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Жевнеров І. М.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Ю. О. Фідря

У тезах проведено оглядовий аналіз правового регулювання права на справедливий суд у Республіці Польща як одного з ключових елементів демократичної правової держави. Охарактеризовано окремі гарантії цього права, передбачені статтями 45, 77, 78, 176 Конституції Республіки Польща, а також положеннями міжнародних актів та актів ЄС. Особливу увагу приділено правовим позиціям Конституційного Трибуналу Польщі, який виділив такі основні елементи права на суд: право на доступ до суду, право на належний судовий розгляд, право на отримання судового рішення, а також право на належний судовий устрій. Тези підкреслюють, що право на справедливий суд у Польщі має ґрунтовну нормативну основу, що забезпечує ефективну реалізацію цього права в сучасних умовах.

Ключові слова: право на справедливий суд, право на доступ до суду, судовий захист, верховенство права, міжнародні стандарти.

Право на справедливий суд є одним із фундаментальних прав людини, яке займає чільне місце у системі захисту людських прав. Це право також можна розглядати і як одну із основоположних засад демократичної правової держави, адже воно покликане забезпечити кожному можливість захисту своїх прав та інтересів перед незалежним органом – судом – на підставі чинного законодавства, керуючись принципом верховенства права.

У Польщі право на справедливий суд гарантується на найвищому – конституційному рівні. Відповідно до ч. 1 ст. 45 Конституції Республіки Польща [1] кожен має право на справедливий, відкритий та без необґрунтованої затримки розгляд справи компетентним, безстороннім та незалежним судом. Однак конституційно-правове регулювання права на суд у Польщі не обмежується однією статтею, а доповнюється низкою інших норм Конституції, серед яких важливе значення має ч. 2 ст. 77, згідно якої законом не може заперечуватися можливість судового способу захисту порушених свобод або прав. Таким чином, якщо перше з наведених положень формулює право на суд у позитивному значенні, то друге є його доповненням, але вже у негативному значенні.

Важливими у цьому контексті є статті 78 та 176 Конституції Республіки Польща, що надають кожній із сторін право на оскарження вироків та рішень, ухвалених судом першої інстанції, та встановлюють щонайменше двохінстанційне судове провадження у справі, а також ряд статей Розділу VIII «Суди і Трибунали», які містять базові положення інституційних гарантій права на справедливий суд.

Польський професор З. Квятковскі розглядає право на суд у двох значеннях: як принцип конституційного права і як суб'єктивне право особи. Щодо другого значення, то як зауважує науковець, розміщення ст. 45 Конституції Республіки Польща, яка регулює право на суд, у розділі II Основного Закону «Свободи, права і обов'язки людини і громадянина» означає, що це право сформульоване передусім як особисте суб'єктивне право, яке становить основоположний елемент конституційного статусу особи. Воно виступає як право людини, що гарантує їй гідність, свободу, безпеку та створює своєрідне відчуття перебування під захистом права, вартовими якого є суди [2, с. 34-35]. Можна додати, що право на суд певною мірою виконує своєрідну допоміжну функцію щодо інших прав і свобод, дозволяючи захищати їх у судовому порядку.

Таким чином, зміст права на суд у контексті Конституції Республіки Польща визначається передусім статтею 45, положення якої підкріплюються низкою інших конституційних норм, які, у тому числі, регулюють засади організації та функціонування судової влади у країні. Їхній аналіз дозволяє зробити висновок, що реалізація права на суд достатньою мірою забезпечена

конституційними положеннями, які або застосовуються безпосередньо, або обмежують дискреційні повноваження законодавця, запобігаючи звуженню змісту аналізованого права.

Безперечно, значний вплив на формування змісту права на справедливий суд у Польщі (як і у більшості країн Європи) мали міжнародні акти. Передбачені ними відповідні стандарти Польща імплементувала у національну правову систему. Насамперед йдеться про ст. 10 Загальної Декларації прав людини, відповідно до якої кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права стверджується, що кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону.

Однак найбільший вплив, безумовно, справила Конвенція про захист прав і основоположних прав людини, ст. 6 якої передбачає право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Оскільки Польща є державою-членом ЄС, то варто також згадати Хартію основних прав Європейського Союзу, стаття 47 «Право на ефективний засіб правового захисту та на справедливий судовий розгляд» якої передбачає, що кожна людина, чії права та свободи, гарантовані законодавством Європейського Союзу, порушені, має право на ефективний засіб правового захисту перед судом відповідно до умов, встановлених цією статтею (ч.1). Кожна людина має право на справедливий та відкритий судовий розгляд у відповідні терміни незалежним і неупередженим судом, раніше створеним законом (ч.2).

Зазначені вище конституційні норми та положення міжнародних актів свідчать про те, що право на суд у сучасних умовах є одним із найважливіших прав людини, яке гарантується як на конституційному рівні держави, так і на міжнародному.

Окрім положень низки міжнародно-правових актів та Конституції Республіки Польща, право на справедливий суд наповнюється конкретним змістом через рішення Конституційного Трибуналу Польщі, який визначив, що право на суд складається з трьох елементів і охоплює:

1. право на доступ до суду, тобто право на ініціювання провадження перед судом;
2. право на належний судовий розгляд;
3. право на судові рішення, тобто право на отримання обов'язкового для виконання вироку (рішення) у конкретній справі.

Усі перераховані елементи визначають процесуальний характер права на суд.

Має рацію М. Єнджейчак, яка стверджує, що особливо важливим є перший із зазначених елементів – право на доступ до суду. Він є основним, оскільки без його забезпечення право на суд практично неможливо реалізувати. Іншими словами, якщо у конкретній справі не була надана можливість ініціювання судової процедури, право на суд є порушеним. У свою чергу, право на належний судовий розгляд та право на судові рішення є вторинними щодо права на доступ до суду [3, с. 163].

Слід зазначити, що Конституційний Трибунал Польщі від початку не виключив перспективи подальшого розширення змісту права на суд, що дало йому можливість пізніше виокремити його четвертий елемент – право на належний судовий устрій та статус судів, який, на відміну від інших елементів, носить інституційний характер.

У свою чергу представники польської доктрини включають до змісту права на суд ще й право на розгляд справи незалежним, неупередженим та безстороннім судом [4, с. 1097], право на відкритий судовий розгляд без необґрунтованих зволікань [2, с. 37], право на виконання судового рішення [5, с. 133], розширюючи таким чином його зміст.

Підсумовуючи, зазначимо, що право на справедливий суд є невід'ємною складовою верховенства права та однією з ключових гарантій захисту прав людини у демократичній правовій державі. Його зміст розкривається як на національному, так і міжнародному рівні. Положення Конституції Республіки Польщі формулюють стандарти права на справедливий суд, спираючись на норми міжнародних актів та актів ЄС, які, у свою чергу, не лише підтверджують важливість його існування та забезпечення, а й визначають його зміст як універсального стандарту для демократичних держав.

З огляду на викладене, можна стверджувати, що право на справедливий суд в Польщі має комплексну основу, сформовану на перетині конституційного, міжнародного та доктринального підходів, що дозволяє забезпечити належний рівень його реалізації.

Література

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
2. Kwiatkowski Z. Prawo do sądu w demokratycznym państwie prawnym. Ius Novum. 2019. Вип. 13. № 2. С. 33-50.
3. Jędrzejczak M. Prawo do sądu jako prawo podstawowe człowieka. Uwagi na tle prerogatyw prezydenckich. *Studia Prawnoustrojowe*. 2024. С. 161-170.
4. Grzegorzczak P., Weitz K., M. Safjan, L. Bosek (red.) Konstytucja RP. Komentarz do art. 1-86. Warszawa, 2016.
5. Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S. Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Zarys wykładu. Wrocław 2010.

Zhevnerov I. Constitutional and International Guarantees of the Right to a Fair Trial in the Republic of Poland. *The theses provide a general overview of the legal regulation of the right to a fair trial in the Republic of Poland as one of the key elements of a democratic rule-of-law state. Selected guarantees of this right are characterized, including those enshrined in Articles 45, 77, 78, and 176 of the Constitution of the Republic of Poland, as well as in international instruments and EU legal acts. Particular attention is given to the legal positions of the Constitutional Tribunal of Poland, which identified the following core components of the right to a court: the right of access to a court, the right to a properly conducted judicial procedure, the right to obtain a judicial decision, and the right to an appropriate judicial system. The theses emphasize that the right to a fair trial in Poland is supported by a solid normative framework, ensuring its effective implementation under current conditions.*

Keywords: right to a fair trial, right of access to a court, judicial protection, rule of law, international standards.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АГЕНЦІЇ З ПРИКОРДОННОЇ ТА БЕРЕГОВОЇ ОХОРОНИ

Конончук І. М.

Досліджено історико-правові засади створення та функціонування Європейської агенції з прикордонної та берегової охорони. Зазначено, що Агенцію засновано з метою впровадження інтегрованого управління зовнішніми кордонами Європейського Союзу з дотриманням фундаментальних прав людини та підвищення ефективності міграційної політики ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейська агенція з питань прикордонної та берегової охорони, FRONTEX, прикордонний контроль.

Європейську агенцію з питань управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Європейського Союзу створено на підставі Регламенту Ради (ЄС) № 2007/2004 [1]. Розпочавши виконувати свої обов'язки 1 травня 2005 р., Агенція довела свою успішність у наданні допомоги державам-членам у реалізації оперативних аспектів управління зовнішніми кордонами шляхом спільних операцій, швидких прикордонних утручань, аналізу ризиків та операцій із повернення.

У 2016 р. Європейське агентство з питань прикордонної та берегової охорони (Frontex) замінило Європейське агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів ЄС, причому зміна назви відображає значне розширення завдань агентства (ст. 8 Регламенту (ЄС) 2016/1624) [2].

Frontex створено для забезпечення європейського інтегрованого управління кордонами з дотриманням фундаментальних прав і підвищення ефективності політики ЄС щодо мігрантів. Регламент № 2019/1896 є основним правовим актом, що визначає статус, структуру, компетенцію та

процедурні аспекти діяльності Європейської агенції з прикордонної і берегової охорони [3]. Регламент спрямований на подолання міграційних та потенційних майбутніх викликів і загроз на зовнішніх кордонах, зобов'язаний забезпечувати високий рівень внутрішньої безпеки в межах Союзу з повним дотриманням фундаментальних прав, гарантуючи при цьому вільний рух осіб у межах території ЄС, та сприяти виявленню транскордонної злочинності на зовнішніх кордонах і запобіганню їй, а також боротьбі з нею.

Організаційно-правова структура Frontex включає правління, виконавчого директора, заступників виконавчого директора, офіцера з фундаментальних прав, консультативний форум (ст. 99 Регламенту № 2019/1896).

До складу правління входять по одному представнику від кожної держави-члена та по два представники Європейської комісії. Від кожної держава-учасниці повинні бути призначені член правління, а також заступник, який представлятиме члена правління за його відсутності. Європейська комісія призначає до агенції двох членів і двох заступників. (ч. 1; 2 ст. 101 Регламенту № 2019/1896).

Правління обирає голову і його заступника з-поміж членів правління двома третинами голосів, що мають право голосу. Перебування на посаді голови та його заступника становить чотири роки, строк повноважень може бути поновлений один раз (ст. 103 Регламенту № 2019/1896).

Правління відповідає за прийняття стратегічних рішень Агенції відповідно до Регламенту № 2019/1896. Правління може створити виконавчий орган, що складається не більше ніж із чотирьох представників, уключаючи його голову, та представника Комісії, що надаватиме йому та виконавчому директору допомогу в підготовці рішень, програм і дій, які повинні бути ухвалені правлінням, та, за необхідності, може приймати певні тимчасові, термінові рішення. Правління може делегувати певні чітко визначені завдання виконавчому органу, зокрема, якщо це покращує ефективність роботи Агенції (ч. 7 ст. 100 Регламенту № 2019/1896).

Агенцією керує її виконавчий директор, який повністю незалежний під час виконання своїх обов'язків; він не повинен отримувати інструкцій від будь-якого уряду або іншого органу (ст. 106 Регламенту № 2019/1896). Виконавчий директор відповідає за підготовку та виконання стратегічних рішень, ухвалених правлінням, і за ухвалення рішень, пов'язаних з оперативною діяльністю Агенції, згідно з Регламентом № 2019/1896. Виконавчому директору допомагають три заступники виконавчого директора. На кожного із заступників покладено обов'язки у певній сфері компетенції Агенції, як-от управління постійним корпусом, оперативною діяльністю, уключаючи берегову охорону та боротьбу з транскордонною злочинністю, і поверненнями, інформацією у великомасштабних ІТ-системах (ст. 106 Регламенту № 2019/1896).

Офіцер із фундаментальних прав призначається правлінням із трьох кандидатів після консультацій із консультативним форумом. Він повинен мати необхідний рівень кваліфікації, експертних знань і професійний досвід у сфері фундаментальних прав.

Офіцер із фундаментальних прав виконує такі завдання: робить внесок у стратегію Агенції щодо фундаментальних прав та відповідний план дій, у тому числі шляхом видання рекомендацій щодо їх удосконалення; здійснює і сприяє дотриманню Агенцією фундаментальних прав, у тому числі шляхом проведення розслідування будь-яких її дій; консультує Агенцію, якщо є така необхідність або якщо це вимагається для будь-якої її діяльності без затримки такої роботи; надає висновки щодо оперативних планів, складених для оперативної діяльності Агенції, пілотних проєктів та проєктів щодо технічної допомоги в третіх країнах; робить висновки щодо робочих угод; здійснює візити на місця проведення будь-якої спільної операції, швидкого прикордонного втручання, пілотного проєкту, розгортання команд підтримки регулювання міграції, операції повернення чи втручання, пов'язаного із поверненням, у тому числі в третіх країнах; забезпечує секретаріат консультативного форуму; інформує виконавчого директора про можливі порушення фундаментальних прав у діяльності Агенції; здійснює відбір спостерігачів за дотриманням фундаментальних прав та управління їхньою роботою; виконує будь-які інші завдання, якщо це передбачено Регламентом № 2019/1896 [3].

Агенція створює консультативний форум для надання їй допомоги шляхом надання незалежних консультацій з питань фундаментальних прав. Виконавчий директор та правління в координації із офіцером з питань фундаментальних прав можуть радитися з консультативним форумом щодо будь-якого питання, пов'язаного з фундаментальними правами.

Отже, створення Європейської агенції з прикордонної та берегової охорони зумовлено потребою Європейського Союзу в посиленні інтегрованого управління зовнішніми кордонами на тлі зростання міграційних та безпекових загроз. Організаційна структура агенції відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного виконання її функцій та координації заходів у сфері міграційної безпеки на

рівні Європейського Союзу. Агенція відіграє ключову роль у координації зусиль держав-членів, забезпечуючи ефективність спільної прикордонної політики ЄС.

Література

1. Council Regulation (EC) No 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R2007> (дата звернення: 14.05.2025).

2. Regulation (EU) 2016/1624 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2016 on the European Border and Coast Guard and amending Regulation (EU) 2016/399 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 863/2007 of the European Parliament and of the Council, Council Regulation (EC) No 2007/2004 and Council Decision 2005/267/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32016R1624> (дата звернення: 14.05.2025).

3. Regulation (EU) 2019/1896 of the European Parliament and of the Council of 13 November 2019 on the European Border and Coast Guard and repealing Regulations (EU) No 1052/2013 and (EU) 2016/1624 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R1896> (дата звернення: 14.05.2025)

Kononchuk I. Historical and legal foundations for the establishment and functioning of the European Border and Coast Guard Agency. *The article explores the historical and legal foundations for the establishment and functioning of the European Border and Coast Guard Agency (Frontex). It is noted that the Agency was established with the aim of implementing integrated management of the European Union's external borders, with full respect for fundamental human rights.*

Keywords: *European Union, European Border and Coast Guard Agency, FRONTEX, border control.*

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. ПРАВОЗАСТОСОВЧА ТА ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Соляр А. О.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Я. І. Ленгер

Робота присвячена особливостям правового забезпечення захисту прав дитини в умовах воєнного стану в Україні. Наголошено на важливості правотворчої та правозастосовчої діяльності для адаптації національної системи захисту дітей до реалій збройного конфлікту. Проаналізовано чинне законодавство, судову практику та міжнародні стандарти у сфері прав дитини. Окреслено ключові напрями вдосконалення законодавчої бази та практики, зокрема щодо евакуації, соціального забезпечення, освіти, повернення незаконно переміщених дітей, а також захисту дітей, які перебувають на окупованих територіях.

Ключові слова: *права дитини, воєнний стан, правозастосування, правотворчість, законодавство, Україна.*

Захист прав дитини в умовах воєнного стану становить особливий виклик для правової системи України, оскільки діти належать до найбільш вразливих категорій цивільного населення під час збройних конфліктів. Військова агресія проти України створила безпрецедентні умови, за яких традиційні механізми захисту прав дитини потребують суттєвої адаптації та трансформації. Правозастосовча та правотворча діяльність набувають виняткового значення як основні інструменти забезпечення належного рівня захисту дітей та реалізації їхніх прав в умовах правового режиму воєнного стану.

Воєнний стан, запроваджений в Україні внаслідок широкомасштабної російської агресії, призвів до значних змін у функціонуванні державних інститутів, суспільних відносин та правової системи загалом. В таких умовах актуалізувалося питання особливого захисту прав дитини, адже

саме діти зазнають надзвичайно негативного впливу через бойові дії, руйнування цивільної інфраструктури, вимушене переміщення, розлучення з батьками та інші наслідки збройного конфлікту [1].

У контексті забезпечення сталого розвитку України захист прав дітей під час воєнного стану є не лише питанням дотримання міжнародних зобов'язань держави та національного законодавства, але й необхідною передумовою збереження людського потенціалу нації, її майбутнього. Відповідно, правотворча та правозастосовча діяльність у цій сфері має ґрунтуватися на комплексному підході, що враховує як нагальні потреби захисту дітей у воєнний час, так і стратегічні завдання післявоєнного відновлення та розвитку України.

Правова основа захисту прав дитини в Україні складається з міжнародних договорів, ратифікованих Україною, Конституції України, законів та підзаконних нормативно-правових актів. Ключовим міжнародним документом у сфері захисту прав дитини є Конвенція ООН про права дитини, ратифікована Україною в 1991 році. Важливе значення також мають Факультативні протоколи до Конвенції, зокрема щодо участі дітей у збройних конфліктах та щодо процедури повідомлень. Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них встановлюють особливі гарантії захисту дітей під час збройних конфліктів [2].

На національному рівні захист прав дитини регламентується насамперед Конституцією України, Сімейним кодексом України, законами України "Про охорону дитинства", "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", "Про правовий режим воєнного стану". В умовах воєнного стану особливого значення набувають також спеціальні нормативно-правові акти, прийняті з метою адаптації механізмів захисту прав дитини до викликів війни.

Російська агресія зумовила необхідність оперативного реагування на нові загрози правам дитини через активізацію правотворчої діяльності. Так, протягом 2022-2023 років було внесено зміни до законів України "Про охорону дитинства", "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", "Про соціальні послуги", а також прийнято низку підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання специфічних питань захисту дітей в умовах воєнного стану.

Особливо значущими були зміни, внесені до Закону України "Про охорону дитинства", що передбачили додаткові механізми захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту. Законодавчо було закріплено статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту, визначено порядок надання такого статусу та особливості соціального захисту таких дітей [3].

Важливим напрямом правотворчої діяльності стало також врегулювання питань, пов'язаних з евакуацією дітей із зони бойових дій, їх тимчасовим переміщенням за кордон, возз'єднанням з батьками або іншими законними представниками, а також забезпеченням їхніх освітніх, медичних та соціальних потреб в умовах воєнного стану.

Правозастосовча діяльність у сфері захисту прав дитини в умовах воєнного стану характеризується особливою складністю та багатоаспектністю. Вона здійснюється широким колом суб'єктів, включаючи органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суди, правоохоронні органи, органи опіки та піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб, а також громадські та міжнародні організації.

Одним з ключових напрямів правозастосовчої діяльності є забезпечення безпеки дітей в умовах воєнного стану. Це включає організацію евакуації дітей із зони бойових дій, забезпечення їх житлом, харчуванням, медичною допомогою, освітніми послугами тощо. Особлива увага приділяється дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які перебувають в інституційних закладах догляду, а також дітям з інвалідністю [4, с. 203].

Складною проблемою правозастосовчої практики є захист прав дітей, які опинились на тимчасово окупованих територіях або були незаконно переміщені до Російської Федерації. Українська влада, міжнародні організації та громадянське суспільство докладають значних зусиль для повернення таких дітей, встановлення їх місцезнаходження, забезпечення зв'язку з родичами та створення умов для возз'єднання сімей.

Судова практика у справах щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану також має свої особливості. Зокрема, це стосується встановлення опіки та піклування над дітьми, батьки яких загинули або зникли безвісти внаслідок воєнних дій, визначення місця проживання дитини у разі роздільного проживання батьків через вимушене переміщення, захисту майнових прав дітей на нерухоме майно, що постраждало або було знищене внаслідок бойових дій [5, с. 9-13].

Важливим аспектом правозастосовчої діяльності є також забезпечення доступу дітей до освіти в умовах воєнного стану. Це передбачає організацію дистанційного навчання, інтеграцію внутрішньо переміщених дітей у нові навчальні заклади, створення безпечних умов у школах, розташованих поблизу зони бойових дій тощо.

Особливу роль у правозастосовчій практиці щодо захисту прав дитини відіграє судовий захист. Суддівський розсуд у таких справах має ґрунтуватися на принципі найкращих інтересів дитини, що вимагає врахування специфічних обставин воєнного стану та їх впливу на добробут конкретної дитини.

Аналіз сучасного стану правового регулювання та правозастосовчої практики у сфері захисту прав дитини в умовах воєнного стану дозволяє виявити низку проблем, що потребують вирішення через правотворчу діяльність.

Існує потреба в кодифікації законодавства про захист прав дитини, зокрема в умовах воєнного стану. Наявність великої кількості розрізнених нормативно-правових актів ускладнює їх застосування та знижує ефективність правового регулювання. Доцільним видається розробка та прийняття єдиного кодифікованого акта – Кодексу законів про дитину, який би комплексно регулював усі аспекти захисту прав та інтересів дітей, у тому числі з урахуванням особливостей воєнного стану [6, с. 42-46].

Потребує вдосконалення правове регулювання питань, пов'язаних з міжнародним усиновленням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. З одного боку, необхідно забезпечити додатковий захист таких дітей від незаконного вивезення за кордон та торгівлі дітьми, а з іншого – створити умови для їх усиновлення в безпечному середовищі.

Актуальною залишається проблема правового регулювання питань фіксації та розслідування воєнних злочинів проти дітей, забезпечення доступу дітей-жертв до правосуддя та компенсації завданої шкоди. Ця сфера потребує розробки спеціальних процедур, адаптованих до потреб дітей, з урахуванням їхнього віку, рівня розвитку та психологічного стану [7, с. 286-289].

Для вдосконалення правового регулювання захисту прав дитини в умовах воєнного стану важливе значення має також правовий моніторинг ефективності чинних норм права, правова експертиза законопроектів з точки зору забезпечення найкращих інтересів дитини та застосування принципів правової герменевтики при тлумаченні відповідних правових норм.

У контексті правозастосовчої діяльності особливої уваги потребує розвиток практики суддівського розсуду у справах щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Судді повинні мати спеціальні знання та навички роботи з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій, розуміти особливості їхнього психологічного стану та вміти забезпечити дружнє до дитини правосуддя [8, с. 135-139].

Захист прав дитини в умовах воєнного стану є комплексною проблемою, що потребує системного підходу як на рівні правотворчої, так і правозастосовчої діяльності. Російська агресія проти України створила безпрецедентні виклики у цій сфері, що зумовлює необхідність адаптації традиційних механізмів захисту прав дитини до нових реалій.

Правотворча діяльність щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану має бути спрямована на створення ефективної нормативно-правової бази, що враховує як міжнародні стандарти захисту прав дитини під час збройних конфліктів, так і специфічні обставини російсько-української війни. Важливими напрямками такої діяльності є кодифікація законодавства про дитину, вдосконалення правового регулювання питань евакуації та переміщення дітей, їх усиновлення, забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги та соціальних послуг, а також фіксації та розслідування воєнних злочинів проти дітей [9, с. 6-21].

Правозастосовча діяльність у цій сфері потребує координації зусиль різних суб'єктів, включаючи органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суди, правоохоронні органи, органи опіки та піклування, громадські та міжнародні організації. Особливу роль відіграє судовий захист прав дитини, що вимагає розвитку практики суддівського розсуду з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини та особливостей воєнного стану.

У контексті забезпечення сталого розвитку України захист прав дитини в умовах воєнного стану є не лише питанням дотримання міжнародних зобов'язань держави та національного законодавства, але й необхідною передумовою збереження людського потенціалу нації, її майбутнього. Ефективна правотворча та правозастосовча діяльність у цій сфері сприятиме відновленню України після війни та її подальшому сталому розвитку.

Література

1. Статистика. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.
2. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). Конвенцію ратифіковано Постановою ВР№ 789-XII від 27.02.91. Режим доступу: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 11.09.2024).
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 12.08.2024 р.)
4. Капуляк В. П. Дис. д.ф. 12.00.07. Правове та організаційне забезпечення запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми. Одеса. 2024. С. 203.
5. Корнінко М. В., Сухарева А. О. Дотримання та захист прав дітей в умовах воєнного стану: роль поліцейських ювенальної превенції. Південноукраїнський правничий часопис. № 3. 2023. С. 9-13..
6. Капуляк В. П. Застосування заходів індивідуальної профілактики суб'єктами ювенальної превенції у роботі з неповнолітніми. Південноукраїнський правничий часопис. № 3. 2023. С. 42-46.
7. Берендєєва А. І., Шилова І. М. Особливості здійснення профілактичної роботи підрозділами ювенальної превенції в умовах воєнного стану. Захист прав дитини в умовах військової агресії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса. Видавництво «Юридика», 2023. С. 286-289.
8. Шкута О. О. Громадський контроль за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі. Юридичний бюлетень. 2023. № 28. С. 135–139. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/85b6ebb0-f3f5-4b94-a1df-a1e565e72b66/download>.
9. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. Law of Justice Journal. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920.

Soliar A. Protection of the rights of the child under the conditions of the state of martial. Law enforcement and legislative activities as the main directions of legal practice to ensuring sustainable development of Ukraine. *The paper is devoted to the specifics of legal protection of children's rights under martial law in Ukraine. It emphasizes the role of legislative and law enforcement activities in adapting the national child protection system to the realities of armed conflict. The study analyzes current legislation, judicial practice, and international standards in the field of child rights. Key directions for improving the legal framework and practices are identified, particularly regarding evacuation, social security, education, the return of illegally displaced children, and protection of children in occupied territories.*

Keywords: child rights, martial law, law enforcement, legislation, Ukraine.

PRAWA CZŁOWIEKA JAKO FUNDAMENT ETYCZNYCH PRZEDSIĘBIORSTW A WYTYCZNE DOTYCZĄCE BIZNESU I PRAW CZŁOWIEKA ONZ

Ewa Jasiuk, Anna Chochowska

Celem artykułu jest wykazanie, że rolą każdego państwa jest stworzenie ram organizacyjnoprawnych zarówno dla organów publicznych, jak i biznesu, które wymuszają na tych podmiotach urzeczywistnianie praw człowieka w obszarze swojej działalności. Jest to niezwykle ważne bowiem gospodarka nie powinna być oderwana od podstawowych wartości, zaś człowiek winien być traktowany w sposób podmiotowy.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, ONZ, biznes.

Wstęp

Poszanowanie praw człowieka stanowi fundament rozwoju społecznego i gospodarczego współczesnych państw. Niestety, pomimo uznania, że prawa człowieka mają charakter uniwersalny i powszechny, w wielu miejscach na świecie wciąż dochodzi do sytuacji łamania tych praw a godność człowieka ma jedynie wymiar pobożnego życzenia. Zobowiązania niektórych państw ONZ do przestrzegania praw człowieka niestety często widnieją tylko „na papierze” a rzeczywistość bywa daleka od oczekiwań.

Celem artykułu jest wykazanie, że rolą każdego państwa jest stworzenie ram organizacyjnoprawnych zarówno dla organów publicznych, jak i biznesu, które wymuszają na tych podmiotach urzeczywistnianie praw

człowieka w obszarze swojej działalności. Jest to niezwykle ważne bowiem gospodarka nie powinna być oderwana od podstawowych wartości, zaś człowiek winien być traktowany w sposób podmiotowy. Należyta ochrona godności ludzkiej jest konieczna do skutecznego rozwoju biznesu. Wyznaczony cel badawczy możliwy zostanie do osiągnięcia dzięki analizie regulacji normatywnych oraz wytycznych dotyczących poszanowania praw człowieka, standardów pracy i ochrony środowiska naturalnego przyjętych przez Organizację Narodów Zjednoczonych.

Prawa człowieka a biznes

Ochrona praw człowieka na poziomie międzynarodowym realizowana jest w oparciu o umowy międzynarodowe, traktaty oraz dokumenty i wytyczne (będące tzw. „soft law”). Duże znaczenie w omawianym aspekcie pełnią różnorodne organizacje międzynarodowe, wśród których wiodącą rolę pełni Organizacja Narodów Zjednoczonych (ang. United Nations, UN). Jej nadrzędnymi celami są: zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego, rozwój współpracy między narodami oraz popieranie przestrzegania praw człowieka. Idee te znajdują swój wyraz zarówno w Karcie Narodów Zjednoczonych, na mocy której ustanowiona została przedmiotowa organizacja, jak również w wielu aktach prawa międzynarodowego. Najważniejszym dokumentem w tym obszarze jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona 10 grudnia 1948 r. uznawana za quasi konstytucję międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. Z pewnością regulacja ta stanowi jedno z najważniejszych osiągnięć XX wieku pozwalających zbudować trwały porządek na świecie oparty o zasady humanitaryzmu, wolności i godności osoby ludzkiej.

Jednakże mimo stworzenia międzynarodowego systemu ochrony w wielu krajach na świecie ciągle łamane są prawa człowieka m.in. przez polityków czy przedsiębiorców, ponieważ najważniejszy dla biznesu jest zysk ekonomiczny. Niestety ciągle jeszcze dochodzi do tragedii ludzkich, tylko dlatego że brak jest w firmach etycznej kultury organizacji. Zawalenie się gmachu Rana Plaza – katastrofy, w wyniku której zginęło 1134 osoby,¹ dało początek głębszej dyskusji nad problemem łamania praw człowieka przez biznes. Od tego czasu minęło kilkanaście lat, a pracownicy szwalni w Bangladeszu nadal skarżą się na łamanie praw człowieka.

Pocieszający jest jednak fakt, iż w ostatnim czasie zaczęto dostrzegać konieczność podejmowania działań w celu wzmocnienia poszanowania praw człowieka w obszarze biznesu. Stąd też w przestrzeni międzynarodowej rozpoczęto dyskusję na temat prowadzenia odpowiedzialnego biznesu, którego celem jest nie tylko dążenie do zysku, ale także poszanowanie uniwersalnych wartości i praw osoby ludzkiej szczególnie w wymiarze prawa pracy. Warto zgodzić się z twierdzeniem, że „Odpowiedzialne podejście do działalności biznesowej nie sprowadza się (...) do akcji charytatywnych, czy sponsoringu, lecz obejmuje szerokie spektrum nowej filozofii prowadzenia biznesu zaczynając od otwartego publikowania informacji dotyczących działań przedsiębiorstwa, poprzez wprowadzanie programów ochrony środowiska, dbanie o swoich pracowników czy prowadzenie dialogu z interesariuszami po odpowiedzialne relacje biznesowe.”²

Jedną ze znaczących inicjatyw w tym aspekcie stało się przyjęcie przez Radę Praw Człowieka ONZ w 2011 r. Wytycznych dotyczących biznesu i praw człowieka (UN Guiding Principles on Business and Human Rights)³, które zostały opracowane przez zespół ekspertów pod przewodnictwem prof. Johna Ruggiego. Uznaje się je za ważny krok podjęty przez społeczność międzynarodową w stronę ograniczenia ryzyka naruszania praw człowieka w związku z działalnością biznesu⁴. Wytyczne obejmują trzy filary. Pierwszy to: obowiązki państw dotyczące zapewnienia ochrony praw człowieka, drugi: odpowiedzialność przedsiębiorstw za poszanowanie praw człowieka, trzeci zaś: dostęp do środków zaradczych.

Należy zauważyć, że pierwszy filar zobowiązuje państwa do podejmowania konkretnych działań mających na celu zapewnienie ochrony przed naruszaniem praw człowieka przez strony trzecie, w tym przedsiębiorstwa, na swoim terytorium i/lub na obszarze objętym ich jurysdykcją. W szczególności dotyczy to rozpoznawania przypadków naruszania tych praw, karania oraz ustanowienia zasad zadośćuczynienia za takie naruszenia. Wśród obowiązków ciążyących na państwie należy wskazać: prowadzenie skutecznej

¹ Zastanawiający jest fakt, iż po katastrofie wyszło na jaw, że pracownicy odmawiali tego dnia wejścia do budynku, ponieważ wcześniej na ścianach widoczne były pęknięcia. Mimo zgłaszanych uwag, zostali oni przekonani przez kierowników do kontynuowania pracy, która zakończyła się tragicznie.

² J. Kacprzak, Regulacje i standardy dotyczące praw człowieka w biznesie – nowa perspektywa pracy w XXI wieku, Zoon Politikon 9 / 2018, s. 25-26, <http://www.ejournals.eu/Zoon-Politikon/>; dostęp: 14.06.2025r.

³ Raport Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego ONZ ds. Praw Człowieka i Korporacji Międzynarodowych oraz innych Podmiotów Gospodarczych, Johna Ruggiego, Wytyczne dotyczące biznesu i praw człowieka: wdrażanie dokumentu ramowego Organizacji Narodów Zjednoczonych „Chronić, szanować i naprawiać”, Wytyczne-ONZ-_wersja_polska.pdf, dostęp: 14.06.2025 r.

⁴ Krajowy Plan Działania na rzecz wdrażania Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka 2021-2024 - Ministerstwo Spraw Zagranicznych - Portal Gov.pl, dostęp: 12.06.2025 r.

polityki, podejmowania działań ustawodawczych i odpowiedniej praktyki orzeczniczej. Jak widać państwa zostały zobowiązane nie tylko do promowania poszanowania praw człowieka, ale także prowadzenia nadzoru na obszarze swojej jurysdykcji oraz wdrożenia skutecznych instrumentów i mechanizmów sądowych, administracyjnych, legislacyjnych i innych, oraz środków zaradczych i naprawczych. Dzięki wytycznym, poszkodowany powinien mieć zagwarantowany dostęp do środków zaradczych i możliwości dochodzenia zadośćuczynienia za doznane krzywdy.

W Polsce zgodnie z zaleceniami ONZ, UE i RE rząd w latach 2017 -2020 oraz w latach 2021-2024 realizował działania na rzecz wdrażania Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka¹(KPD). Koordynatorem KPD jest Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Wskazać należy, iż mamy za sobą realizację dwóch etapów w ramach tego przedsięwzięcia. Pierwszy etap obejmował założenia przyjęte w Krajowym Planie Działania na rzecz wdrażania Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka na lata 2017-2020 (przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 29 maja 2017 r. Z kolei drugi etap prowadzony był w oparciu o przyjęty przez Radę Ministrów 8 października 2021 Krajowy Plan Działania na rzecz wdrażania Wytycznych ONZ dotyczących biznesu i praw człowieka na lata 2021-2024.² Na stronie MSZ dostępny jest pełny raport z realizacji pierwszego etapu wdrażania *Wytycznych* oraz raport śródkresowy z realizacji drugiego etapu tych działań.

Zakończenie

Lektura raportów pozwala uświadomić sobie ile różnorodnych przedsięwzięć podjętych zostało w Polsce na rzecz upowszechniania międzynarodowych standardów odpowiedzialnego prowadzenia działalności biznesowej oraz poszanowania praw człowieka. Należy przyjąć z uznaniem wszystkie inicjatywy, które były realizowane począwszy od roku 2017. Jednakże z całą pewnością można stwierdzić, iż wdrażanie Wytycznych ONZ winno być działaniem permanentnym, bowiem tylko w ten sposób można dać gwarancję, że biznes stanie się sojusznikiem dla idei poszanowania praw człowieka.

The aim of the article is to demonstrate that the role of every state is to create legal and organizational frameworks for both public authorities and businesses that will compel these entities to realize human rights in their areas of activity. This is extremely important because the economy should not be detached from fundamental values, and a person should be treated in a subjective manner.

Keywords: human rights, UN, business.

¹ Zobacz: Biznes i prawa człowieka 10 lat wdrażania, <https://ungc.org.pl/premiera-raportu-biznes-i-prawa-czlowieka/> (data dostępu 09.06.2025) oraz <https://gazeta.sgh.waw.pl/meritum/raport-biznes-i-prawa-czlowieka> (data dostępu 09.06.2025), a także Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework, <https://www.ohchr.org/en/publications/reference-publications/guiding-principles-business-and-human-rights> (data dostępu 09.06.2025).

² <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/ch-onz-dotyczacych-biznesu-i-praw-czlowieka-2021-2024> (data dostępu 26.05.2025)

ЦИВІЛЬНЕ, СІМЕЙНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО

ПРАВА НАЙМАЧА СЛУЖБОВОГО ЖИЛОГО ПРИМІЩЕННЯ ПІДЛЯГАЮТЬ ПЕРЕГЛЯДУ

Заїка Ю. О.

Досліджується правовий режим службового житла, зміст договору найму житла. З урахуванням особливого статусу службового житла обґрунтовується пропозиція позбавити наймача права на здачу його в піднайм.

Ключові слова: житло, службове житло, права наймача службового жилого приміщення.

Право на житло входить в склад конституційно-правового статусу громадянина України як одне із найважливіших соціально-економічних прав.

Житлова політика є складовою соціальної політики і елементом внутрішньої політики, основною метою якої є забезпечення доступним житлом всіх громадян та будівництво житлового фонду, який би забезпечував потреби різних верств населення [5, р.97], зокрема, і внутрішньо переміщених осіб.

Органи місцевого самоврядування формують фонди житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб та осіб, які втратили житло, шляхом викупу (придбання), оренди, будівництва нового житла, реконструкції будинків і гуртожитків, переведення нежилых приміщень у жилі, передачі житла в комунальну або державну власність, капітального ремонту об'єктів житлового фонду. Проте формування такого житлового фонду, призначеного для тимчасового проживання, на практиці нерідко неможливе саме у зв'язку із відсутністю таких фондів [3, с. 147].

Важливе місце у вирішенні проблеми забезпечення житлових потреб громадян належить і, так званому, спеціалізованому житлу, яке окрім житла для вимушених переселенців включає в себе гуртожитки, житлові приміщення маневреного фонду, житло соціального призначення та службові житлові приміщення. Надання громадянам службових жилих приміщень – одна із форм задоволення потреб громадян у житлі. Інститут службових жилих приміщень виник у вітчизняному житловому праві як спосіб забезпечення необхідними працівниками певні галузі господарства, перш за все, житлово-комунального.

Тому із затвердженням Переліку категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення, таке право було надано, перш за все, працівникам житлово-комунального господарства : начальнику житлово-експлуатаційної контори, керуючому будинками, головному інженеру житлово-експлуатаційної організації, слюсарю-сантехніку, електромеханіку по ліфтах, двірнику, черговим електромонтерам по обслуговуванню електричного обладнання підстанцій та ін. [2].

Правовий режим службових жилих приміщень визначає глава 3 Розділу III Житлового кодексу України (далі – ЖК України) [1] і відповідне Положення про порядок надання службових жилих приміщень [2]. Підставою надання службового житла є спеціальний ордер, який видається на фактично і юридично вільне жиле приміщення, яке має статус службового і, водночас, зобов'язує особу укласти договір найму житла.

Зміст договору житлового найму складають права та обов'язки наймача. Перелік прав наймача жилого приміщення наведений у ЖК України. Серед основних прав наймача жилого приміщення, яке надано йому на підставі ордеру, законодавець називає право на користування жилим приміщенням, право на вселення інших членів сім'ї у приміщення, яке займається; право на збереження жилого приміщення у випадку тимчасової відсутності; право на обмін і бронювання жилого приміщення; право на інше жиле приміщення у випадку коли капітальний ремонт жилого

дому неможливо провести без виселення наймача; право на здачу жилого приміщення в піднайм та інші [4, с. 247–248].

Відповідно до ст.123 ЖК України до користування службовими жилими приміщеннями застосовуються правила про договір найму жилого приміщення, крім правил, передбачених статтями 73–76, 79–83, 85, 90, частиною шостою статті 101, статтями 103–106 цього Кодексу.

Серед обмежень прав наймача службового житлового приміщення законодавець називає заборону його бронювання, на обмін, на зміну договору, на зміну умов договору за вимогою члена сім'ї наймача, на приватизацію службового житлового приміщення та деякі інші.

Водночас законодавець не бачить перешкод для здачі наймачем службового жилого приміщення у піднайм (ст. 91 ЖК України).

Право наймача на користування службовим жилим приміщенням це найістотніше із прав, оскільки саме воно визначає мету договору найму і передбачає можливість наймача і членів його сім'ї користування як безпосередньо жилим приміщенням, так і підсобними приміщеннями, санітарно-технічним устаткуванням, зазначеним в договорі на підставі того, що з наймачем укладений трудовий договір (або він зарахований на службу).

Чинний на сьогодні Перелік категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення, містить понад 50 категорій таких осіб, зокрема, працівники МВС, військовослужбовці Національної гвардії, персонал Державної кримінально-виконавчої служби, посадові особи митних органів, службові особи органів державної податкової служби: співробітники-військовослужбовці СБУ, працівники прокуратури, органів та установ Міністерства юстиції, Національного банку, Мінфіну, Секретаріату Президента та Кабінету Міністрів, судді, поліцейські, працівники Національної поліції та інші.

Службові жилі приміщення мають особливий правовий статус. При наданні такого житла до уваги не приймається чи перебуває особа на квартирному обліку, чи дотримана черговість надання житла, чи враховані існуючі пільги та ін.

Службове житло надається певним категоріям робітників та службовців із врахуванням необхідності забезпечення належного виконання ними певної спеціальної роботи. Якщо такі особи не потребують житла, і здають службове житло за договором в піднайм, в умовах дефіциту житла таке житло повинно вилучатися, а особи, яким воно надано, можуть забезпечуватися житлом у загальному порядку на загальних підставах.

Література

1. Житловий кодекс України: постанова Верховної Ради Української РСР від 30 червня 1983 р. № 5465-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>.
2. Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Українській РСР. Перелік категорій працівників, яким може бути надано службові жилі приміщення. Затв. постановою РМ УРСР № 37 від 7 лютого 1988 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-88-%D0%BF#Text>
3. Правові засади реформування житлового законодавства України в сучасних умовах : монографія, за заг. ред. М. К. Галянтича. К. : Юрінком Інтер, 2023. 298 с.
4. Українське цивільне право : навч. посіб. 3-є вид., перероб та доп. / за ред. Ю. О. Заїки. К. : ЦУЛ 2014. 358 с.
5. Zaika Yu. O. Exercise of civil rights by citizens of Ukraine in the conditions of armed conflict. *Problems of implementing legal norms under modern challenges* : Scientific monograph. Riga : Baltija Publishing, 2024. p.88–106.

Zaika Yu. The rights of the tenant of official residential premises are subject of review. The legal regime of official housing, the content of the housing lease agreement is studied. Taking into account the special status of official housing, a proposal is substantiated to deprive the tenant of the right to sublease it.

Keywords: housing, official housing, rights of the tenant of official residential premises.

ПРОБЛЕМИ ОБРАННЯ ПОЗИВАЧЕМ ЕФЕКТИВНОГО СПОСОБУ ЗАХИСТУ

Книш З. І.

Стаття присвячена аналізу проблем вибору позивачем ефективного способу захисту цивільних прав у судовій практиці України. Виявлено ключові перешкоди, зокрема відсутність вичерпного переліку способів захисту в законодавстві, недостатня правова обізнаність позивачів і непослідовність судової практики. Досліджено вплив надмірного формалізму судів на доступ особи до правосуддя та її ефективну реалізацію права на судовий захист.

Ключові слова: судовий захист, ефективний спосіб захисту, відновлення порушених прав.

Актуальність теми дослідження. У сучасній судовій практиці України однією з ключових перешкод на шляху до ефективного захисту цивільних прав є неправильний вибір позивачем способу захисту. Під способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на порушника. Незважаючи на те, що законодавство не встановлює вичерпного переліку способів захисту, суди дедалі частіше відмовляють у задоволенні позовів через неналежне формулювання позовних вимог, що не відповідають характеру порушення чи не забезпечують повного відновлення права. Такий підхід призводить до затягування судових процесів, фінансових втрат для позивачів і зниження довіри до судової системи. Відтак актуальність цього питання зумовлена необхідністю аналізу проблем, з якими стикаються позивачі, та розробки рекомендацій для підвищення ефективності судового захисту, що сприятиме реалізації права на доступ до правосуддя, гарантованого національним і міжнародним законодавством.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавча основа захисту цивільних прав в Україні закріплена у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України). Зокрема, стаття 16 ЦК України гарантує кожній особі право звернутися до суду для захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав або інтересів у будь-який спосіб, що не суперечить закону [8]. На міжнародному рівні право на захист підкріплюється статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка гарантує доступ до правосуддя, та статтею 13 Конвенції, яка передбачає право на ефективний засіб правового захисту [2]. Таким чином, позивач має право обрати спосіб захисту, здатний усунути порушення та відновити його права. Проте на практиці суди вимагають від позивачів не лише констатації факту порушення, а й обґрунтування належного способу захисту, який би забезпечував повне відновлення порушеного права без необхідності повторного звернення до суду. Велика Палата неодноразово зазначала, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить від виду та змісту правовідносин, які виникли між сторонами, змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа та характеру його порушення, невизнання або оспорення.

Так, особа, права якої порушено, може скористатися не будь-яким, а цілком конкретним способом захисту свого права (п. 5.6 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22.08.2018 у справі № 925/1265/16).

Судова практика Верховного Суду ілюструє складнощі, з якими стикаються позивачі при виборі ефективного способу захисту. Наприклад, у справі № 753/2187/17 позивач звернувся з вимогою визнання недійсним договору іпотеки, стверджуючи, що цей договір перешкоджає реалізації його права власності на квартиру. У постанові від 25.09.2019 року Верховний Суд підкреслив, що позивач, не будучи стороною іпотечного договору, не мав права вимагати його визнання недійсним, оскільки на момент укладення договору його права не порушувалися. Суд зазначив, що спосіб захисту має відповідати нормам спеціального закону, який регулює конкретні правовідносини, і визнав обраний позивачем спосіб неналежним [6]. Цей приклад демонструє, що суди приділяють значну увагу відповідності способу захисту характеру правопорушення, що часто стає проблемою для позивачів.

Інший важливий аспект висвітлюється у постановах Великої Палати Верховного Суду. Зокрема, у справі № 910/3009/18 (постанова від 22.09.2020 року) зазначено, що ефективний спосіб захисту має забезпечувати повне відновлення порушеного права без необхідності повторного звернення до суду, що відповідає принципу процесуальної економії [4]. Аналогічний підхід

підтверджується у справі № 910/2861/18 (постанова від 16.02.2021 року), де підкреслено, що спосіб захисту має бути не лише передбаченим законом, а й здатним усунути порушення права та усі його наслідки [5].

Таким чином позивачі, звертаючись до суду, стикаються з низкою проблем, які ускладнюють правильний вибір ефективного способу захисту. По-перше, законодавство України не містить чіткого переліку способів захисту. Стаття 16 ЦК України наводить лише загальні приклади, такі як визнання права, припинення дій, що порушують право, чи відшкодування збитків, тоді як спеціальні закони можуть передбачати інші способи захисту, що ускладнює їх визначення для осіб без юридичної освіти. По-друге, недостатня правова обізнаність позивачів призводить до того, що вони формулюють позовні вимоги, які не відповідають характеру порушення чи не забезпечують повного відновлення права. Наприклад, позивачі можуть вимагати визнання договору недійсним, коли ефективнішим було б стягнення збитків або припинення дій, що порушують право. По-третє, неоднозначність судової практики створює правову невизначеність. У різних справах суди можуть по-різному оцінювати належність одного й того ж способу захисту, що ускладнює прогнозування результату для позивачів [1, с. 96-97].

Варто зазначити, що така практика судів ставить під сумнів принцип забезпечення справедливого балансу між формою та змістом правосуддя, адже постає питання: чи є справедливим підхід, за якого формальне невдале формулювання позовних вимог нівелює суть правопорушення? Якщо особа фактично зазнає утиску своїх прав, наприклад, через неможливість реалізувати своє право власності, але при цьому її позов відхиляється виключно через «неправильний» процесуальний підхід, це свідчить про надмірний формалізм у правозастосуванні. Вважаємо, що реальний доступ до правосуддя починається не лише з відкриття провадження, а з можливості звичайної людини грамотно захистити своє право. Вибір ефективного способу захисту не має бути іспитом з процесуального права, а повинен бути частиною зрозумілої системи реагування на порушення. В іншому випадку ми ризикуємо перетворити суд не на інструмент справедливості, а на бюрократичний бар'єр.

Позиція Великої Палати Верховного Суду, викладена у постанові від 19.01.2021 року у справі № 916/1415/19, стала важливим кроком до забезпечення гнучкості у правозастосуванні. Згідно з цією правовою позицією, якщо обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом чи договором, але є ефективним, не суперечить закону, а інший (альтернативний) ефективний спосіб захисту відсутній, суд має забезпечити захист права позивача обраним ним способом [3]. Зазначений підхід відходить від формального тлумачення норм права, розширює можливості захисту прав позивачів, зменшує формалізм у судовому процесі та сприяє індивідуалізації правового захисту.

Насамкінець слід підкреслити, що у випадках, коли суд визначає обраний позивачем спосіб захисту як неефективний, судова практика зазвичай передбачає розгляд справи у звичному порядку з подальшою відмовою у задоволенні позовних вимог. Такий підхід зазнає критики з боку правників і практиків, оскільки спричиняє значні витрати часу та ускладнює відновлення порушеного права. Згідно принципу диспозитивності, суд не має повноважень самостійно визначати спосіб захисту, відмінний від того, який обрав позивач. Вибір способу захисту, застосовного при вирішенні спору, залишається виключною прерогативою позивача.

Водночас на думку Потапенко А.В., суд може визначати ефективний спосіб судового захисту пасивно або активно. Через обмеження, встановлене частиною 2 статті 264 ЦПК України, суд не має права виходити за межі позовних вимог, що є бар'єром для активного визначення ефективного способу захисту. У разі пасивного підходу, якщо позовна вимога не відповідає критерію ефективності, суд відмовляє в її задоволенні, але в мотивувальній частині рішення може вказати на альтернативний спосіб захисту, який позивач може використати в іншому провадженні для відновлення своїх прав, свобод чи інтересів [7, с. 51-52].

Висновки. Отже, проблема обрання позивачем ефективного способу захисту залишається однією з ключових перешкод на шляху до забезпечення доступу до правосуддя в Україні. Аналіз законодавства та судової практики, зокрема постанов Верховного Суду, свідчить про необхідність балансу між формальними вимогами до позовних заяв і змістовним захистом порушених прав. Основними труднощами для позивачів є відсутність чітких законодавчих орієнтирів, недостатня правова обізнаність, формалізм судів і неоднозначність судової практики. Для вирішення цих проблем необхідно посилити правову освіту та розробити єдині стандарти оцінки належності способів захисту, які б уніфікували підходи судів та підхід до розгляду справ повинен бути змінений так, щоб кожен, хто звернувся до суду з позовом, отримав вирішення свого спору судом.

Література

1. Колісник О.В. Проблеми визначення ефективних способів захисту цивільних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 95-97.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року № 995_004 // *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.01.2021 року у справі № 916/1415/19 // URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94803669>
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2020 року у справі № 910/3009/18 // URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91901363>
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.02.2021 року у справі 910/2861/18 // URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439658>
6. Постанова Верховного Суду від 25.09.2019 року у справі № 753/2187/17 // URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84583116>
7. Потапенко А. В. Ефективний спосіб судового захисту приватного права та інтересу як категорія процесуального права. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 4 (29). С. 45-60.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV // *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.

Knysh Z. Problems by plaintiff choosing an effective way of protecting. *The article is devoted to the analysis of the problems of choosing an effective way of protecting civil rights in the judicial practice of Ukraine. Key obstacles have been identified, including the lack of comprehensive list of methods of protection in legislation, lack of legal awareness of the plaintiffs and inconsistency of jurisprudence. The influence of excessive formalism of the courts on the access of a person to justice and its effective exercise of the right to judicial protection is investigated.*

Keywords: *judicial protection, an effective way to protect, restoration of violated rights.*

ЦИФРОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК НОВА ПЛАТФОРМА ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Мохнюк М. В.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. А. М. Демчук

У тезах досліджується трансформація цивільно-правових відносин у цифровому середовищі, акцентується на особливостях укладення електронних договорів та захисті споживачів.

Ключові слова: *цифрове середовище, електронні договори, споживач, юрисдикція.*

Становлення цифрового середовища докорінно змінило ландшафт цивільних правовідносин, перетворивши електронну комерцію на домінуючу форму глобальних транзакцій. Поширення мобільного інтернету й «економіки застосунків» спричинило перехід від традиційних паперових контрактів до «click-wrap» і «browse-wrap» угод, а також до самовиконуваних смарт-контрактів на блокчейні, які оперують кодом замість тексту [1]. Відповідно виникають нові вимоги до правової визначеності, прозорості інформації та підвищеної технічної грамотності контрагентів.

Міжнародні правові інструменти – Гаазька конвенція 2005 р. про вибір суду, Типові закони ЮНСІТРАЛ та поправки до них – закріпили принцип функціональної еквівалентності, що визнає електронні повідомлення та цифрові підписи юридично значущими й забезпечує їх виконання на міждержавному рівні [2]. Цей принцип став підґрунтям для інтеграції стандартів eIDAS у ЄС і подібних рамкових актів у Канаді, Сінгапурі та Австралії.

Разом із тим проблематика юрисдикції залишається гострою: транскордонний характер інтернету розмиває місце укладення правочину, ускладнює визначення застосовного права та провокує конфлікти норм. Широко використовується концепція «цілеспрямованого ведення діяльності» (targeting) допомагає судам з'ясувати, чи ринок конкретної держави справді орієнтований на споживача, але не усуває колізій повністю. Науковці наголошують, що гармонізація приватноправових норм має йти поруч із розширенням міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки [2].

Захист прав споживачів у цифровому середовищі фокусується на двох групах ризиків. По-перше, недобросовісні комерційні практики: приховані умови, агресивний маркетинг та «темні патерни» інтерфейсу, що спонукають до неусвідомлених дій. По-друге, кіберзагрози: фішинг, шкідливе ПЗ, витоки персональних даних. Підсилення вимог щодо know-your-customer (KYC) і багаторівневої автентифікації ідентифікують користувача й мінімізують відмивання коштів, проте можуть створювати бар'єри для малих підприємств.

Судова практика ЄС (C-490/20 Facebook Ireland) демонструє, що розташування сервера не є визначальним для встановлення юрисдикції, якщо компанія фактично орієнтує послуги на споживачів держави-члена. Цей підхід відображає зміщення акценту з технічних показників на реальний економічний зв'язок між сторонами [1].

Онлайн-врегулювання спорів (ODR) стало відповіддю на обмеження офлайн-процесів: воно скорочує часові та фінансові витрати, спрощує доступ до правосуддя та підвищує довіру користувачів, особливо в дрібних крос-бордер-транзакціях [3]. Платформи eBay та Alibaba вже звітують про 60–90 % спорів, розв'язаних без участі офлайн-суду. Водночас дослідники застерігають, що коли ODR-механізми знаходяться під контролем приватної корпорації, існує ризик упередженості та дефіциту прозорості.

Українське законодавство імплементувало вимоги eIDAS у Законі «Про електронні довірчі послуги» (2018 р.), чим прирівняло кваліфікований електронний підпис до власноручного [4]. Таке рішення забезпечило сумісність із цифровими ринками ЄС, але виклики взаємного визнання підписів і сертифікатів, а також удосконалення кіберзахисту критичної інфраструктури залишаються на порядку денному. Паралельно триває робота над імплементацією Регламенту DORA, спрямованого на посилення операційної стійкості фінансових установ – це стане додатковою гарантією безпеки електронних договорів.

У царині смарт-контрактів українські стартапи активно тестують sandbox-режими НБУ та НКЦПФР. Наприклад, проєкт land-banking на блокчейні дозволяє миттєво переоформляти майнові права без залучення нотаріуса, що може суттєво знизити транзакційні витрати. Проте до повноцінної легалізації потрібна чітка методика нотаріального засвідчення коду смарт-контракту й створення реєстру органів технічного аудиту [4].

Таким чином, ефективне регулювання взаємодії суб'єктів у цифровому середовищі потребує збалансованої моделі, що одночасно забезпечує інноваційність, справедливість та безпеку транзакцій. Ключовими залишаються:

- узгодження правил юрисдикції та вибору права;
- уніфікація технічних стандартів е-підпису й сертифікації;
- посилення захисту персональних даних;
- розвиток незалежних та прозорих ODR-платформ;
- стимулювання RegTech-рішень для автоматичного моніторингу відповідності.

Тільки комплексне поєднання цих чинників дозволить перетворити цифрове середовище на безпечну та передбачувану платформу для цивільних правовідносин і сприятиме подальшій інтеграції України у світовий цифровий ринок.

Література

1. Wang F. F. Law of Electronic Commercial Transactions: Contemporary Issues in the EU, US and China / F. F. Wang. – London : Routledge, 2010. – 270 p.
2. Estrella Faria J. A. Uniform law and functional equivalence: diverting paths or stops along the same road? Thoughts on a new international regime for transport documents / J. A. Estrella Faria // *Elon Law Review*. – 2011. – Vol. 2, № 1. – P. 1–37.
3. Katsh E.; Rifkin J. Online Dispute Resolution: Resolving Conflicts in Cyberspace / E. Katsh, J. Rifkin. – San Francisco : Jossey-Bass, 2001. – 240 p.
4. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. – 2018. – № 7–8. – Ст. 67.

Mokhniuk M. Digital environment as a new platform for civil interactions. *These theses examine how the digital environment reshapes civil relations, focusing on e-contracts, jurisdictional challenges and consumer safeguards.*

Keywords: digital environment, e-contracts, consumer, jurisdiction.

СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Чубоха Н. Ф.

У тезах розкривається поняття та зміст категорії «свобода особи» в цивільному праві, яка є природним немайновим благом людини та принципом права.

Ключові слова: особистість, свобода, природні права, принцип права.

У тлумачному словнику сучасної української мови свободу визначено як: 1) відсутність політичного й економічного гноблення, утиску та обмежень; воля; 2) перебування не під арештом, не ув'язненні, не в неволі; 3) життя, існування без залежності від будь-кого, можливість поводитися на свій розсуд; 4) можливість діяти без перешкод і заборон у будь-якій галузі; 5) можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства; 6) легкість, відсутність утруднення у будь-чому; 7) простота, невимушеність у поведінці; 8) вільний від праці час [1, с. 1300]. Отже, людина є невід'ємною частиною соціуму, а тому її особиста свобода можлива лише у суспільстві. У юридичній науці свободу розглядають у широкому та вузькому розуміннях. Так, у широкому розумінні свобода – це природний стан народу або окремої людини, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд, а у вузькому розумінні свобода – це суб'єктивна можливість людини і громадянина здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на його конституційних правах і свободах [2, с. 441].

Конституція України проголошує свободу людини на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23) [3]. Ст. 271 Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України) визначає зміст особистого немайнового права як можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд, визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя [4]. Ст. 288 ч. 2 ЦК України містить заборони щодо вчинення дій, що порушують право на свободу. Надзвичайне значення свободи особи як найвищої цінності людини є особливо актуальним та набуває особливого значення в умовах воєнного стану.

Для цивільного права важливим є виокремлення поняття «особистої свободи», яка має належний правовий режим, а відповідно, гарантії розвитку та охорони [5, с. 364-365]. Тут «особиста свобода» – це особисте немайнове благо фізичної особи, суть якого полягає у можливості вільно, на власний розсуд, із метою задоволення власного інтересу та переслідування особистої мети визначати свою поведінку та приймати рішення [5, с. 365]. А тому основними ознаками особистої свободи є самостійний вибір своєї поведінки, власний інтерес та особисте немайнове благо. Особиста свобода – це можливість безперешкодно, незалежно від будь-кого (необмежено, вільно) розпоряджатись собою, своїми діями і вчинками, своїм часом [6, с. 57]. Свобода людини не залежить від держави, а людина є вільною у своїх думках і вчинках. Проте будь-яка свобода має свої межі які, як правило, передбачені моральними та правовими вимогами. У Загальній декларації прав людини зазначено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина може зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і добробуту в демократичному суспільстві (ч. 2 ст. 29) [7].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови особистість визначено як конкретну людину з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки та ін. індивідуальностей особи [1, с. 658]. Поняття «особистості» розкривається через наукові медичні, психологічні, філософські та правові дослідження. Особистість при цьому характеризується якісними та кількісними проявами психічних особливостей, які утворюють її індивідуальність [8, с. 102]. Категорія «особистість» тлумачиться як людина, соціальна істота, діяльність якої обмежена соціальними правилами, але водночас є вільною у вчиненні певних дій для реалізації своїх життєвих потреб та інтересів. Саме соціальне буття сприяло становленню і розвитку людини як особистості, а тому категорія «особистість» містить значну кількість соціальних, психологічних, культурних, духовних та інших властивостей конкретної людини. У відповідних суспільних відносинах людина характеризується наявністю свободи, духовності, унікальності, свідомості, розуму, світогляду, волі, соціальної активності, відповідальності, рівня культури тощо. Тому варто говорити, що особистість – це сукупність особливих людських характеристик, які набуваються людиною в суспільстві і є результатом її діяльності, спілкування з іншими людьми. Саме природна свобода є передумовою і надає людині ознак особистості як активного учасника суспільства, вона є визначальним засобом її

самореалізації. Якщо така свобода регламентована правом і породжує певні правові наслідки, то вона є правовою свободою. Загальні принципи такої свободи особистості визнаються на конституційному рівні, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є основними цінностями, які закріплені в I, II, III розділах Конституції України.

Свобода особистості становить основу теорії природного права. Відповідно до цієї концепції, стан свободи особистості не надається будь-якою публічною владою, а належить людині з народження. Цивільне право визнає особу автономною, незалежною, самостійною і з цим нерозривно пов'язує те, що належить людині від природи – її особисту свободу. Свобода – це одна з природних властивостей та найвищих цінностей людини, яка не залежить від держави та робить людину вільною у своїх думках і вчинках. Саме тому «... коли мова йде про приватне право, то саме тут, передусім, йдеться про свободу, правоздатність і правосуб'єктність індивідів, фізичних осіб, ...» [9, с. 29]. А «... найголовнішим принципом приватного права є принцип свободи особистості, автономія, свобода права приватної власності, юридична рівність суб'єктів, свобода договору» [10, с. 133]. Відображення свободи особи у конкретних правах надає їй реальності завдяки закріпленню механізму її реалізації, встановлення балансу та співвідношення свободи особи, її прав і обов'язків, відповідальності. Таким чином, свобода особи – це незалежність особистості, індивіда у своїх діях, виборі свого місцезнаходження; свобода пересування, свобода совісті і віросповідання, можливість розпоряджатися собою і своїми здібностями, діяти на власний розсуд, будучи обмеженим тільки межами моралі та закону; можливість вибору способів та засобів досягнення мети у певних правовідносинах. Свобода є фундаментальною характеристикою людського існування, оскільки свобода не те, чим володіють люди, а те, чим вони є за своєю суттю. Ми боремося за своє існування у війні з росією і вкотре доводимо хто ми є за своєю суттю.

Свобода особистості – невід'ємна природна властивість людини як можливість певної поведінки у суспільстві, соціумі, іншій спільноті індивідів. Це її природне немайнове благо, яке забезпечує людині самостійну, незалежну, вольову, на власний розсуд поведінку у суспільних відносинах. Правова свобода – це закріплений у праві відповідно до моральних засад суспільства загальний дозвіл особі на вчинення дій за своєю волею, на власний розсуд у визначених межах з метою забезпечення приватного, суспільного інтересу та досягнення мети у цивільних правовідносинах. А свобода має ґрунтуватися на верховенстві права, яке включає два принципи : 1) «дозволено те, що не заборонено законом»; 2) «дозволено все, що прямо передбачено в законі». Дуже хочеться щоб якнайшвидше українське суспільство і кожна людина неухильно дотримувалися зазначених принципів, тоді свобода буде задовольняти всіх українців і ми не матимемо такого величезного хаосу і безладдя.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.
2. Юридична енциклопедія / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5. 733 с
3. Конституція України : закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (із змінами).
4. Цивільний кодекс України : кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.06.2025)
5. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту : монографія. Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.
6. Пунда О.О. Право на свободу : монографія. Хмельницький, 2006. 248 с.
7. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.06.2025)
8. Психологія : підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. ; за ред. Ю.Л. Трофімова 2-е вид., стереотип. Київ : «ЛИБІДЬ», 2000. 558 с.
9. Сібільов М. Загальна характеристика сфери приватного права. Вісник Академії правових наук. 2001. № 2 (25). С. 123-134.
10. Цивільне та сімейне право України: підруч. / за ред. Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубєвої. Київ: Правова єдність, 2009. 968 с.

Chubokha N. Personal freedom in civil law. The theses reveal the category of "personal freedom" in civil law, which is a natural non-property benefit of a person and a principle of law.

Keywords: *personality, freedom, natural rights, principle of law.*

LEGAL REGULATION OF MARKETING IN UKRAINE: REFORMING THE LEGAL FRAMEWORK AT THE INTERSECTION OF LAW AND BUSINESS STRATEGY

Yatsyshyn K.

Supervisor: doctor of Law, prof. M. M. Yatsyshyn

Introduction

The digitalisation of economic processes, the expansion of online trade, and the transformation of consumer behaviour have made marketing an essential tool of business activity. At the same time, this phenomenon has highlighted numerous contradictions and gaps in Ukrainian legislation. Legal regulation of marketing currently fails to adequately respond to challenges such as algorithmic targeting, influencer marketing, native advertising, and the use of big data – all of which carry risks for consumer rights, market fairness, and legal certainty.

As Professor O.V. Kuzmenko rightly notes, “the dynamic development of marketing strategies has far outpaced the legislative response, resulting in a dangerous legal vacuum that allows unethical and manipulative business practices to proliferate unchecked” [1].

The Legal Context: Fragmentation and Obsolescence

Ukraine’s current regulatory landscape includes the Law “On Advertising” (1996), “On Consumer Rights Protection” (1991), and various subordinate acts. However, none of them contain definitions or norms applicable to modern digital marketing mechanisms. There is no legal distinction between commercial and non-commercial content on social media platforms, nor a framework for regulating paid partnerships or hidden advertising.

In practice, this leads to selective enforcement and legal uncertainty. For example, courts in Ukraine have rarely addressed disputes involving algorithmic manipulation or misleading native advertising due to the absence of clear legal norms. The High Commercial Court’s 2021 ruling in Case № 910/2222/20, which dismissed a claim related to deceptive Google Ads, illustrates how existing legislation is ill-equipped to address digital commercial practices [2].

Moreover, there is no effective administrative control over influencer activities – a marketing channel that now dominates digital promotion. The National Council on Television and Radio Broadcasting lacks a mandate to regulate bloggers, while the Antimonopoly Committee mostly reacts retroactively.

European Legal Standards: Benchmark for Reform

The EU Unfair Commercial Practices Directive (UCPD) and the General Data Protection Regulation (GDPR) together offer a well-balanced and proactive approach. They ensure legal predictability and transparency while maintaining innovation flexibility. For instance, Article 7 of UCPD defines omission of essential information as misleading practice, even if no falsehood is present – a clause absent in Ukrainian law.

Importantly, EU regulation is supported by soft law – guidelines, self-regulatory codes, and institutional enforcement mechanisms (e.g., Consumer Protection Cooperation Network, CPC). This multidimensional framework is what Ukrainian reform should strive for. Mere adoption of directives without implementation and enforcement capacity would be superficial.

Strategic Imperatives for Business and Law

From a business strategy perspective, legal risk associated with misleading or unethical marketing must be embedded in corporate risk maps and compliance programs. As P. Kotler notes, “The future of marketing lies not only in technology, but in responsibility” [3].

Legal scholars such as T. V. Slyvka emphasize that legal education should evolve to meet these needs. Interdisciplinary legal training – combining consumer law, IT law, and ethics – must become a priority for law faculties preparing professionals for the digital economy [4].

Moreover, the private sector must be included in reform efforts. Voluntary codes of conduct, joint initiatives with regulators, and industry-wide ethical standards are essential elements of a forward-looking ecosystem.

Reform Proposals

1. **Codification of Marketing Law:** Drafting a dedicated legislative act or chapter within the Commercial Code regulating digital marketing practices, advertising ethics, and business-consumer interaction models.

2. **Legal Definitions:** Introduction of legal definitions for “influencer,” “native advertising,” “targeted ad,” “algorithmic manipulation,” etc.

3. **Enforcement Modernization:** Expanding the powers and capacities of the Antimonopoly Committee and the National Consumer Protection Agency to monitor digital practices.

4. **Harmonisation with EU Instruments:** Step-by-step transposition of UCPD and GDPR, combined with interpretative guidelines and capacity building.

5. **Legal Education Reform:** Development of specialised courses such as “Law and Digital Marketing,” “Regulatory Technology,” and “Behavioural Law and Economics.”

Conclusions

Marketing is no longer a peripheral commercial activity – it is a powerful socio-economic force that directly affects legal interests. Its regulation must reflect the hybrid nature of modern economies, combining legal discipline with business awareness.

Reforming Ukrainian marketing law requires not only technical legal amendments but a fundamental shift in understanding the role of law in shaping ethical, competitive, and sustainable business practices. Only through such systemic and interdisciplinary change can Ukraine build a legal system that supports both innovation and justice.

References

1. Кузьменко О. В. Правове регулювання цифрового маркетингу: виклики та перспективи. // Юридичний вісник. 2022. № 4. С. 33–39.
2. Постанова Господарського суду м. Києва від 10.03.2021 у справі № 910/2222/20.
3. Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. Marketing 5.0: Technology for Humanity. Wiley, 2021.
4. Сливка Т. В. Цифровізація правової освіти: міждисциплінарні виклики і рішення. // Право України. 2023. № 6. С. 12–19.
5. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005.
6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council (GDPR).
7. Riefa C., Howells G. Modernising Consumer Protection Laws to Deal with the Behavioural Turn in Marketing. // Journal of Consumer Policy. 2020. Vol. 43.

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТРУДОВЕ ПРАВО

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ

Вознюк Н. І.

У статті розглянуто окремі аспекти системи соціального захисту осіб похилого віку в Україні з урахуванням викликів, спричинених воєнним станом. Окрему увагу приділено сучасним інструментам підтримки та обґрунтовано необхідність посилення адресності соціальної підтримки.

Ключові слова: соціальний захист, особи похилого віку, воєнний стан, цифровізація.

Україна стоїть перед значними демографічними викликами, які посилюються в умовах воєнного стану. За інформацією Пенсійного фонду України, наразі в Україні близько 8 мільйонів людей похилого віку [1]. Зростання смертності, зниження народжуваності, масова міграція, погіршення здоров'я населення, втрата трудового потенціалу спричиняють старіння населення, що створює надмірне навантаження на систему соціального захисту.

Відповідно до частини першої статті 46 Конституції України старість є однією з підстав виникнення права громадян на соціальний захист. Слід зазначити, що в українському законодавстві відсутні нормативно визначені медичні та юридичні критерії старості, до того ж цей соціальний ризик не закріплений в спеціальних нормативно-правових актах у сфері соціального захисту. Натомість національне законодавство оперує термінами “похилий вік”, “громадяни (особи) похилого віку”.

Відповідно до статті 10 Закону України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” [2] громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року. Отже, можна зробити висновок, що в українському законодавстві основною юридичною підставою для виокремлення категорії “громадяни похилого віку” є загальний пенсійний вік.

Система соціального захисту осіб похилого віку в Україні спрямована на забезпечення гідного рівня життя та є багатокомпонентною. Ключовими видами соціальної підтримки є грошові виплати: пенсії та державні соціальні допомоги. Крім того, важливу роль відіграють соціальні пільги, що надаються у сферах житлово-комунальних послуг, транспорту, медичного обслуговування, а також соціальні послуги, спрямовані на профілактику та подолання складних життєвих обставин, мінімізацію їх негативних наслідків. Комплексний підхід покликаний забезпечити соціальну стабільність та захищеність літніх громадян.

Пенсійне забезпечення є ключовим елементом в системі соціального захисту осіб похилого віку. Слід зазначити, що в Україні пенсійна система функціонує переважно за солідарним принципом, а отже є вкрай чутливою до демографічних ризиків. В умовах обмежених ресурсів та дисбалансу між кількістю платників та реципієнтів наявна модель не може гарантувати належний рівень пенсійних виплат. За інформацією Пенсійного фонду України станом на 01 квітня 2025 року близько 36 % пенсіонерів отримують пенсії у розмірі до 4000 грн [3]. Для забезпечення стійкості та підвищення рівня пенсійного забезпечення доцільним є перехід до більш диверсифікованої (трирівневої) моделі. Слід зазначити, що у квітні 2024 року Верховна Рада України розглянула проект Закону “Про накопичувальне пенсійне забезпечення” № 9212 [4] та відправила його на доопрацювання.

Впровадження обов’язкової накопичувальної пенсійної системи орієнтоване на довгострокову перспективу та є стратегічною метою, реалізація якої потребує не тільки тривалого часу, а й стабільного економічного середовища. Водночас, в умовах воєнного стану вразливість осіб похилого віку посилюється, тому система соціального захисту має бути спроможною оперативно реагувати на

потреби населення через гнучкі та цільові (адресні) інструменти підтримки. До таких інструментів належать, зокрема:

щомісячні компенсаційні виплати пенсіонерам з урахуванням доходів та віку [5];

державні соціальні допомоги, які надаються особам похилого віку у випадку відсутності страхового стажу для призначення пенсії [6] та коли сукупний розмір їхніх пенсійних виплат і державної допомоги не досягає встановленого законом прожиткового мінімуму [7]; грошові допомоги від міжнародних організацій;

соціальні послуги [8], зокрема, послуги денного догляду [9], особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади [10], паліативного догляду [11], інституційний догляд [12] тощо.

Посилення адресності соціальної підтримки потребує відповідних механізмів моніторингу, оптимізації процедур звернення реципієнтів, що зумовлює необхідність впровадження цифрових інструментів. Україна активно інтегрує цифрові рішення у сферу соціального захисту. Одна з ключових ініціатив – запуск Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС), яка має на меті автоматизувати усі сфери соціальної підтримки. У 2022 році ЄІССС запрацювала повною мірою, що дозволило оперативно та гнучко відреагувати на виклики в умовах повномасштабної війни [13]. Портал та застосунок ДІЯ, Портал електронних послуг Пенсійного фонду України також стали потужними інструментами взаємодії українців з державою навіть у таких складних ситуаціях, як евакуація. Проте під час цифровізації необхідно вживати заходів для запобігання цифровій ексклюзії осіб похилого віку. Це вимагає створення цілісної стратегії, яка передбачатиме дієві заходи для мінімізації цифрового розриву.

Модернізація системи соціального захисту осіб похилого віку в Україні із врахуванням сучасних викликів потребує комплексного підходу, що має включати: реформування пенсійної системи; посилення персоналізації надання соціальних послуг, соціального моніторингу на рівні територіальних громад та подальше впровадження мультидисциплінарного підходу задля формування адресних та дієвих заходів підтримки; реалізацію цифрових стратегій інклюзії, спрямованих на розширення доступу осіб похилого віку до соціальних виплат та послуг, а також спрощення доступу до інформації через цифрові платформи, з одночасним подоланням цифрового розриву; комплексну підтримку осіб похилого віку, які постраждали від війни, включно з грошовими виплатами, медичною, психологічною, юридичною допомогою та житловими програмами; розвиток політики активного старіння.

Література

1. 1 жовтня світ відзначає Міжнародний день людей похилого віку. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/pershogo-zhovtnya-svit-vidznachaye-mizhnarodnyy-den-lyudey-pokhyloho-viku>

2. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 року № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#top>

3. Середній розмір призначеної пенсійної виплати та питома вага пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій у загальній їх чисельності станом на 01.04.2025. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2171375-serednij-rozmir-pryznachenoyi-pensijnoyi-vyplaty-ta-pytoma-vaga-pensioneriv-za-rozmiramy-pryznachenih-misyachnyh-pensij-u-zagalnij-yih-chyselnosti-standom-na-01-04-2025/>

4. Проект Закону про накопичувальне пенсійне забезпечення № 9212 від 17.04.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41768>

5. Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2023 році: постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2023 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2023-%D0%BF#Text>

6. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 року № 1727-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#top>

7. Деякі питання пенсійного забезпечення громадян: постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2008 р. № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2008-%D0%BF#Text>

8. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#top>

9. Державний стандарт денного догляду: затв. наказом Міністерства соціальної політики України від 30 липня 2013 р. № 452. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1363-13#Text>

10. Порядок надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 р. № 576 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1113). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2019-%D0%BF#Text>

11. Державний стандарт соціальної послуги паліативного догляду: затв. наказом Міністерства соціальної політики України від 20 лютого 2024 р. № 70-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0504-24#Text>

12. Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 р. № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2020-%D0%BF#Text>

13. Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС). Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/e-servisy/yeisss>.

Vozniuk N. Social protection of the elderly in Ukraine. *The article deals with certain aspects of the social protection system for the elderly in Ukraine, taking into account the challenges caused by martial law. Special attention is paid to modern support tools and the need to strengthen the targeting of social support is substantiated.*

Keywords: social protection, elderly, martial law, digitalization.

ДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПРОСТУПОК: ВІДМІННОСТІ ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Якушев І. М.

Тези присвячені обґрунтуванню необхідності визнання дисциплінарними проступками будь-які протиправні діяння працівника, за які законодавством передбачена можливість звільнення з роботи.

Ключові слова: розірвання трудового договору, дисциплінарна відповідальність.

За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано звільнення як один із заходів дисциплінарного стягнення, що передбачено КЗпП України (ст. 147) [1]. Для окремих категорій працівників дисциплінарне звільнення також передбачено іншими законами.

Підставою таких звільнень є вчинення працівником дисциплінарного проступку – протиправного, винного (умисного або необережного) діяння (дії чи бездіяльності), що посягає на встановлений правовий порядок взаємовідносин із роботодавцем шляхом невиконання або неналежного виконання працівником своїх трудових обов’язків, зловживання або перевищення прав, порушення заборон чи обмежень [2, с. 468-469].

Законодавство про працю встановлює вичерпний перелік підстав припинення трудового договору, а отже і підстав звільнення працівника за дисциплінарні проступки. Фактично законодавство передбачає перелік дисциплінарних проступків, за вчинення яких працівник може бути звільнений з роботи.

Аналіз передбачених різними нормативними актами підстав для розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця свідчить про наявність відмінностей у підходах до розуміння дисциплінарного проступку.

Звичайно, дисциплінарний проступок безпосередньо пов’язаний з невиконанням чи неналежним виконанням працівником трудових обов’язків, передбачених правовими актами. Відсутність правового закріплення обов’язку працівника виключає можливість притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Згідно КЗпП України дисциплінарними проступками, за які працівник може бути звільнений з роботи, є: систематичне невиконання працівником без поважних причин обов’язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку (п. 3 ч. 1 ст. 40 КЗпП), прогул без поважних причин (п. 4 ч. 1 ст. 40 КЗпП), поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп’яніння (п. 7 ч. 1 ст. 40 КЗпП), вчинення за місцем роботи викрадення

(в тому числі дрібного) майна роботодавця (п. 4 ч. 1 ст. 40 КЗпП), а також одноразове грубе порушення трудових обов'язків окремими працівниками (п. 1 ч. 1 ст. 41 КЗпП).

Звільнення з роботи з підстав вчинення працівником дисциплінарного проступку передбачено також нормами інших законодавчих актів. Зокрема, п. 4 ч. 1 ст. 66 Закону України «Про державну службу» [3], п. 3 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про прокуратуру» [4], п. 6 ч. 1 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5]. Вказаним законодавством передбачено і перелік підстав для застосування цього виду дисциплінарної відповідальності. Переважно це правопорушення, які безпосередньо пов'язані з виконанням трудової функції. Наприклад, перевищення службових повноважень державним службовцем, повторне вчинення ним прогулу без поважних причин або поява на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння (п.п. 7, 12, 13 ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу»), невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків прокурором, або порушення ним правил внутрішнього службового розпорядку (п.п. 1, 7 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру»), істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило реалізацію учасниками судового процесу наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору або порушення засад гласності і відкритості судового процесу (підпункти а), б), в) п. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Поряд з цим, державні службовці, прокурори і судді можуть притягатися до дисциплінарної відповідальності також за діяння, які вчинені не за місцем роботи і які не пов'язані з виконанням трудової функції, але законодавство їх віднесло до дисциплінарних проступків. Наприклад, державний службовець може бути звільнений за вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу або подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу (п.п. 3, 9 ч. 2 ст. 65 Закону України «Про державну службу»). Закон України «Про прокуратуру» зазначає, що прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності за вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури або за систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики (п.п. 5, 6 ч. 1 ст. 43).

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» до підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності віднесено допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу (п. 3 ч. 1 ст. 106).

Зазначені вище закони до дисциплінарних проступків відносять не лише негативну поведінку працівника під час виконання трудових обов'язків за місцем роботи. Протиправні дії чи бездіяльність працівника у побуті, громадському чи іншому місці також можуть вважатися дисциплінарними проступками. При цьому важливим і необхідним, на нашу думку, є закріплення вимоги у нормативних актах, дотримання яких має бути обумовлено трудовим договором.

Статті 40 і 41 КЗпП передбачають ряд підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця пов'язаних з поведінкою працівника, але не віднесених до дисциплінарних проступків. Зокрема, ч. 1 ст. 40 КЗпП передбачає звільнення за вчинення працівником мобінгу (цькування), встановленого судовим рішенням, що набрало законної сили (п. 12), відмови працівника Бюро економічної безпеки України від проходження атестації (п. 13), набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім звільнення від відбування покарання з випробуванням) за вчинення злочину проти основ національної безпеки України (п. 13) розголошення інформації з обмеженим доступом, зокрема інформації, що становить державну чи комерційну таємницю, а також про умови роботи з конфіденційною інформацією (п. 14). Серед додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця варто зазначити винні дії працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довіри до нього з боку роботодавця (п. 2 ч. 1 ст. 41 КЗпП), вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи (п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП), вчинення домашнім працівником винних дій, які завдали або могли завдати шкоди життю чи здоров'ю члена домогосподарства (31 ч. 1 ст. 41 КЗпП). Наведені підстави розірвання трудового договору, як і звільнення за дисциплінарні проступки, можуть застосовуватися роботодавцем у випадку вчинення працівником винних протиправних діянь.

Закріплення законодавством вимоги до особи працівника, його поведінки на роботі і в побуті, моральних, етичних та інших якостей особистісного характеру, безпосередньо впливає на якісне виконання трудових функцій. Тому такі вимоги повинні бути складовою трудової дисципліни, а за їх недотримання потрібно передбачити дисциплінарну відповідальність, як це передбачено у законах України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів».

Підсумовуючи викладене вище, вважаємо, що КЗпП необґрунтовано передбачає відмінності у порядку звільнення працівників з підстав вчинення протиправних дій, безпідставно розмежовуючи їх на дисциплінарні проступки та інші правопорушення лише за ознакою можливості вчинення їх як при виконанні трудових обов'язків, так і не пов'язаних з ними.

На нашу думку, необхідно встановити єдині вимоги та гарантії при розірванні трудового договору на підставі вчинення працівниками протиправних діянь, незалежно від того, вчинені вони під час виконання роботи чи поза її межами, на робочому місці чи в побуті, пов'язані такі дії з роботою чи ні. А тому варто на законодавчому рівні визначити, які діяння є дисциплінарними проступками і які дисциплінарні стягнення можуть бути застосовані до працівника за їх вчинення.

Література

1. Кодекс законів про працю України : затв. Законом Верховної Ради Української РСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII / Верховна Рада Української РСР. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. додаток до № 50. Ст. 375.
2. Щербина В. І., Соцький А. М. Трудове право України: Підручник / В. І. Щербина, А. М. Соцький. Чернівці: Технодрук, 2021. 552 с.
3. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

Yakushev I. Disciplinary misconduct: differences in legal definition. *The theses are devoted to substantiating the need to recognize as disciplinary offenses any unlawful acts of an employee for which the law provides for the possibility of dismissal.*

Keywords: *termination of employment contract, disciplinary liability.*

ЕКОЛОГІЧНЕ, АГРАРНЕ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: НАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

Анісімова Г. В., Донець О. В.

Проаналізовано правові й інституційні аспекти імплементації асquis ЄС у сфері довкілля. Висвітлено тригерні питання, пов'язані із впровадження ОВД, СЕО, екологічної відповідальності, і роль урядових планів на 2025 рік щодо виконання євроінтеграційних зобов'язань України.

Ключові слова: *повоєнне відновлення, екологічна відповідальність, оцінка впливу на довкілля, стратегічна екологічна оцінка, європеїзація національного законодавства.*

Євроінтеграційний вектор розвитку України, особливо після надання статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, визначив нову парадигму для національного екологічного законодавства. Глава 27 переговорного процесу охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з охороною довкілля, кліматичною політикою й цивільним захистом. Це одна з найоб'ємніших і технічно складних частин асquis ЄС, що передбачає гармонізацію сотень правових актів у сферах управління відходами, промислового забруднення, охорони довкілля, збереження біорізноманіття, контролю за якістю атмосферного повітря, використання водних ресурсів, адаптації до зміни клімату тощо.

Відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз [1] і Копенгагенських критеріїв [2] країна-кандидат зобов'язана продемонструвати спроможність ефективно впроваджувати європейське законодавство у всіх ключових секторах державної політики, зокрема, в екологічній сфері. Вказане набуває особливого значення, оскільки охорона навколишнього природного середовища з огляду не лише на її міжгалузевий характер, а й прямий зв'язок із захистом прав людини, забезпеченням верховенства права, реалізацією економічної та сільськогосподарської політики, енергетичним переходом, кліматичною безпекою й загальною інституційною спроможністю держави набуває особливої ваги. Виходячи з цього, імплементація природоохоронного законодавства ЄС виступає одночасно й юридичним зобов'язанням, передбаченим Угодою про асоціацію [3], й стратегічною передумовою досягнення високого рівня екологічної та кліматичної безпеки, сталого розвитку й ефективного повоєнного відновлення України.

Попри формальну прихильність до екологічної та зеленої трансформації, процес виконання зобов'язань уповільнений. Це підтвердила оцінка Європейської Комісії, оприлюднена у лютому 2023 року, згідно з якою рівень адаптації України у сфері довкілля був оцінений лише в 1 бал із 5 [4]. Такий результат викликав подив серед українських експертів, адже, враховуючи кількість нормативно-правових актів, ухвалених після підписання Угоди про асоціацію, значна частина фахівців очікувала вищої оцінки. Однак зміст коментарів Єврокомісії свідчить, що проблема полягає не лише у відсутності окремих законодавчих актів, а насамперед у неефективності використання міжгалузевих інструментів управління, таких, як оцінка впливу на довкілля, стратегічна екологічна оцінка й екологічна відповідальність. Зокрема, зазначалося, що передусім слід усунути процедурні неузгодженості в законодавстві про оцінку впливу на довкілля й про стратегічну екологічну оцінку й вирішити проблеми фрагментарного їх застосування. Крім того, до національного законодавства України має бути прямо транспонована Директива про екологічну відповідальність.

Наведемо приклади. Як відомо, у грудні 2023 року з метою підвищення доступності екологічної інформації внесено зміни до процедур оцінки впливу на довкілля, які передбачають проведення консультацій з органами влади, запровадження онлайн-слухань і запуск оновлених електронних реєстрів ОВД на платформі ЕкоСистема [6; 7]. До того ж досягнуто значного прогресу у впровадженні транскордонних процедур ОВД за Конвенцією Еспо, зокрема, набули чинності угоди з Румунією (липень 2023 р.) й Молдовою (серпень 2024 р.) [8; 9]. Водночас для досягнення повної відповідності стандартам ЄС необхідно забезпечити охоплення процедурами ОВД і СЕО всіх проектів, планів і програм, зокрема, у межах повоєнної відбудови. Маємо констатувати, що наявна система правових виключень, яка дозволяє обходити процедури ОВД для окремих категорій проектів, має бути переглянута й суттєво обмежена. Ідеться насамперед про винятки, які стосуються проектів у сфері сільського й лісового господарства, що потенційно мають значний вплив на земельні ресурси, біорізноманіття, водні екосистеми, і тому повинні залишатися в межах дії екологічної оцінки

згідно з вимогами директив ЄС. Викликає занепокоєння і той факт, що під час реформування в адміністративному процесуальному законодавстві України не знайшли належного відображення норми, які регулюють проведення процедур ОВД. Такий підхід суперечить системному баченню екологічної оцінки як інструменту запобігання екологічним загрозам на ранніх етапах прийняття рішень. Більш того, відсутність інтеграції процедури ОВД до адміністративного процесу знижує ефективність участі громадськості, ускладнює доступ до правової інформації та суперечить підходам, закріпленим у директивах 2011/92/ЄС [10] і 2001/42/ЄС [11]. Останнє викликає здивування, бо, як відомо, саме прозорість екологічного врядування є основоположною передумовою формування довіри до управлінських рішень і дотримання принципу участі громадськості, закріпленого у Орхуській конвенції. Зауважимо, що обмеження доступу до екологічної інформації, навіть із міркувань безпеки в умовах воєнного стану, має бути тимчасовим й обґрунтованим, із чітким дотриманням балансу між публічним інтересом і державною безпекою.

Однак уже у 2024 році Україна отримуватиме оцінку “2” у сфері екологічної політики, що свідчить про певний прогрес, зокрема, у питаннях доступу до екологічної інформації, прийняття законів у сфері управління відходами, хімічної безпеки, забруднення й якості води [5]. У той саме час така оцінка також підтвердила наявність істотних прогалин, особливо у сфері горизонтального екологічного врядування. Сподіваємося, що вказане змусить урядовців вдатися до більш рішучих дій, оскільки наступне оновлення оцінки Європейської комісії щодо імплементації екологічного законодавства України як частина щорічного Пакету розширення ЄС очікується восени 2025 року.

Наведене підтверджує, що реформування екологічного законодавства України є критично важливим для її інтеграції в європейську спільноту. Звісно, упродовж останніх роки держава зробила низку позитивних кроків. Зокрема, у 2024 році ухвалено Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» [12], який визначив національні цілі кліматичної нейтральності, інституційні механізми й шляхи інтеграції кліматичних питань у всі сектори державної політики, а також створено Науково-експертну раду з питань зміни клімату та охорони озонного шару. Цей документ став відповіддю на вимоги Регламенту (ЄС) 2021/1119, більш відомого як Європейський кліматичний закон. Крім того, оновлено/прийнято ключові стратегічні документи, а саме: Національний визначений внесок до Паризької угоди [13], Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року [14], Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року [15], Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року та план заходів з його виконання [16], а також Стратегію з екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року [17] та ін.

Проте, попри помітний прогрес, залишається ціла низка нормативних і практичних викликів. Україна поки що лише частково адаптувала основні екологічні директиви ЄС, зокрема, у сфері управління відходами (як-от Директива 2008/98/ЄС), оцінки впливу на довкілля (Директива 2011/92/ЄС), промислових викидів (Директива 2010/75/ЄС), охорони атмосферного повітря (Директива 2008/50/ЄС), збереження біорізноманіття та природоохоронних територій (Директиви «Оселища» і «Птахи»). Не менш складним залишається й питання забезпечення належної інституційної спроможності. Так, у звіті до ЄС, підготовленому в червні 2025 року для робочої групи переговорного процесу за Главою 27, окреслено інституційні спроможності та наявні виклики, зокрема: брак фінансування на рівні близько 40 млрд дол. США, дефіцит підготовлених кадрів у ЦОВВ, обмежене розуміння міжвідомчих завдань у сфері клімату. У документі також окреслено першочергові завдання: початок роботи Науково-експертної ради з питань зміни клімату у II кварталі 2026 року, повноцінна інтеграція кліматичних цілей у секторні стратегії – до IV кварталу того ж року. Крім того, Україна продовжує співпрацю з міжнародними партнерами в межах проєкту «Capacities for Climate Action», що забезпечує аналітичну й правову підтримку інституційної розбудови, підготовку фахівців, а також сприяє формуванню правових положень для ефективної координації державної кліматичної політики.

Вбачається, що заплановані кроки на 2025–2026 роки мають стати поворотними для системної імплементації європейських норм. Важливою складовою цього процесу є реалізація положень Плану пріоритетних дій Уряду України на 2025 рік [18]. Серед ключових ініціатив у сфері довкілля передбачено вдосконалення електронної системи оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки, зокрема, забезпечення роботи оновлених електронних реєстрів на платформі «ЕкоСистема» і проведення онлайн-консультацій із заінтересованими сторонами. Намічено також здійснити повну імплементацію транскордонних процедур ОВД відповідно до Конвенції Еспо, на основі двосторонніх угод із Румунією та Молдовою. Окремо поставлено завдання з інтеграції екологічних і кліматичних пріоритетів у державні стратегії розвитку секторів економіки, а також подальшої адаптації законодавства до вимог Директив ЄС у сфері управління відходами, контролю

забруднення, хімічної безпеки й якості води. Уряд також планує завершити підготовку національної позиції для майбутньої Міжурядової конференції Україна – ЄС і активізувати роботу над виконанням рекомендацій Єврокомісії, що будуть оновлені в рамках Пакета розширення восени 2025 року.

До сказаного додамо, що комплементарним до загальнодержавного курсу є й План роботи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України на 2025 рік. У ньому акцентується на впровадженні сучасних інструментів екологічного управління, зокрема, вдосконаленні електронної платформи «ЕкоСистема», що охоплює реєстри оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки, природоохоронних дозволів і цифрових сервісів. Передбачено розширення функціоналу платформи для забезпечення віддаленої участі громадськості, органів влади й бізнесу. У фокусі також розвиток системи моніторингу викидів парникових газів, стандартизація верифікації звітності, а також цифровізація природоохоронного контролю й аудиту. Крім того, у Плані згадано й про оновлення нормативно-правової бази у сфері обліку мисливських ресурсів, водокористування, лісового господарства й мінерально-сировинних ресурсів. Усі ці дії спрямовані на забезпечення прозорого управління природними ресурсами, покращення інституційної спроможності міністерства й виконання зобов'язань у межах євроінтеграції.

Підсумовуючи, наголосимо, що реформування екологічного законодавства України є як вимогою євроінтеграції, так і відповіддю на внутрішні виклики екологічної безпеки в умовах війни та повоєнного відновлення. Надалі успіх цього процесу залежатиме від здатності забезпечити не лише формальну відповідність нормам ЄС, а й реальне функціонування ефективної системи екологічного врядування, що базується на принципах сталого розвитку, кліматично орієнтовного й екосистемного підходу, правової відповідальності. Процес адаптації екологічного законодавства України до acquis ЄС має комплексний характер і вимагає системної взаємодії між органами влади, науковими установами й міжнародними партнерами. Попри певні досягнення, зокрема, у формуванні стратегічної бази, залишається відкритим питання повноцінної імплементації директив, інституційної спроможності й забезпечення належного фінансування. Пріоритетами на найближчі роки є гармонізація галузевих політик, практична реалізація НЕСР, зміцнення контролюючих органів і повноцінне включення питань клімату й довкілля у державне планування на всіх рівнях.

Література

1. Document 02016M/TXT-20250315. Consolidated text: Consolidated version of the Treaty on European Union. ELI: http://data.europa.eu/eli/treaty/teu_2016/2025-03-15 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016M%2FTXT-20250315> (дата звернення: 10.06.2025).
2. Accession criteria (Copenhagen criteria). European Union. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:accession_criteria_copenhagen (дата звернення: 10.06.2025).
3. Association Agreement between the European Union and Ukraine. Cabinet of Ministers of Ukraine. Government portal: official website. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (дата звернення: 10.06.2025).
4. Європейська Комісія. Робочий документ персоналу Комісії: Звіт щодо України за 2023 рік, SWD (2023) 699 final, Брюссель, 08 листопада 2023 р. Додається до Повідомлення про політику розширення ЄС 2023 року. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/Ukraine%20Report%202023.pdf>
5. European Commission. (2024, October 30). Commission staff working document: Ukraine 2024 Report (SWD(2024) 699 final). Accompanying the communication on EU enlargement policy. Brussels. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu> (дата звернення: 10.06.2025).
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення та цифровізації процедури оцінки впливу на довкілля: Закон України від 13.07.2023 № 3227-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3227-20#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
7. Про внесення змін до Порядку передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2023 № 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.06.2025).
8. Україна ратифікувала Угоду з Румунією про імплементацію Конвенції Еспо. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України: Офіційний вебсайт. URL: <https://mepr.gov.ua/ukrayina-ratyfikovala-ugodu-z-rumuniyeyu-pro-implementatsiyu-konventsii-espo/> (дата звернення: 10.06.2025).
9. Україна та Молдова підписали Угоду щодо імплементації Конвенції Еспо. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України: Офіційний вебсайт. URL: <https://mepr.gov.ua/>

ukrayina-ta-moldova-pidpysaly-ugodu-shhodo-implementatsiyi-konventsii-espo/ (дата звернення: 10.06.2025).

10. Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/92/ЄС від 13 грудня 2011 року про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проєктів на довкілля (кодифікація). (Текст стосується ЄСП) (ОВ L 026, 28.01.2012, с. 1). Офіційний вісник Європейського Союзу від 28.01.2012. 2012 / L 026. С. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-11#Text (дата звернення: 10.06.2025).

11. Document 32001L0042. Directive 2001/42/EC of the European Parliament and of the Council of 27 June 2001 on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment OJ L 197, 21.7.2001. P. 30–37. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/42/oj/eng> (дата звернення: 10.06.2025).

12. Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

13. Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.07.2021 № 868-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

14. Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 № 587-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

15. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1803-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1803-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

16. Про затвердження Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року та плану заходів з його виконання: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 № 761-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

17. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

18. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.02.2025 № 131-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/131-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

Anisimova H., Donets O. The european vector of the development of national environmental legislation: urgent issues. *The legal and institutional aspects of the implementation of the EU environmental acquis have been analyzed. The paper highlights the trigger issues related to the implementation of EIA, SEA, environmental liability, and the role of governmental plans for 2025 in fulfilling Ukraine's European integration commitments.*

Keywords: *post-war recovery, environmental liability, environmental impact assessment, strategic environmental assessment, Europeanization of national legislation.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАПОДІЯНИХ ОБ'ЄКТАМ І ТЕРИТОРІЯМ СМАРАГДОВОЇ МЕРЕЖІ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Власенко Ю. О.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Г. В. Анісімова

Обґрунтовано необхідність інституційно-організаційного й нормативно-правового забезпечення захисту і відновлення природоохоронних територій, збереження ландшафтного й біорізноманіття. Актуалізовано питання вдосконалення правових механізмів фіксації та відшкодування екологічної шкоди, заподіяної територіям Смарагдової мережі внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

Ключові слова: *природоохоронні території; охорона видів флори і фауни; фіксація збитків; відновлення природи; екологічна шкода.*

Основний текст. Військова агресія РФ на українських землях, яка триває і нині, є наймасштабнішим збройним конфліктом у Європі з часів Другої світової війни, через який постають геополітичні, економічні, екологічні, інфраструктурні й гуманітарні виклики не лише перед нашою державою, а й європейськими країнами. Її наслідки є вкрай руйнівними як для людства, так і для довкілля. Починаючи з 2014 року мілітарний вплив відчували на собі території, де розташовані об'єкти Смарагдової мережі, створені в рамках реалізації Бернської конвенції про охорону дикої природи та природних середовищ існування Європи (1979). Постійні обстріли й ракетні атаки, пересування важкої військової техніки, мінування шляхів, лісів, полів, лук тощо призводять до порушення природних середовищ існування, деградації екосистем і знищення популяцій рідкісних видів дикої флори і фауни.

Наприклад, під час окупації Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника (у період з 24 лютого 2022 року по 1 травня 2022 року) пожежі, спричинені окупантами, пошкодили ґрунтовий покрив на площі 31 760 га з 227 тис. гектарів. Таким чином, майже 14% території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника вигоріло [1]. Втім з огляду на те, що бойові дії в нашій країні досі тривають, бракує відомостей щодо трансформації ландшафтів і деградації цінних природних зон. Крім того, обмежений доступ до тимчасово окупованих територій ускладнює проведення систематичних досліджень екологічних наслідків збройного конфлікту, збір інформації, як наслідок, у цьому сегменті виникає прогалина. Усе перераховане перешкоджає фіксації шкоди, завданої природоохоронним територіям (що надзвичайно важливо), завчасному реагуванню й обранню адекватних заходів, спрямованих на локалізацію, ліквідацію й подолання негативних екологічних наслідків навколишньому природному середовищу, розробці чіткої, науково обґрунтованої стратегії його відновлення, що, своєю чергою, може вплинути на ефективність відновлення довкілля й реалізацію природоохоронної політики.

Проте, як справедливо наголошують автори монографії «Безпекове довкілля України: доктринально-правові та прикладні аспекти», для комплексної оцінки екологічної шкоди, завданої внаслідок російської агресії проти України, слід брати до уваги не лише прямі збитки, а й витрати на відновлення природних ресурсів, їх екосистемних функцій та послуг. Щоправда, механізм правового регулювання у цій сфері, на переконання науковців (із чим варто погодитися), потребує вдосконалення, зокрема, шляхом впровадження не лише Плану відновлення України, а й стратегічних документів, які враховують реальні економічні можливості держави [2, с. 389].

Таким чином, без системного підходу до реконструкції постраждалих територій, оцінки ризиків для екосистем і впровадження механізмів компенсації повноцінне відновлення природного балансу залишатиметься малоімовірним. Виходячи з цього, Стратегія відновлення має передбачати правові механізми екологічної відповідальності, зокрема, можливість стягнення компенсацій з держави-агресора, включати план заходів із відновлення природних територій, особливо тих, що входять до Смарагдової мережі й природно-заповідного фонду.

Принагідно вказати, що, незважаючи на триваючу збройну агресію, законодавцем вже було зроблено перші кроки, йдеться про ухвалення низки правових і стратегічних ініціатив, спрямованих на відновлення природних територій. Так, прийнято наступні нормативно-правові акти: постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (від 20.03.2022 № 326), «Про внесення змін до Положення про Державну екологічну інспекцію України» (від 30.09.2022 № 1111), «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» (від 03.03.2022 № 187); накази Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Стратегічний план роботи Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України на 2024–2028 роки» (від 24.10.2024), «Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (від 13.10.2022 № 424), «Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану» (від 04.04.2022 № 167) тощо.

Отже, в Україні набрала чинності низка нормативно-правових актів, які врегульовують питання компенсації шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, зокрема, внаслідок військових дій. Так, відповідно до пункт 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації», для таких об'єктів визначаються: шкода, завдана земельним ресурсам; втрати надр; збитки, завдані водним ресурсам; шкода, завдана атмосферному повітрю; втрати лісового фонду; збитки, завдані природно-заповідному фонду [3]. Серед

перерахованого відсутні збитки, завдані територіям, де розташовані об'єкти Смарагдової мережі, а це, на наш погляд, може мати негативні наслідки. За відсутності належного правового регулювання вплив на них практично не відрізнятиметься від впливу на подібні природні ландшафти, які не мають охоронного статусу.

Із наведеного випливає, що, попри існування загальних нормативно-правових актів, спираючись на приписи яких регламентуються фіксація, оцінка й відшкодування екологічної шкоди, у чинному правовому полі України відсутні чіткі положення, які безпосередньо стосувалися б компенсації збитків, завданих територіям Смарагдової мережі, і містили б визначення такого поняття, як «шкода, завдана територіям особливого природоохоронного інтересу».

Крім того, правовий режим території Смарагдової мережі на відміну від об'єктів природно-заповідного фонду досі не закріплено спеціальним законом. Так, природно-заповідний фонд має власну систему управління, охорони й нормативно закріплену методику оцінки шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф. Зокрема, наказ Міндовкілля № 424 від 13.10.2022 року передбачає, що заподіяння шкоди і збитків ПЗФ, а також їх масштаби встановлюються комісіями, створеними місцевими державними адміністраціями (на період воєнного стану – військовими адміністраціями), шляхом огляду територій ПЗФ, даних дистанційного зондування Землі, опрацювань висновків експертиз, експертів, пояснень, довідок, документів, матеріалів, відомостей, отриманих, з офіційних джерел інформації, повідомлень фізичних та юридичних осіб [4]. Враховуючи те, що частина територій Смарагдової мережі накладається на об'єкти природно-заповідного фонду, на них поширюється правове регулювання, передбачене цією методикою. Водночас залишається невизначеним правовий статус і механізм оцінки збитків для тих ділянок Смарагдової мережі, які не входять до складу природно-заповідного фонду. Це створює правову прогалину у системі охорони таких територій та унеможливорює повноцінну фіксацію шкоди, завданої воєнними діями для решти природоохоронних територій.

Заслуговує на увагу й те, що в пункті 2 розділу II Методики оцінки шкоди та збитків, затвердженої наказом Міндовкілля № 424 від 13.10.2022 року, перелічено об'єкти оцінки, серед яких вказано природні комплекси, природні об'єкти й штучно створені об'єкти, однак за умови, що вони перебувають у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. Так, згідно з Методикою до природних комплексів віднесено ландшафти, екосистеми, природні середовища існування, включаючи місця токування, линяння, гніздування, скупчення або міграції тварин, оселища рослин і тварин тощо, але виключно в межах природно-заповідного фонду [4].

З урахуванням вище викладеного можемо резюмувати, що не всі об'єкти Смарагдової мережі підпадають під дію Методики, затвердженої наказом Міндовкілля № 424 від 13.10.2022 року, а лише ті, що одночасно віднесено до об'єктів природно-заповідного фонду. Проте ключовою прогалиною слід визнати відсутність у чинному законодавстві України нормативного визначення складу й переліку територій, що входять до Смарагдової мережі. Наявний проєкт спеціального Закону «Про території Смарагдової мережі» також не містить вичерпного переліку її об'єктів і критеріїв їх відбору (останні, до речі, визначені виключно міжнародним правом, зокрема, положеннями Бернської конвенції, і не мають належної імплементації у національне нормативне поле).

Таким чином, першочерговим завданням уряду має стати створення окремого центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію державної політики у сфері охорони й використання природно-заповідного фонду, Смарагдової мережі й збереження біорізноманіття, до повноважень якого належатиме розроблення дієвих стратегій відновлення територій Смарагдової мережі, які зазнали мілітарного впливу. Також необхідно забезпечити підготовку й внесення змін до законодавства з метою транспозиції положень Директив 92/43/ЄЕС та 2009/147/ЄС щодо охорони природних оселищ, дикої фауни і флори, зокрема, у частині збереження видів, визначених у їхніх додатках. Вважаємо, що лише системне інституційно-організаційне й нормативне врегулювання дозволить забезпечити збереження ландшафтного й біологічного різноманіття України в умовах військової агресії.

Література

1. Leal Filho W., Fedoruk M., Pires Eustachio J.H.P., Splodytel A., Smaliychuk A., Szyrkowska-Jóźwik M.I. The environment as the first victim: The impacts of the war on the preservation areas in Ukraine. *Journal of Environmental Management*. 2024. Vol. 364. Article number: 121399. DOI: 10.1016/j.jenvman.2024.121399.
2. Безпекове довкілля України: доктринально-правові та прикладні аспекти : монографія / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, І. В. Яковюк та ін. Харків : Юрайт, 2024. 452 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20308> (дата звернення: 03.06.2025).

3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. *Офіційний вісник України* від 05.04.2022. № 26. С. 67. Ст. 1413.

4. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.10.2022 № 424. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text> (дата звернення: 04.06.2025).

Vlasenko Yu. Current problems of compensation for harm and damages caused to objects and territories of the Emerald network in conditions of military influence. *The need for institutional, organizational and regulatory support for the protection and restoration of nature reserves, the preservation of landscape and biodiversity is substantiated. The issue of improving legal mechanisms for recording and compensating for environmental damage caused to the territories of the Emerald Network as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is highlighted.*

Keywords: nature reserves; protection of flora and fauna species; recording damage; restoration of nature; environmental harm.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Долинська М. С.

Дослідження присвячено проблемам земельного права в Україні. Розглянуто окремі засади екологічного землевикористання в державі. Звернута увага на те, що внаслідок військових дій в Україні, посівна площа сільськогосподарських земель значно скоротилася, а велика кількість земель є замінованою або перебуває під окупацією.

Однією з перспектив ведення українського товарного агровиробництва є вирощення екологічно чистих продуктів харчування.

Ключові слова: земля, сільськогосподарське землевикористання, екологічне землевикористання.

Загальновідомо, що українська держава володіє унікальними земельними ресурсами. Земля в житті українського селянина споконвіку займала чільне місце та єднала селянина з природою, частиною якої була саме українська родина [1, с. 149].

Особливість сільськогосподарської діяльності полягає в тому, що вона ведеться з використанням ґрунтів, як основного засобу виробництва.

Третяк А. М., Третяк В. М., Гунько Л. А., Третяк Н. А., стверджують, що екологічна економіка землекористування – це соціальний ідеал еколого-економічних відносин, що ґрунтуються на екологічних цінностях і виражають розумне (ноосферне) ставлення до природи та її земельних і інших природних ресурсів. Автори наголошують, що екологічна економіка землекористування – наука політична. Будучи носієм необхідного, екологічна економіка землекористування формує ідеологію сталого (збалансованого) розвитку на основі утвердження екологічних та моральних цінностей, виразом яких є не чисте повітря та вода (це утилітарний погляд на необхідні цінності), а краса землі і природи, її святість та велич [2].

Здійснення повноваження користування землею ґрунтується на праві суб'єктів землекористування самостійного господарювання на землі [3, с. 91].

Наприклад, за часів створення незалежної України, земельні фермерські відносини були визначальними для виникнення трудових, майнових, управлінських та всіх інших відносин у фермерських господарствах різного типу [4, с. 13].

Земельні відносини в Україні вже десятиліттями є однією з найкритичніших та найскладніших сфер державної діяльності. Внаслідок військових дій посівна площа земель України значно скоротилася, а також велика кількість земель є замінованою. Обіход Т. стверджує, що ми знаходимося на межі екологічної кризи по показниках забруднення води, повітря і земель внаслідок пожеж, вирубки лісу, розливу нафтопродуктів, забруднення відходами. Для подолання шкідливих

наслідків військових дій і подальшого розвитку країни необхідно проводити в тому числі розмінування земель [5, с. 27].

Близько 20 млн га сільськогосподарських угідь зазнали міліарної деградації – фізичного знищення, фізичного, хімічного і біологічного забруднення. Сучасні засоби ведення війни безпрецедентно руйнують ґрунтовий покрив, вирви і фортифікації в районах бойових дій на 30% порушили вуглецевий баланс у зв'язку із знищенням гумусованого горизонту, для природного відновлення якого необхідно більше 1000 років [6, с. 78-79].

Ми погоджуємося, що для подолання шкідливих наслідків військових дій та подальшого розвитку України необхідно проводити цілий комплекс заходів, тому числі розмінування земель (гуманітарне розмінування) [5, с. 27].

Аналізуючи норми сучасного українського законодавства вбачається, що по аналогії із законодавством інших європейських держав, відбувається «процес екологізації», відповідно до якого правові норми різних галузей права наповнюються «екологічним змістом». Це зокрема стосується норм, які застосовують аграрні суб'єкти у господарській діяльності на сільськогосподарських землях [7].

Як зауважено раніше, принцип екологізації землевикористання не лише використовується в земельному праві, але й він започаткував становлення нового комплексного міжгалузевого принципу аграрного права – принципу екологізації [8, с.180].

В Україні створено законодавчу базу, яка регулює принципи використання, відновлення та охорони земельних ресурсів. З точки зору дослідження слід виокремити Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про охорону земель», Методику визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджену наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 167 від 4 квітня 2022 року.

Однак, як свідчить аналіз масштабів шкоди, завданої навколишньому природному середовищу країни, у наслідок використання земельних ресурсів, вітчизняна правова база не є досконалою [9].

Шевченко О. В., Мартин А. Г та Кулініч А. О. вважають, що основною причиною повільного впровадження заходів з охорони земель у регіонах України є недостатнє фінансування з державного та місцевого бюджетів [10, с. 49]. Однак під час війни держава не може дозволити собі повноцінне фінансування вищевказаних заходів.

Однією з перспектив ведення українського товарного агровиробництва є вирощення екологічно чистих продуктів харчування, їх переробці відповідно до встановлених правил та стандартів, зокрема країн Європейського Союзу.

Екологічне землевикористання повинно у майбутньому стати лейтмотивом землевикористання в державі та спонукають до втілення прогресивних ідей в земельне законодавство шляхом внесення змін до численних нормативно-правових актів.

Література

1. Долинська М. С. Еволюція правового регулювання землекористування фермерськими господарствами України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 149-152.
2. Третяк А. М., Третяк В. М., Гунько Л. А., Третяк Н. А., Наукові засади розвитку екологічної економіки землекористування. *Ефективна економіка*. 2023. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_10_8.
3. Долинська М. С. Фермерські господарства України: Землекористування, порядок створення, діяльність та припинення діяльності. Харків, Страйд, 2005. 264 с.
4. Долинська М. С. Правові засади створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 1999. 18 с.
5. Обіход Т. В. Екологічні проблеми землекористування в період військового стану. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2023. № 2. С. 24-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrpauc_2023_2_5
6. Дегодюк Е. Г., Дегодюк С. Е. Екологічні проблеми в контексті земельної реформи в Україні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2023. № 31. С.77-80.
7. Долинська М. С. Принцип екологізації як новий принцип аграрного права. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XVII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 29 травня 2020 р.) / уклад. Л. М. Джурак. – Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 65-67.

8. Долинська М. С. До питання розширення видів принципів аграрного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 179-182.

9. R. Butynska. M. Dolynska, N. Ilkiv, V. Masin, L. Yarmol. The teoretical and legal aspects of the regulation of environmental and land legal relations in the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2023, № 2. P.118-124. URL: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-2/118>.

10. Шевченко О. В., Мартин А. Г., Кулініч А. О. Підтримка еколого-економічної ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні в умовах зміни клімату. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2024. № 3. С. 40-55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2024_3_6

Dolynska M. Some aspects of ecological land use in modern Ukraine. *The study is devoted to the problems of land law in Ukraine. Some principles of ecological land use in the state are considered. Attention is drawn to the fact that as a result of military operations in Ukraine, the sown area of agricultural land has significantly decreased, and a large amount of land is mined or is under occupation.*

One of the prospects for conducting Ukrainian commodity agricultural production is the cultivation of ecologically clean food products.

Keywords: land, agricultural land use, ecological land use.

ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ В АГРОСЕКТОРІ ТА ТРУДОВІ ГАРАНТІЇ СЕЗОННИХ ПРАЦІВНИКІВ

Кондратенко Д. Ю., Кривенко Е. Ю.

Тези присвячено цифровим платформам працевлаштування в сільському господарстві, зосереджено увагу на цифрових інструментах найму, прогалинах у правовому регулюванні та пропозиціях щодо забезпечення соціального захисту і трудових гарантій сезонних працівників.

Ключові слова: цифрові платформи, агросектор, сезонні працівники, трудові гарантії, соціальний захист.

Цифровізація сільського господарства охоплює не лише технологічні інновації в обробці землі чи зборі врожаю, але й трансформує ринок праці, зокрема в частині найму сезонних працівників. Поширення платформних моделей зайнятості зумовлює необхідність правового осмислення статусу працівника, працевлаштованого через цифрові сервіси. Відсутність у національному законодавстві чіткого визначення поняття «платформна праця» або «цифрова зайнятість» ускладнює застосування норм трудового права до таких форм зайнятості, що створює низку правових викликів у сфері соціального захисту, забезпечення гідних умов праці та гарантування дотримання трудових прав.

Наразі в Україні функціонують різноманітні цифрові платформи, через які здійснюється найм працівників у аграрній сфері: Work.ua, Jooble, AgroRobota, а також численні групи та канали у месенджерах (Telegram, Facebook). Ці сервіси фактично виконують посередницьку функцію між наймачем і потенційним працівником, уникаючи при цьому відповідальності за умови праці, оплати чи дотримання прав працівника. Внаслідок цього має місце масове укладення цивільно-правових договорів або ж усних домовленостей, що не підпадають під дію Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), зокрема його положень щодо мінімальної заробітної плати (ст. 95 КЗпП), охорони праці (Закон України «Про охорону праці» № 2694-XII), оплати роботи в надурочний час (ст. 106 КЗпП) та соціального страхування (Закон України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» № 1105-XIV).

Вказана ситуація призводить до тінізації трудових відносин, особливо серед вразливих категорій працівників, таких як молодь, особи з сільської місцевості та безробітні. За оцінками Міжнародної організації праці, 57,6 % працівників у аграрному секторі України працюють неофіційно, що є найвищим показником серед усіх галузей економіки [1]. Це підтверджує, що значна частка сезонних працівників залучається через цифрові або напівформальні канали (Telegram канали, Facebook групи), без письмових договорів чи контакту з юридичною особою.

Станом на 2024 рік аграрний сектор України продовжує відчувати дефіцит кадрів, особливо серед кваліфікованих працівників. За даними соціологічних досліджень, брак фахівців є системною проблемою для багатьох агропідприємств, хоча точний відсоток варіюється залежно від регіону та спеціалізації [2]. Часткове залучення внутрішньо переміщених осіб, а також представників вразливих груп (жінки, студенти, пенсіонери) дещо знизило кадровий дефіцит у порівнянні з попередніми роками, однак плінність кадрів і неформальне працевлаштування залишаються суттєвими викликами.

Щодо внутрішньої міграції – за даними Міжнародної організації з міграції (ІОМ), станом на початок 2024 року в Україні налічувалося близько 4,6 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [3]. Ці люди потенційно можуть стати кадровим резервом для сільськогосподарського сектору, однак відсутність ефективних державних програм інтеграції ВПО в сільській місцевості свідчить про прогалини у державній політиці зайнятості.

З правової точки зору така ситуація свідчить про відсутність інституційної відповідальності з боку цифрових платформ. Стаття 21 КЗпП визначає, що трудовий договір – це угода між працівником і роботодавцем, за якою працівник зобов’язується виконувати роботу, а роботодавець – забезпечити умови праці та оплату. Водночас у практиці платформного найму такі договори фактично не укладаються, а працівник не має можливості захистити свої права в разі порушення домовленостей. Стаття 626 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), яка регламентує загальні положення про договори, дозволяє оформлення цивільно-правових відносин без забезпечення трудових гарантій.

Для порівняння, у праві Європейського Союзу вже напрацьовано концептуальну та нормативну базу для регулювання платформної праці. Так, Директива (ЄС) 2019/1152 «Про прозорі та передбачувані умови праці» передбачає обов’язкове інформування працівника про основні умови працевлаштування, навіть якщо трудові відносини є нетиповими або гнучкими. Окрім того, Європейська комісія у 2021 році започаткувала Ініціативу щодо забезпечення гідних умов праці для працівників цифрових платформ (Fair Working Conditions for Platform Workers), у межах якої пропонується визнання працівників, найнятих через платформи, як осіб, що перебувають у трудових відносинах, із відповідними гарантіями. [4]

Приклади окремих країн демонструють можливість впровадження цифрових механізмів для легального оформлення сезонних працівників. Так, у Франції з 2016 року було визнано право працівників платформ отримувати соціальні гарантії та об’єднуватися у профспілки. Іспанія у 2021 році ухвалила закон, згідно з яким працівники цифрових платформ, зокрема кур’єри та водії, вважаються найманими працівниками, а не незалежними підрядниками. Крім того, компанії зобов’язані розкривати логіку алгоритмів, які впливають на умови праці. [5]

З огляду на міжнародний досвід, Україна має потенціал для адаптації відповідних механізмів. Передусім необхідно законодавчо визначити правову природу платформної праці. Пропонується внести зміни до КЗпП, передбачивши окрему главу про особливості праці через цифрові платформи, з урахуванням положень Директиви (ЄС) 2019/1152. Також слід передбачити поділ платформної праці на категорії: наймана праця, самозайнятість, змішані моделі. Це дозволить формалізувати правовий статус працівників, гарантувати їм основні права, визначити межі відповідальності платформи.

Під час парламентських слухань 22 травня 2025 року Комітет ВРУ з питань соціальної політики звернув увагу на стрімке поширення цифрових платформ як інструменту для організації праці, зокрема в сегменті домашньої та сезонної зайнятості. Така модель вже активно використовується в аграрному секторі, де сільськогосподарські підприємства та фермери залучають сезонних працівників через спеціалізовані онлайн-платформи. Роботодавці дистанційно формують запити на робочу силу, здійснюють підбір кандидатів, укладають короткострокові договори, що значно спрощує логістику в періоди пікового навантаження – під час посіву, збору врожаю тощо. Водночас законодавче регулювання такого формату праці в Україні досі не відповідає реаліям: платформні працівники часто залишаються поза межами офіційного оформлення, соціального страхування й трудових гарантій. Це підкреслює необхідність комплексного врегулювання платформної зайнятості, особливо в сільському господарстві, де використання тимчасової праці є системним явищем. [6]

Одним з ефективних інструментів може стати створення національного реєстру цифрових платформ з працевлаштування, які діють у сільському господарстві. Такий реєстр має адмініструватися Міністерством економіки України або Державною службою зайнятості. Його функціями мають бути: перевірка легальності роботодавця, наявності реєстрації ФОП або юридичної особи, прозорість умов пропозицій, можливість оскарження порушень.

Крім того, доцільним є впровадження інструменту електронного трудового договору через портал “Дія” з використанням кваліфікованого електронного підпису (КЕП) та автоматичним внесенням даних до Єдиного державного реєстру загальнообов’язкового державного соціального страхування. Це дозволить мінімізувати обіг неофіційної праці та спростить доступ сезонних працівників до соціального страхування, медичного обслуговування та пенсійних гарантій.

З боку контролюючих органів, Державна служба з питань праці має отримати повноваження на здійснення онлайн-моніторингу діяльності платформ, зокрема – за допомогою алгоритмів виявлення фіктивних оголошень, а також мати доступ до внутрішньої аналітики цифрових посередників. Потрібно також передбачити можливість анонімного повідомлення про порушення прав через державні онлайн-ресурси.

Системна імплементація таких змін дозволить не лише легалізувати трудові відносини в агросекторі, а й зміцнити соціальні гарантії найбільш вразливих категорій працівників. У середньостроковій перспективі це створить умови для розвитку відповідального агробізнесу, зменшить масштаби трудової експлуатації та шахрайства, підвищить прозорість аграрного ринку праці.

Підсумовуючи, слід зазначити, що платформна праця в агросекторі – явище, яке вже існує де-факто, але потребує правового визнання де-юре. Без відповідної нормативної адаптації Україна ризикує посиленням тінізації ринку, соціального розшарування та втрати державного контролю над сферою, критично важливою для продовольчої безпеки та сільського розвитку.

Література

1. International Labour Organization (ILO). Formalizing the Informal Economy in Ukraine: Challenges and Recommendations. Женева: ILO, 2022. URL: <https://www.ilo.org>
2. Центр Разумкова. Стан ринку праці України: тенденції 2023–2024 років. Київ, 2024. URL: <https://razumkov.org.ua>
3. International Organization for Migration (IOM). Ukraine Internal Displacement Report – General Population Survey, Round 17. February 2024. URL: <https://www.iom.int>
4. European Commission. (2021). Fair Working Conditions for Platform Workers. <https://ec.europa.eu> (<https://ec.europa.eu/>)
5. European Commission. *Proposal for a Directive on improving working conditions in platform work*. 2021. URL: <https://ec.europa.eu>
6. Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів. Домашні працівники мають отримати належні трудові права та соціальний захист // Верховна Рада України : офіційний вебсайт. – 2025. – 22 травня. – URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/262441.html

Kondratenko D., Kryvenko E. Digital employment platforms in the agricultural sector and labour guarantees for seasonal workers. *The theses focus on digital employment platforms in agriculture, highlighting digital recruitment tools, legal regulation gaps, and proposals for ensuring social protection and labour guarantees for seasonal workers.*

Keywords: digital platforms, agricultural sector, seasonal workers, labour guarantees, social protection.

ЩОДО СТАНУ І ПЕРСПЕКТИВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДАПТИВНИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Курман Т. В.

Здійснено аналіз стану правового регулювання адаптивних форм аграрного виробництва в контексті необхідності забезпечення продовольчої безпеки, на підставі чого сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного аграрного законодавства.

Ключові слова: адаптивні форми аграрного виробництва, зміна клімату, продовольча безпека.

Глобалізація продовольчої та екологічної проблем зумовлюють необхідність гарантування і підтримання належного рівня продовольчої безпеки як на національному, так і на міжнародному рівні. При цьому, наявні на сьогодні екологічні ризики, насамперед, пов'язані з кліматичними змінами, виступають тими детермінуючими чинниками, які загострюють глобальну продовольчу проблему, поглиблюють продовольчу кризу й зумовлюють екзистенційні ризики в сенсі самого існування людства.

За інформацією Всесвітньої метеорологічної організації (World Meteorological Organization), викладеною у доповіді «Стан глобального клімату у 2023 році», поточна глобальна продовольча криза є найбільшою в сучасній історії людства, а кількість людей, які відчувають гостру продовольчу нестачу у всьому світі, зросла більш ніж удвічі, від 149 млн. людей до пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) до 333 млн. людей у 2023 р., як результат тривалих конфліктів, економічного занепаду та високих цін на продовольство, які, у свою чергу, обумовлюються високою вартістю сільськогосподарських ресурсів, посиленням наслідків зміни клімату та екстремальних погодних умов на врожайність сільськогосподарської продукції. Загалом, станом на 2022 р. недоїдало 9,2 % населення світу (понад 735 млн осіб) [1].

Ще більшої актуалізації дана проблема набула внаслідок збройної агресії РФ проти України, що спричинило загострення продовольчих проблем не тільки в Україні, а і в багатьох регіонах світу. Знищення внаслідок ракетно-артилерійських обстрілів врожаїв, зерносховищ, багаторічних насаджень, тваринницьких ферм, хімічне і фізичне забруднення ґрунтів від вибухів боєприпасів, мінування полів, блокування портів, руйнування системи зрошення південних регіонів (площею близько 500 тис. га), а також підтоплення елеваторів і портових терміналів внаслідок підриву Каховської ГЕС – все це створює неабиякі загрози у сфері забезпечення продовольчої безпеки, як на національному, так і на глобальному рівнях. Адже Україна й досі зберігає важливі позиції в архітектурі глобальної продовольчої системи, від якої залежить продовольча безпека багатьох країн світу.

Глобальна зміна клімату, поширення опустелювання, виснаження ґрунтів та ресурсного потенціалу агросфери внаслідок екологічно незбалансованого природокористування та ведення бойових дій на території нашої держави вимагають впровадження й належного правового врегулювання кліматично орієнтованих, адаптивних форм ведення сільськогосподарського виробництва. Це знаходить своє підтвердження і в законодавстві України.

Так, статтями 404, 360 і 361 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. передбачається співробітництво у сфері сільського господарства й охорони довкілля, що має на меті реалізацію довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки, заохочення на міжнародному рівні заходів, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, зокрема у сфері зміни клімату; заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій.

Аналогічні положення закріплено і в Законі України від 28 лютого 2019 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», відповідно до норм якого державна екологічна політика спрямована на досягнення таких стратегічних цілей, як запобігання зміні клімату та адаптація до неї; забезпечення сталого використання та охорони земель, сприяння досягненню нейтрального рівня їх деградації; стимулювання впровадження суб'єктами господарювання більш екологічно чистого, ресурсоефективного виробництва та екологічних інновацій; впровадження в Україні сталого низьковуглецевого розвитку всіх галузей економіки, включаючи й сільське господарство; сприяння використанню сучасних пестицидів та агрохімікатів з мінімальним негативним впливом на довкілля і здоров'я людини та ін.

Здійснення заходів щодо запобігання та адаптації до зміни клімату визначено Стратегією продовольчої безпеки України на період до 2027 року, схваленою розпорядженням КМУ від 23 липня 2024 р., одним із завдань на шляху досягнення стратегічної цілі 3 «Забезпечення безпекової компоненти продовольчої безпеки».

Тож на сьогодні питання впровадження адаптивних форм аграрного виробництва вкрай актуально постає як перед національними аграрними товаровиробниками, так і перед державою, яка має забезпечити для цього належне нормативне підґрунтя. На жаль, слід вказати на явний брак спеціального регулювання суспільних відносин у сфері ведення адаптивних форм аграрного виробництва, адже в Україні досі не прийнято спеціального закону, який би визначив правові засади ведення адаптивного рослинництва і тваринництва, меліоративного і точного землеробства,

біодинамічного землеробства, інших кліматично-орієнтованих аграрних технологій тощо, державної підтримки аграрних товаровиробників, які здійснюють перехід до ведення адаптивних форм аграрного виробництва, інформаційно-організаційного забезпечення тощо. На сьогодні єдиною нормативно врегульованою адаптивною формою аграрного виробництва виступає органічне виробництво.

Водночас, необхідність адаптації національного аграрного сектору до кліматичних змін й забезпечення його подальшого ефективного функціонування зумовлюють доцільність розробки Загальнодержавної концепції кліматично орієнтованого сільського господарства, а також підвищення ефективності реалізації, насамперед за допомогою організаційно-правових заходів, реформи гідротехнічної меліорації земель в агросфері, розвитку меліоративного землеробства та ін. Нагальною потребою часу, як вбачається, є й прийняття спеціального Закону України «Про точне землеробство» у зв'язку з подальшою реалізацією процесів цифрової трансформації аграрних відносин.

Таким чином, надзвичайно актуальною на сьогодні є проблема формування цілісного і дієвого механізму правового забезпечення ведення адаптивних форм аграрного виробництва. Як вбачається, вказаний механізм має бути комплексним, ґрунтуватись на науково обґрунтованому і системно-синергетичному підході, враховувати потреби євроінтеграційних перетворень, необхідність стратегічних реформ у напрямку «зеленого» переходу й сталого розвитку агросфери, протидії наслідкам кліматичних змін, що можуть негативно позначитися на стані забезпечення продовольчої безпеки. Спрямованість на вирішення вказаних завдань, що на сьогодні цілком відповідають сучасним інтересам й очікуванням як українського суспільства і держави, зокрема в умовах воєнного стану, так і міжнародної спільноти, сприятимуть подальшому вдосконаленню чинного аграрного законодавства України, економічному розвитку і суспільному прогресу, досягнення яких є неможливим без гарантування продовольчої безпеки держави і сталого розвитку агросфери.

Література

1. State of the Global Climate 2023. World Meteorological Organization, 2024. URL: https://library.wmo.int/viewer/68835/download?file=1347_Global-statement-2023_en.pdf&type=pdf&navigator=1

Kurman T. On the state and prospects of legal regulation of adaptive forms of agricultural production as a means of ensuring food safety. *The author analyzes the state of legal regulation of adaptive forms of agricultural production in the context of the need to ensure food security, and on the basis of this analysis, proposals for improving the current agricultural legislation are formulated.*

Keywords: *adaptive forms of agricultural production, climate change, food safety.*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Лісова Т. В.

Тези присвячені проблемам правового забезпечення відновлення земель, що постраждали від збройної агресії. Особливої уваги заслуговують питання забезпечення впровадження заходів відновлення земель в умовах воєнної агресії та повоєнного відновлення.

Ключові слова: *землі, ґрунти, охорона, відновлення, збройна агресія.*

Збройна агресія російської федерації продовжує завдавати нищівної шкоди довкіллю. Повномасштабне вторгнення країни-ворога призводить до непоправних збитків, заподіяних навколишньому середовищу. Зокрема, ідеться про катастрофічні процеси, що охопили ґрунтовий покрив. Так, виявлено ознаки руйнації ґрунтового покриву з його високопродуктивними властивостями, масові розриви гумусової родючої оболонки, забруднення токсичними речовинами, захащення та вивертання на поверхню отруєних безплідних порід [1, с. 10-11].

Сьогодні потенційно забрудненими через велику кількість вибухонебезпечних речовин вважаються всі території, які були або залишаються тимчасово окупованими, включаючи 20 км зону вздовж державного кордону з республікою білорусь та російською федерацією у межах 40 км, в

межах якої Сили Оборони України захищають державний кордон [2, с. 20]. Одним з найбільш негативних наслідків воєнних дій стало поширення нових видів деградації ґрунтів. Ідеться не лише про механічну деградацію ґрунтів, що виникає через вирви від ракет, снарядів та мін, а й про їх хімічну деградацію, викликану забрудненням токсичними елементами, зокрема, внаслідок проїзду військової техніки, розливу пального, мастильних матеріалів, детонації снарядів та ракет. Особливу небезпеку для стану ґрунтів становить застосування фосфорних бомб. Вибухи боєприпасів, робота військової техніки викликають фізичний вплив. Значної шкоди ґрунтам завдає механічний вплив, зокрема, через розташування фортифікаційних споруд, що призводить до руйнування їх структури.

Сьогодні вкрай необхідно забезпечити належний рівень правового забезпечення у царині відновлення земель в умовах воєнної агресії та повоєнного відновлення. Перші кроки у вказаному напрямку вже зроблено. Так, наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 04 квітня 2022 р. № 167 було затверджено Методику визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 було затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18 травня 2022 р. № 295 затверджено Методику визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо охорони земель і ґрунтів» від 30 червня 2023 р. № 665 було доповнено Порядок ведення Державного земельного кадастру, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051, Додатком 64. Законодавцем виокремлено напрями заходів щодо охорони та відновлення земель, а також ґрунтів, порушених внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, а також земель та ґрунтів, які зазнають традиційних деградаційних процесів безвідносно до збройної агресії та бойових дій. Вищезазначені відомості Державного земельного кадастру в частині виконаних заходів щодо охорони та відновлення земель та ґрунтів, порушених внаслідок збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, ймовірно можуть бути використані у майбутньому з метою відшкодування витрат на проведення цих заходів. Зокрема, серед напрямів першої групи ідеться про рекультивуацію земель, порушених внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Окрему групу становить консервація земель, порушених внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Група включає припинення чи обмеження господарського використання на визначений строк та залуження, заліснення або ренатуралізацію земель та земельних ділянок, визначених ч. 1 ст. 51 Закону України «Про охорону земель», порушених внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Окремо ідеться про захист земель, порушених внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, від ерозії, підтоплення, заболочення, вторинного засолення, висушення, зсувів, ущільнення, закислення, забруднення промисловими та іншими відходами, радіоактивними та хімічними речовинами. Водночас на сьогоднішній день відсутні будь-які нормативно-правові акти, приписи яких містять певну специфіку проведення заходів відновлення земель, порушених внаслідок збройної агресії та бойових дій.

Розроблені та затверджені до початку воєнних дій нормативно-правові акти потребують істотного вдосконалення та оновлення. Зокрема, потребує внесення змін щодо закріплення заходів відновлення земель, порушених внаслідок збройної агресії та бойових дій, Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 271-р., яким передбачено здійснення низки заходів, спрямованих на відновлення деградованих, техногенно забруднених і малопродуктивних, зрошуваних земель, проведення рекультивації порушених земель.

Істотною прогалиною наразі залишається відсутність нормативно-правового акту, норми якого були б спрямовані на забезпечення відновлення земель (ґрунтів) у повоєнний період (Програми, Стратегії). Слід підтримати висловлену позицію, що головна увага у зазначеній Стратегії має бути приділена заходам з відновлення земель сільськогосподарського призначення. У Стратегії необхідно зазначити конкретні заходи відновлення земель, які є першочерговими, а також суб'єктів, які повинні здійснювати контроль та є відповідальними за виконання зазначених заходів. Окремо у Стратегії необхідно вказати заплановані на майбутнє заходи відновлення земель, а також терміни їх впровадження залежно від ступеня порушення та деградації земель [3, с. 157].

Бракує вітчизняному законодавству, зокрема, через відсутність необхідних законів у царині охорони та відновлення ґрунтів і гармонізації із законодавством Європейського Союзу.

Література

1. Концептуальні підходи до відновлення ґрунтів, що постраждали від збройної агресії: моногр.; за ред. С. А. Балюка, А. В. Кучера, І. В. Пліско. Київ: Аграрна наука, 2024. 216 с.
2. Ґрунтовий покрив України в умовах воєнних дій: стан, виклики, заходи з відновлення: моногр.; за ред. С. А. Балюка, А. В. Кучера, М. І. Ромащенко. Київ: Аграрна наука, 2024. 340 с.
3. Лейба М. О. Правове забезпечення відновлення земель сільськогосподарського призначення: дис. ... докт. філософії: 081 «Право» / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2025. 232 с.

Lisova T. Some problems of legal support for the restoration of land affected by armed aggression. *The theses are devoted to the problems of legal support for the restoration of land affected by armed aggression. Particular attention is paid to the issues of ensuring the implementation of land restoration measures in the context of military aggression and post-war restoration.*

Keywords: land, soil, protection, restoration, armed aggression.

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ У ЗАХИСТІ РОСЛИН В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Мальчик О. М.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. В. М. Єрмоленко

Проаналізовано роль міжнародних інституцій у захисті рослин в Україні під час війни та повоєнного відновлення. Розкрито участь FAO, EPPO та WFP у фітосанітарній підтримці, гуманітарному розмінуванні та гармонізації стандартів.

Ключові слова: фітосанітарна безпека, міжнародні організації, FAO, повоєнне відновлення, захист рослин.

У зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, аграрний сектор зазнав безпрецедентних втрат. Особливо гостро постало питання захисту рослин як одного з ключових елементів продовольчої безпеки. Пошкодження інфраструктури, мінування сільськогосподарських земель, порушення логістики, знищення посівів і неможливість повноцінного моніторингу шкідників та хвороб рослин призвели до порушення системи фітосанітарного контролю в багатьох регіонах. У цих умовах надзвичайно важливу роль відіграє міжнародна підтримка, як у вигляді фінансової та технічної допомоги, так і шляхом залучення правових та інституційних механізмів.

Одним із головних суб'єктів міжнародної підтримки виступає Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO). У співпраці з Європейським Союзом вона реалізує програму на суму понад 15,5 млн доларів США, спрямовану на відновлення аграрних ланцюгів доданої вартості в західних областях України. Програма орієнтована на підтримку дрібних і середніх фермерів, включаючи заходи з інтегрованого захисту рослин, розвиток систем екологічного землеробства та зниження залежності від хімічних засобів захисту. За інформацією FAO, проєкт також передбачає підвищення спроможності українських агровиробників дотримуватись фітосанітарних стандартів ЄС у контексті експортного потенціалу [1].

Правову основу міжнародної фітосанітарної взаємодії становить Міжнародна конвенція із захисту рослин (IPPC), що діє під егідою FAO. Ця конвенція є міжнародно-правовим інструментом, який встановлює обов'язкові правила та стандарти (ISPM) для попередження поширення карантинних організмів та забезпечення безпечної торгівлі продукцією рослинного походження [2]. Україна, як сторона IPPC, бере участь у міжнародному обміні фітосанітарною інформацією, гармонізує національне законодавство з вимогами ISPM та впроваджує превентивні заходи контролю.

Європейська і Середземноморська організація захисту рослин (EPPO), в якій Україна бере участь, забезпечує координацію регіонального фітосанітарного моніторингу. Завдяки цій співпраці Україна має змогу долучатись до сучасних методик оцінки ризиків, брати участь у спільному реагуванні на загрози інвазійних видів та поступово інтегруватись до єдиного фітосанітарного простору ЄС.

Ще одним напрямом міжнародної підтримки є гуманітарне розмінування сільськогосподарських угідь. За оцінками Всесвітньої продовольчої програми (WFP), близько 30% сільськогосподарських земель в Україні у 2023 році перебували під загрозою через наявність вибухонебезпечних предметів. FAO та WFP у партнерстві з Fondation Suisse de Déminage ініціювали програму очищення територій та підготовки їх до безпечного використання. Ці заходи створюють передумови для поступового відновлення посівів і запуску систем фітосанітарного моніторингу в критично важливих регіонах [3].

У науковому середовищі питання правового супроводу фітосанітарної політики України в умовах війни також активно розглядаються. Наприклад, у статті Prokopa et al. (2024) розглядаються зміни в аграрній політиці ЄС, зокрема відкликання пропозицій щодо обмеження використання засобів захисту рослин та запровадження річної паузи у вимозі до фермерів залишати сільськогосподарські угіддя під паром для збереження біорізноманіття. Незважаючи на ці зміни, основна увага на створенні стійких продовольчих систем відповідно до Зеленої угоди ЄС залишається актуальною. Автори підкреслюють важливість адаптації законодавства та проведення роз'яснювальної роботи з цільовими групами для переходу до сталого розвитку [4].

Таким чином, міжнародні інституції відіграють ключову роль у забезпеченні саме фітосанітарної безпеки України, зокрема в частині захисту рослин, у період війни та після її завершення. Їхня діяльність охоплює низку напрямів – від технічної підтримки та впровадження цифрових інструментів моніторингу шкідників і хвороб, до сприяння розмінуванню сільськогосподарських угідь і відновлення систем раннього виявлення фітосанітарних загроз. Міжнародно-правові механізми, зокрема положення Міжнародної конвенції із захисту рослин (IPPC), створюють нормативну базу, що дозволяє Україні не лише зберігати внутрішню фітосанітарну стабільність, але й інтегруватися в систему міжнародної торгівлі з урахуванням фітосанітарних вимог. Участь у роботі таких організацій, як FAO та EPPO, дозволяє застосовувати новітні методики боротьби з інвазійними видами та впроваджувати екологічно безпечні підходи до захисту рослин. З огляду на масштабні загрози, пов'язані з війною, така підтримка є вирішальною для збереження посівів, запобігання поширенню карантинних організмів і стабілізації аграрного сектору України.

Література

1. FAO. (2023). Ukraine: EU-FAO partnership to ensure recovery and development of agricultural value chains. Retrieved from <https://www.fao.org/newsroom/detail/ukraine-eu-fao-partnership-for-recovery-of-agricultural-value-chains-040123>
2. Міжнародна конвенція із захисту рослин: міжнародний документ від 06.12.1951 (Редакція станом на 31.01.2006) № 995_805 Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#Text
3. WFP. (2023). Croatia supports the UN project to demine and release productive agricultural land in Ukraine. Retrieved from <https://www.wfp.org/news/croatia-supports-un-project-demine-and-release-productive-agricultural-land-ukraine>
4. Prokopa, I., Rykovska O., Mykhailenko O., Fraier O. (2024). The agriculture of Ukraine amidst war and agroecology as a driver of post-war reconstruction. *Studies in Agricultural Economics* 126 (2024) 90-100 <https://doi.org/10.7896/j.2863>

Malchyk O. The Role of International Institutions in Plant Protection During Military Aggression and Post-War Recovery in Ukraine. *This article analyzes the role of international institutions in plant protection in Ukraine during the war and throughout its post-war recovery. It highlights the involvement of FAO, EPPO, and WFP in phytosanitary support, humanitarian demining, and the harmonization of standards.*

Keywords: phytosanitary security, international organizations, FAO, post-war recovery, plant protection.

ЩОДО ПРАВОВИХ ЗАСАД АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Михайлюк О. І.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. В. П. Станіславський

Здійснено аналіз законодавства у сфері агропродовольчої політики держави в умовах воєнного стану в аспекті необхідності забезпечення продовольчої безпеки, на підставі чого виділено його ознаки та проведено авторську класифікацію.

Ключові слова: агропродовольча політика, аграрний сектор, аграрне законодавство, продовольча безпека, право на продовольство (їжу).

Протягом останніх десятиріч значної актуалізації набула проблема подолання голоду і забезпечення продовольчої безпеки, що пов'язано зі зростанням чисельності населення нашої планети, нестачею продовольства, зміною клімату та іншими чинниками. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року» подолання голоду було проголошено однією з Глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 року [1].

Особливої гостроти дана проблема набула в умовах запровадження військового стану через повномасштабне вторгнення РФ в Україну, внаслідок чого аграрному сектору було завдано колосальної шкоди, що відбилося й на стані забезпечення продовольчої безпеки. Адже аграрний сектор України є єдиним сектором матеріального виробництва й національної економіки, що формує продовольчу безпеку держави і здатен забезпечити населення необхідними продуктами харчування і продовольчою сировиною рослинного і тваринного походження [2, с. 123]. Внаслідок ведення повномасштабної війни було порушено цілісність ланцюгів постачання сільськогосподарської продукції і харчових продуктів, заблоковано морські логістичні шляхи, знищено аграрну інфраструктуру (елеватори, зерносклади та ін.), значно ускладнилося проведення посівних кампаній, погіршилося забезпечення базових продовольчих потреб населення у найбільш постраждалих регіонах країни, зокрема, й через падіння показників економічної доступності продовольства.

За таких умов особливої актуальності набуває належне правове забезпечення агропродовольчої політики держави як необхідної складової державної аграрної політики, визначення її пріоритетів і цілей, фінансово-економічних й інституційно-функціональних засад її впровадження й реалізації тощо. Від цього залежить продовольча безпека не лише України, але й інших країн світу. Агропродовольча політика України змінюється відповідно до викликів сьогодення та з урахуванням доктринальних напрацювань, які підтвердили свою практичну цінність і спрямованість на захист права людини на продовольство (на їжу), а також євроінтеграційних намірів нашої держави.

Так, протягом 2022-2025 років було прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану, що є проявом формування агропродовольчої політики держави саме на етапі воєнного стану. Зокрема, мова йде про Закони України від 24 березня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану»; від 12 травня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану»; Указ Президента України від 9 жовтня 2023 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року «Про стан забезпечення продовольчої безпеки»; розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. «Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану»; від 19 серпня 2022 р. «Про схвалення Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року»; розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації» та ін.

Аналіз змісту вказаних нормативно-правових актів дозволяє дійти висновку про терміновий характер їх прийняття, зумовлений необхідністю оперативного реагування на виклики воєнного часу; різну предметну спрямованість, що зумовлено комплексністю відносин у сфері забезпечення

продовольчої безпеки, і різну юридичну силу; здебільшого програмний характер вказаних актів та високу динамічність законодавства у цій сфері.

На нашу думку, акти аграрного законодавства у досліджуваній сфері можна класифікувати за предметною ознакою на наступні види: акти, спрямовані на створення умов для ведення аграрного виробництва в умовах воєнного стану; акти агропротекційного спрямування; акти у сфері функціонування й наповнення державних резервів; акти у сфері аграрної інфраструктури і логістики; акти, спрямовані на регулювання відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки, оцінювання її стану тощо. Окрім того, доцільною є й класифікація на акти програмного характеру (Стратегії) і акти регуляторного характеру, спрямовані на безпосереднє врегулювання суспільних відносин у вказаній сфері.

В рамках агропродовольчої політики держави в умовах воєнного стану важливого значення набуває й співробітництво з міжнародними організаціями та зарубіжними країнами. Так, Рішенням РНБО від 9 жовтня 2023 р «Про стан забезпечення продовольчої безпеки» передбачено співпрацю із Всесвітньою продовольчою програмою ООН, зокрема, щодо отримання допомоги вразливими верствами населення, особливо тими, хто постраждав внаслідок війни і руйнування греблі Каховської ГЕС.

Суттєвого значення при формуванні агропродовольчої політики в умовах воєнного стану набуває й реалізація заходів, спрямованих на моніторинг стану продовольчої безпеки; надання державної та грантової підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, особливо фермерським і сімейним фермерським господарствам, та виробникам харчових продуктів; надання адресної допомоги соціально вразливим категоріям населення для гарантування їх права на їжу; контроль за цінами на продукти харчування першої необхідності; формування розгалуженої мережі зберігання резервів сировини та продовольчих ресурсів для задоволення стратегічних потреб держави та ін.

Отже, належне правове регулювання агропродовольчої політики держави виступає необхідним підґрунтям для гарантування прав населення на продовольство (їжу), зокрема в умовах воєнного стану, й забезпечення продовольчої безпеки як на національному, так і на глобальному рівні.

Література

1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. URL: http://www.sd4ua.org/wp-content/uploads/2015/02/SD_resolution_NY_2015.pdf (дата звернення: 08.06.2025)

2. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 122-126.

Mykhailiuk O. On the legal basis of agri-food policy in terms of ensuring food safety under martial law. *The article analyses the legislation in the field of agri-food policy of the state in the conditions of martial law in terms of the need to ensure food security, on the basis of which its features are identified and the author's classification is carried out.*

Keywords: *agri-food policy, agricultural sector, agricultural legislation, food safety, right to food.*

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ. ПРАВОВІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Новосад І. В.

У тезах розглядається комплекс сучасних правових викликів, що виникають у межах забезпечення енергетичної безпеки України під час повномасштабної війни російської федерації.

Ключові слова: *енергетична безпека, екоцид, аграрний сектор, міжнародно-правова відповідальність, зелена відбудова.*

В умовах повномасштабної війни енергетична безпека України опинилась під серйозною загрозою через масовані удари по критичній інфраструктурі – електростанції, газогони, нафтобази, сонячні та вітрові установки, як, наприклад, у зоні повітряного удару та окупації ГЕС Каховської дамби. Такі дії супроводжуються не лише втратою енергоресурсів, а й значним екологічним збитком: забрудненням вод, ґрунтів, повітря токсичними сполуками, що спричинило тимчасову недієздатність

сільськогосподарських угідь і екосистем [1]. Станом на 2024 рік загальна сума екозбитків оцінювалась у понад \$50 млрд, в тому числі величезні викиди палива і хімічних забруднень [2].

Ці руйнування мають багаторівневі юридичні наслідки: по перше, пошкодження енергетичних систем порушує національне законодавство України про охорону довкілля і доступ до інформації про нього, зокрема в рамках Організації Конвенції. По друге, атаки можуть кваліфікуватися як воєнні злочини або екоциди за нормами міжнародного гуманітарного права та статтями Римського статуту МКС. За рекомендаціями ООН і міжнародних експертів, Україна має право ініціювати справи в Міжнародному кримінальному суді та Міжнародному суді ООН, збираючи й документуючи докази спричинення великомасштабних екологічних пошкоджень [3].

Для аграрного сектору обмеження енергоносіїв означають зенітну ціну на дизель та добрива, перебої з електропостачанням, що пригальмовує сільськогосподарську діяльність і порушує правило енергетичної стійкості галузі. При цьому майже 25 % території країни заміновано, що ускладнює роботу фермерів і утворило так звану «подвійну вразливість» – у військово-гуманітарному та екологічному форматі.

Правове регулювання цих процесів вимагає критичного аналізу чинного національного законодавства. Наприклад, у чинній редакції Закону України «Про національну безпеку України» (№ 2469-VIII від 21 червня 2018 р., редакція від 9 серпня 2024 р.) [4] немає згадок про енергетичну безпеку, що свідчить про необхідність звернення до окремого стратегічного документа. Саме тому, для правового врегулювання загроз у сфері енергетики, ключовим було розпорядження Кабінету Міністрів від 4 серпня 2021 року № 907-р, яке затвердило Стратегію енергетичної безпеки України до 2025 року [5], що містить чіткий опис 29 ключових загроз енергетичній безпеці, включаючи військову агресію РФ, кіберзагрози об'єктам критичної інфраструктури, зношеність систем, відсутність стратегічних резервів та екологічні ризики.

15 січня 2025 року Верховна Рада України ухвалила в цілому законопроект № 9381 «Про сталу трансформацію енергетичного сектору України» [6], який створює умови для відновлення та зміцнення енергетичної системи країни, акцентуючи на розбудову децентралізованої генерації, спрощення процедур підключення відновлюваних джерел енергії та стимулювання інвестицій через прозору регуляторну базу.

У міжнародно-правовому полі Україна може вимагати компенсацію як через Міжнародний суд ООН, так і через механізми цивільних позовів (як після війни в Кувейті) за екологічні злочини РФ.

Водночас, світові тенденції енергетичних політик (Європейський зелений курс, Паризька угода) стимулюють Україну до прискореного переходу на відновлювані джерела енергії, підкріплюючи міжнародну підтримку реструктуризації галузі. Проте через війну ця трансформація спостерігається складно: сонячні й вітрові установки зазнають руйнувань або залишаються під окупацією; це блокує «зелену» відбудову.

У квітні 2025 року між Україною та США було підписано угоду, яка передбачає створення спільного інвестиційного фонду для розробки мінеральних ресурсів України [7]. Цей фонд має на меті підтримати відновлення України та забезпечити майбутню американську військову допомогу в умовах триваючих мирних переговорів з Росією. Однак значна частина мінеральних ресурсів України знаходиться на тимчасово окупованих територіях, що обмежує можливості їхнього використання. Крім того, відновлення зруйнованої інфраструктури є важливим аспектом для ефективного видобутку та транспортування ресурсів. Ці фактори вимагають проведення реформ у сфері видобувного права та природоресурсного управління, щоб забезпечити прозорість, екологічність та відповідність міжнародним стандартам.

Висновок. Отже, правове забезпечення енергетичної безпеки України у воєнний період має базуватися на трьох аспектах: захист критичних об'єктів із врахуванням екологічних норм, механізми міжнародної відповідальності агресора, та інтегровані моделі сталого розвитку аграрної й природоресурсної сфер. Для цього необхідна інтеграція національного та міжнародного права, активізація документації екозлочинів, а також реформи для прозорого ресурсного управління. Лише такий підхід зможе закласти фундамент енергетичної стійкості, зеленого росту та правосуддя в умовах післявоєнного відновлення.

Література

1. Гранд М., Свйонтик О. (2025). Енергетична безпека України в умовах російсько-української війни (2014–2024): візії, концепції, пріоритети. *Axis Europae*, (6), С. 89–107.

2. Свиридчук Ю. МВФ оцінив збитки енергетики від війни в майже \$57 млрд. *Суспільне*. URL: <https://suspilne.media/782041-mvf-ociniv-zbitki-energetiki-vid-vijni-v-majze-57-mlrd/> (дата звернення: 11.06.2025).
3. At the epicentre of environmental damage in Ukraine. URL: <https://www.justiceinfo.net/en/137183-epicentre-environmental-damage-ukraine.html> (дата звернення: 11.06.2025).
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (редакція 09.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 11.06.2025).
5. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80> (дата звернення: 11.06.2025).
6. Парламент України ухвалив закон «Про сталу трансформацію енергетичного сектору країни». URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/parlament-ukrayiny-ukhvalyv-zakon-pro-stalu-transformatsiyu-enerhetychnoho-sektoru-krayiny> (дата звернення: 11.06.2025).
7. US and Ukraine sign deal giving US access to country's valuable mineral wealth. URL: <https://arnews.com/article/russia-ukraine-war-putin-trump-peace-ce025ba11929ceff0c90f94c25a47624> (дата звернення: 11.06.2025).

Novosad I. Energy security of Ukraine. Legal challenges in the context of war. *The theses examine the range of current legal challenges emerging in ensuring Ukraine's energy security during the full-scale war waged by the Russian Federation.*

Keywords: *energy security, ecocide, agricultural sector, international legal responsibility, green reconstruction.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЛЕКСНИХ ПЛАНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Шаповал Д. В.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. І. В. Ігнатенко

Упорядкування просторового розвитку територіальних громад набуває особливої актуальності в умовах децентралізації та воєнного часу, коли виникає потреба в ефективному, прозорому та збалансованому управлінні земельними ресурсами. Комплексний план просторового розвитку виступає ключовим інструментом у цьому процесі, дозволяючи громадам вперше планувати використання всієї своєї території – як у межах населених пунктів, так і поза ними. Саме ці плани є необхідними для попередження несанкціонованої забудови, шахрайства із землею та забезпечення правової визначеності щодо функціонального використання земель. Крім того, запровадження цього документа сприяє залученню інвестицій, зростанню бюджетних надходжень і є основою сталого розвитку.

Ключові слова: *використання земель; забудова земель; просторове планування; містобудівна діяльність; планування територій.*

Ефективне використання землі стає можливим завдяки комплексному плануванню, що надає громадам можливість керувати своєю територією повністю, включаючи як населені пункти, так і прилеглі землі. Раніше місцева влада могла планувати лише землі міст, сіл і селищ, а території за їх межами планувалися на рівні районів і областей. Децентралізація дала громадам більше повноважень управляти своїми земельними ресурсами.

Відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» комплексний план просторового розвитку території територіальної громади – одночасно містобудівна документація на місцевому рівні та документація із землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту території та населення від небезпечних природних і техногенних процесів, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної

спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території.

Комплексний план просторового розвитку території громади передбачає її поділ на функціональні зони відповідно до цільового призначення земель – зокрема, для житлової забудови, промислового використання, рекреації тощо. Таким чином, громада на рівні планування визначає пріоритетні напрямки використання земель, зокрема: території, придатні для залучення інвестицій та створення робочих місць; ділянки, необхідні для розвитку об'єктів соціальної інфраструктури; а також зони, що підлягають охороні задля збереження природного середовища та біорізноманіття. Застосування комплексного плану виключає можливість несанкціонованого розміщення об'єктів, несумісних з функціональним призначенням території, зокрема – будівництва шкідливих виробництв у межах житлової забудови або об'єктів багатоповерхового житла на землях природно-заповідного фонду.

Одночасно з впровадженням комплексного планування було істотно спрощено процедури відведення земельних ділянок та зміни їх цільового призначення. Власнику земельної ділянки надано право самостійно визначати вид цільового призначення в межах установлених обмежень, що сприяє зниженню корупційних ризиків і створює сприятливі умови для залучення інвестицій.

Водночас застосовується принцип зонування: для кожної функціональної зони затверджено вичерпний перелік допустимих видів цільового призначення земель. Власник має право обрати лише той вид використання, що відповідає цьому переліку. Таким чином, недопустимим є, наприклад, будівництво житлового об'єкта на земельній ділянці, визначеній для промислового використання, і навпаки. Зазначене обмеження є обов'язковим як для фізичних та юридичних осіб – власників земельних ділянок, так і для органів місцевого самоврядування.

На відміну від детального плану території, комплексний план просторового розвитку територіальної громади охоплює всю територію громади, включаючи як населені пункти, так і землі за їх межами. Його затвердження здійснюється з обов'язковим урахуванням державних, громадських та приватних інтересів, що забезпечує збалансоване використання території.

Крім того, результати розроблення комплексного плану підлягають обов'язковому формуванню в електронному вигляді відповідно до вимог законодавства. Ці дані є джерелом для оновлення та наповнення Державного земельного кадастру та Державного містобудівного кадастру, що забезпечує відкритість і доступність інформації про планувальні рішення.

Як відомо, згідно із Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності», територіальні громади зобов'язані розробити та затвердити комплексні плани просторового розвитку своїх територій до 1 січня 2025 року. Втім, зазначений термін виявився недосяжним з низки об'єктивних причин: значні обсяги робіт, відсутність належного фінансування на місцевому рівні, а також у зв'язку з триваючою збройною агресією російської федерації проти України.

У зв'язку з цим Верховна Рада України 26 лютого 2025 року прийняла за основу проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо продовження термінів дії документів з планування територій» (реєстр. № 12283). Законопроєкт, зокрема, передбачає продовження строку дії положень законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» та «Про регулювання містобудівної діяльності» – на період дії воєнного стану та протягом трьох років після його припинення або скасування. Таким чином, держава забезпечує нормативно-правову гнучкість у сфері просторового планування, враховуючи надзвичайні обставини та об'єктивні труднощі, з якими стикаються органи місцевого самоврядування.

На сьогодні значна кількість територіальних громад, які перебувають на початковому етапі розроблення комплексних планів просторового розвитку, усвідомлюють критичну важливість цього документа для стратегічного планування та сталого розвитку своїх територій. Для забезпечення ефективності та зрозумілості процесу було розроблено покроковий алгоритм дій. Зокрема, громадам доступний Посібник, створений за результатами реалізації пілотного проєкту USAID «Впровадження вимог Закону України № 711-IX від 17.06.2020 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» в межах розроблення комплексних планів просторового розвитку Роганської та Пісочинської територіальних громад Харківської області. Цей посібник містить практичні рекомендації щодо організації процесу, взаємодії з розробниками, проведення громадських обговорень, врахування інтересів мешканців, бізнесу та органів влади, а також інтеграції даних до Державного земельного та містобудівного кадастрів. Документ слугує важливим інструментом для громад, що прагнуть впровадити сучасні та прозорі механізми управління просторовим розвитком.

Крім того, до створення комплексного плану для міста, який є більш стратегічним вже створені концепції міського розвитку. Є гарні приклади створення концепцій міського розвитку: Вінниця, Чернівці, Полтава, Львів, Житомир, Харків, Мелітополь, Миколаїв, Подільський район Києва. Їх підтримав німецький проєкт GIZ «Інтегрований розвиток міст України». Розробка таких концепцій дозволяє чітко визначити пріоритети та напрямки розвитку міста, що значно спрощує та підвищує ефективність подальшого створення комплексних планів просторового розвитку. Тому рекомендується всім містам розробити власні концепції міського розвитку до початку роботи над комплексними планами, що сприятиме більш системному, узгодженому та успішному просторовому плануванню.

У випадку, якщо громада, яка зазнала руйнувань внаслідок воєнних дій, вже має розроблену програму комплексного відновлення, процес створення та затвердження комплексного плану просторового розвитку значно спрощується та пришвидшується, оскільки частина необхідних досліджень, аналізів та рішень уже сформульовані в межах цієї програми.

Комплексний план просторового розвитку територіальної громади є ключовим інструментом забезпечення законності у сфері містобудування, запобігання самовільному будівництву, незаконним забудовам та схемам шахрайства із землею. Він створює підґрунтя для довгострокового, збалансованого й передбачуваного розвитку громади, підвищуючи рівень правової визначеності у використанні територій. Водночас комплексний план не є статичним документом – він може бути актуалізований та скоригований у разі зміни потреб громади, що особливо актуально в умовах воєнного часу. При цьому, будь-які зміни до плану просторового розвитку потребують проходження експертизи та проведення громадських обговорень, що унеможливує несанкціоновані або незаконні правки. Крім того, наявність якісної містобудівної документації сприяє збільшенню інвестиційної привабливості території та, як наслідок, зростанню надходжень до місцевих бюджетів. У підсумку, впровадження якісної просторової документації не лише формує просторову візію розвитку громади, а й сприяє економічному зростанню, збільшенню бюджетних надходжень та відновленню постраждалих територій.

Shapoval D. Legal aspects of the formation and implementation of comprehensive plans for territorial communities. *Regulating the spatial development of territorial communities becomes particularly relevant in the context of decentralization and wartime, when there is a need for effective, transparent and balanced management of land resources. A comprehensive spatial development plan is a key tool in this process, allowing communities to plan the use of their entire territory for the first time – both within settlements and outside them. These plans are necessary to prevent unauthorized development, land fraud and ensure legal certainty regarding the functional use of land. In addition, the introduction of this document contributes to attracting investment, increasing budget revenues and is the basis for sustainable development.*

Keywords: *land use; land development; spatial planning; urban development; territorial planning.*

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ АДАПТАЦІЇ ДО ЗМІНИ КЛІМАТУ

Шарапова В. В.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Г. В. Анісімова

Досліджено вплив європеїзації національного законодавства на систему прав людини в контексті нормативно-правового забезпечення кліматичних прав. Доведено, що інститут кліматичних прав перебуває на стадії активного формування.

Ключові слова: *євроінтеграція, європеїзація національного законодавства, екологічні права, кліматична політика, еколого-правова доктрина, кліматичні права.*

Інститут прав людини стрімко розвивається, що пояснюється чутливістю до трансформацій, які відбуваються в суспільствах. Невипадково серед основних засад Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року [1] визначено збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я й благополуччя людей і навколишнього природного середовища. Наведене набуває особливої актуальності з огляду на те, що нині зміна

клімату пов'язана із підвищенням ризиків для здоров'я й благополуччя людей, а це, у свою чергу, стає поштовхом до початку формування кліматичних прав та їхнього захисту як на внутрішньодержавному (національному) рівні з урахуванням активного процесу адаптації національного законодавства до права ЄС, так і у світі в цілому. Як наголошують А. П. Гетьман і Г. В. Анісімова: «Наша країна докладє зусиль до виконання власних євроінтеграційних зобов'язань щодо адаптації до зміни клімату, чітко, планомірно й покроково впроваджуючи кліматичну візію в усі національні стратегії соціально-економічного розвитку й програми, тобто узгоджуючи й орієнтуючись на вимоги Паризької угоди (2015) (*«угоди «доброї волі» щодо одночасного вжиття заходів зі скорочення викидів парникових газів й адаптації до вже наявних наслідків глобальної зміни клімату* – цит.), розуміючи при цьому, що їх виконання є надскладним і тривалим процесом» [2, с. 8-9].

До вищенаведеного варто додати, що питання зміни клімату і її впливу на життя, здоров'я, благополуччя людини, стан довкілля на порядку денному стоять уже не перше десятиліття. Як відомо, усвідомлення того, що основні права людини, зокрема, і право на життя, залежать від стану навколишнього середовища, відбулося в останні десятиліття ХХ століття. Так, у преамбулі Конвенції 1992 року зафіксовано, що зміна клімату – це екологічна проблема, оскільки саме здатність й успішність заходів із вирішення «проблем зміни клімату» сприяє «вирішенню інших екологічних проблем» [3]. Вбачається, що закріпивши даний припис, ООН не лише віднесла зміну клімату до екологічних проблем, а й визнала її глобальним викликом. Саме виходячи з цього, представниці української школи екологічного права М. В. Краснова і Ю. А. Краснова стверджують, що Конвенція 1992 р. входить до переліку основоположних міжнародно-правових документів, в яких продовжується інституціоналізація базових екологічних права громадян [4, с. 6]. А згідно з положеннями Паризької угоди (2015) адаптація до зміни клімату є глобальним викликом, що постає перед постає перед усіма у місцевому, субнаціональному, національному, регіональному та міжнародному вимірах, та є ключовим компонентом і робить внесок у довгострокове глобальне реагування на зміну клімату з метою, зокрема, захисту людей, засобів до існування [5]. Вважаємо, що саме це стало початком визнання на міжнародному рівні основних кліматичних прав громадян і зв'язку між можливістю забезпечення основоположних прав громадян і охороною довкілля. Підтвердженням виокремлення такої категорії, як кліматичні права є поява у практиці Європейського суду з прав людини ряду справ, які вважаються «кліматичними». Суд, приймаючи по них рішення, створює прецеденти, притягуючи до відповідальності держави за невиконання позитивних обов'язків у частині протидії зміні клімату. Щоправда, при цьому права захищаються Судом шляхом розширеного тлумачення основних прав людини (зокрема, права на життя), закріплених в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Як відзначають науковці харківської школи екологічного права, «передусім варто зупинитися на захисті кліматичних прав, зокрема, прав людства, які, на наш погляд, тісно пов'язані з екологічними, а саме із правом на безпечне на життя та здоров'я довкілля, гарантоване Конституцією України кожному з нас (ст. 50). Вказане корелюється з тим, що Рада ООН з прав людини ... ще у 2021 р. визнала фундаментальним правом людини доступ до чистого та здорового навколишнього середовища» [2].

Виходячи з наведеного, можемо зробити висновок, що зміна клімату, її катастрофічний вплив на навколишнє середовище, а також життя, здоров'я та благополуччя людей становлять загрозу виживанню людства як такого. З огляду на це наукова спільнота почала окремо говорити спочатку про екологічні, а згодом і кліматичні права.

Продовжуючи висвітлення питання, зауважимо, що після підписання міжнародних угод відповідні принципи з охорони довкілля, а також певні екологічні права, які визнаються основою для формування кліматичних, знаходять своє відображення і в національних правових системах.

Додамо, що усвідомлення важливості й значущості появи такого феномену, як кліматичні права людини, можливе лише за наявності теоретичного підґрунтя, яким виступають доктринальні напрацювання вітчизняних і зарубіжних дослідників у еколого-правовій сфері. Проте маємо констатувати, що на цей час єдиного підходу до їх походження й класифікації досі не сформовано. В вітчизняній еколого-правовій науці одну із перших класифікацій кліматичних прав було запропоновано О. Закаль. До них авторка відносить наступні права: «право на безпечне та придатне довкілля; право на здорове та продуктивне життя у гармонії з природою; право на вільний та безперешкодний доступ до інформації про зміни клімату та його наслідки; право кліматичних біженців на притулок; право на участь у формуванні кліматичної стратегії; право на компенсацію внаслідок продажу квот на випуск парникових газів» [6, с. 24-25]. Авторка зазначає, що перелік

кліматичних прав, які потребують захисту, невичерпний та буде доповнюватись новими правами [6, с. 25].

Як бачимо, виокремлення в системі прав людини кліматичних прав як самостійного феномену, їх становлення зумовлено фундаментальною потребою людей, які шукають захисту (від природного та антропогенного впливу тощо).

Крім того, розглядаючи кліматичні права, слід пам'ятати, що існує тісний корелятивний взаємозв'язок між системою прав людини й рівнем розвиненості національного законодавства, адже індикатором розвитку системи кліматичних прав стає рівень розробленості кліматичного законодавства та його дієвість. Маємо констатувати, що наразі в нашій державі законодавчий інститут кліматичних прав недостатньо сформований і розроблений, до того ж закріплений фрагментарно.

Так, на сьогодні в нашій державі діють Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (далі – Закон № 1264-ХІІ) [7] і Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» (далі – Кліматичний закон, або Закон № 3991-ІХ), яким у 2024 році було внесено зміни до Закону № 1264-ХІІ, які свідчать про офіційне визнання державою зміни клімату та відповідних пов'язаних з нею правовідносин на законодавчому рівні. Принагідно додати, що прийняття в 2024 р. Закону № 3991-ІХ (Кліматичного закону) стало дієвою відповіддю на виклик щодо адаптації національного законодавства до права ЄС та ознаменувало можливість законодавчого закріплення європеїзованих кліматичних прав на державному рівні, серед них: право на участь у формуванні та реалізації кліматичної політики; право на доступ до інформації про стан клімату та заходи з його захисту; право на захист від негативних наслідків зміни клімату; право на справедливий перехід до низьковуглецевої економіки; право на доступ до правосуддя у питаннях, пов'язаних з кліматичною політикою тощо [8]. Це є ще одним вагомим свідченням визнання державою зміни клімату. Проте ні в Законі № 1264-ХІІ, ні в Законі № 3991-ІХ кліматичні права не закріплені. До того ж, в так званому Кліматичному законі відсутнє окреме положення, яке закріплювало б перелік кліматичних прав. Виходячи з цього, вважаємо, що варто доповнити цей закон № 1264-ХІІ спеціальною статтею про кліматичні права, навівши в ній їх дефініцію та перелік.

Водночас маємо зазначити, що в Законі № 3991-ІХ [8] містяться положення, якими законодавець намагався закріпити права деяких суб'єктів, пов'язані із зміною клімату. Щоправда, у тексті вони представлені фрагментарно, тобто немає окремої статті чи розділу. Приміром, у частині 10 статті 5 передбачено право органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень за рахунок коштів фонду охорони навколишнього природного середовища здійснювати природоохоронні заходи щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та/або адаптації до неї. Вкажемо, що законодавець, використовуючи термін «право» в юридичній конструкції «право органів місцевого самоврядування», закріпив припис, в якому втілюється дискреційне повноваження, тобто встановлюється, що орган у змозі обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за таких обставин. Вбачається, що реально легалізовано юридичні гарантії повноважень згаданих органів щодо забезпечення кліматичних прав (отже, останні знаходять своє визнання через їх гарантування). Крім того, у Законі № 3991-ІХ також закріплено право суб'єктів господарювання на отримання державної допомоги в порядку, встановленому Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», із метою забезпечення реалізації державної кліматичної політики, заохочення суб'єктів господарювання до низьковуглецевого розвитку та виконання заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату й адаптації до неї.

Вважаємо прогресивним і те, що в Законі № 3991-ІХ інституціоналізовано право громадськості брати участь у процесі обговорення й розроблення політик і заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, подаючи будь-які зауваження та/або пропозиції щодо зміни клімату без необхідності їх обґрунтування. Висловлене, на наш погляд, зайвий раз підтверджує те, що система прав не стала, вона розвивається, зокрема, в умовах адаптації до змін клімату.

Підсумовуючи, наголосимо, що перелік кліматичних прав ніколи не буде вичерпним, він доповнюватиметься новими, які виникатимуть внаслідок глобальних світових криз, зокрема кліматичної, що згідно з останніми прогнозами лише загострюватиметься, і викликів, що постають перед міжнародним співтовариством, тобто поступово з'являтимуться, впроваджуватимуться та імплементуватимуться в національні правові системи нові *acquis* Європейського Союзу, що сприятиме гармонізації з правом ЄС.

У свою чергу, розвиток кліматичного законодавства забезпечує відкритість переліку кліматичних прав і стане поштовхом до формування нових таких прав й постійного розгалуження їх

системи. Вважаємо доцільним проведення подальших наукових досліджень на основі компаративістського підходу щодо формування системи кліматичних прав, закріплених у національних кліматичних законах країн ЄС, з метою їх імплементації до нашої національної системи кліматичних прав.

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269719?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8D1%81%D1%82#w1_1 (дата звернення: 12.05.2025).
2. Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Кліматичні законодавство і правовідносини: сучасний стан і перспективи розвитку в контексті забезпечення національної безпеки. *Проблеми законності*. 2023. № 162. С. 6–37. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.287135>
3. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату : Закон України від 29.10.1996 № 435/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2025).
4. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с.
5. Паризька угода від 12.12.2015 р. Угоду ратифіковано Законом від 14.07.2016 р. № 1469-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_161
6. Закаль О. О. Концепція захисту кліматичних прав людини. Науковопрактичний журнал «Екологічне право». 2019. Випуск 4. С. 22–25.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 13.05.2025).
8. Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text> (дата звернення: 13.05.2025).

Sharapova V. Development of the human rights system in the context of climate change adaptation. *The impact of europeanisation of national legislation on the human rights system in the context of regulatory and legal framework for climate rights is examined. It is proved that the institute of climate rights is at the stage of intensive formation.*

Keywords: *European integration, Europeanisation of national legislation, environmental rights, climate policy, environmental legal doctrine, climate rights.*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

Шевчук Л. М., Гордійчук М. А.

Дослідження присвячене розгляду окремих науково-теоретичних та правових аспектів національного регулювання екологічної політики в умовах воєнного та післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: *екологічна політика, стратегія, воєнне та післявоєнне відновлення.*

Збереження й охорона довкілля, екологічна безпека, раціональне та збалансоване природокористування, а також забезпечення сприятливого для життя і здоров'я людини навколишнього природного середовища тривалий час були й залишаються актуальними проблемами сьогодення, на вирішення яких спрямовані зусилля не тільки міжнародної спільноти загалом, але і кожної сучасної цивілізованої країни та об'єднань (союзів) держав зокрема.

Раніше існуючі екологічні загрози світового, державного та локального рівнів в Україні суттєво поглибилися у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в нашу країну в 2022 році та почали набувати катастрофічного характеру. Зважаючи на це, стратегія розв'язання означених екологічних проблем, з огляду на посилення існуючих глобалізаційних процесів та відповідно до обраного Україною євроінтеграційного вектору її розвитку, передбачає реалізацію пріоритетних національних програм у цій сфері з урахуванням прогресивного світового та європейського досвіду з

цих питань і знаходить свій прояв у екологічній політиці держави, яка характеризується упровадженням екосистемного підходу до регулювання ключових сфер державного та суспільного життя.

Разом з тим, доводиться констатувати, що у вітчизняній нормативно-правовій базі немає визначень таких категорій як «екологічна політика», «державна екологічна політика», «екологічна політика держави» тощо. Зокрема, навіть у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII зміст поняття «екологічна політика» окреслюється лише шляхом вказівки на її цілі – у преамбулі цього акту зазначено, що «... Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів» [1].

Не містить визначення екологічної політики й Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI. Водночас у ньому в ст. 9 регламентуються основні засади внутрішньої політики в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, у тому числі: 1) забезпечення конституційних прав громадян на безпечне довкілля, створення екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності населення, посилення просвітницької діяльності з інформування населення про екологічні норми і стандарти; 2) збереження навколишнього природного середовища, вдосконалення національної екологічної політики, стимулювання розвитку екобезпечних технологій; 3) впровадження системи екологічно збалансованого використання природних ресурсів [2].

Відсутність легального визначення терміну «екологічна політика» зумовлює багатоманітність та неоднаковість підходів до розуміння цієї категорії в наукових колах. Так, А. П. Гетьман визначає екологічну політику як систему державних заходів, що визначають вплив суспільства на довкілля, тактику й стратегію збалансованого розвитку [3, с. 45]. Н. А. Малиш під екологічною політикою розуміє організаційну та регулятивно-контрольну діяльність суспільства і держави, спрямовану на охорону, невиснажливе використання та відтворення природних ресурсів, оздоровлення довкілля, ефективне поєднання функцій природокористування та охорони природи, забезпечення норм екологічної безпеки [4].

Л. В. Жарова екологічну політику визначає як концептуально цілісну сукупність видів і форм суспільної діяльності, спрямовану на збереження природного середовища існування людини, гармонізацію взаємовпливів суспільства і довкілля, формування відношення суспільства до природи з метою її захисту й розвитку [5, с. 137]. Ґрунтовне розуміння екологічної політики пропонує М. В. Краснова, зазначаючи, що її можна представити як систему дій та інституцій, яка забезпечує управління суспільними екологічними справами на різних рівнях з метою досягнення відповідної мети, здійснення контролю за діяльністю органів влади, заміни суб'єктів, які здійснюють владу в екологічних інтересах суспільства неефективно; це багатофункціональний соціальний феномен, який здатний забезпечувати залучення всіх членів суспільства до процесів вирішення сучасних екологічних проблем, пов'язаних зокрема з надмірним забрудненням довкілля внаслідок впливів різних видів господарювання [6, с. 10].

Таким чином, незалежно від акцентів, які наявні у наведених визначеннях, дослідники одностайні у твердженнях стосовно того, що екологічна політика зорієнтована на охорону навколишнього природного середовища, ефективне природокористування, а також забезпечення екологічної безпеки та нормальної життєдіяльності людей. Звісно, що екологічна політика держави, її основні пріоритети й цілі мають бути належним чином закріплені у відповідних національних нормативно-правових актах у тих чи інших часових періодах функціонування країни.

Зважаючи на сучасні непрості військово-політичні, оборонні, соціально-економічні та екологічні українські реалії, вважаємо, що сьогодні правове закріплення екологічної політики в національному законодавстві повинно здійснюватися з огляду на її пріоритети й основні напрями реалізації з урахуванням необхідності воєнного та післявоєнного відновлення України.

Однак у ключових вітчизняних нормативно-правових актах у цій сфері, як-от: Стратегії (основних засадах) державної екологічної політики на період до 2030 року [7], Стратегії національної безпеки України [8], Концепції забезпечення національної системи стійкості [9], Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року [10], Стратегії людського розвитку [11] та деяких інших, – про це практично не йдеться.

Такий стан речей вважаємо суттєвою прогалиною в частині нормативно-правового регулювання сучасної екологічної політики, а тому пропонуємо щонайменше передбачити в названих актах окремі розділи (підрозділи тощо), у яких визначити конкретні цілі (коротко- та довгострокові), шляхи і способи розв'язання основних екологічних проблем у системі «природа – суспільство – людина» в умовах воєнного та післявоєнного відновлення України.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 01.06.2025).
 2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 25.05.2025).
 3. Екологічне право України в запитаннях та відповідях : навч. посіб. / А. П. Гетьман, М. В. Шульга, Г. В. Анісімова та ін. Харків : Одиссей, 2008. 480 с.
 4. Малиш Н. А. Екологічна політика: конфліктність, стратегія, тактика. *Державне управління: теорія і практика*. 2009. № 2. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Malysh.pdf (дата звернення: 22.05.2025).
 5. Жарова Л. Сучасна екологічна політика: чинники впливу та підходи до формування. *Наука молода*. 2008. № 10. С. 136–140.
 6. Краснова М. Правові основи сучасної екологічної політики України: науково-методологічні питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. № 1(102). С. 9–13.
 7. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 22.05.2025).
 8. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 24.05.2025).
 9. Концепція забезпечення національної системи стійкості, затверджена Указом Президента України від 27.09.2021 № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (дата звернення: 24.05.2025).
 10. Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 443-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.05.2025).
- Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення: 24.05.2025).

Shevchuk L., Hordiyshuk M. Conceptual principles of modern environmental policy in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine: some aspects. *The study is devoted to the consideration of certain scientific, theoretical and legal aspects of national regulation of environmental policy in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine.*

Keywords: *environmental policy, strategy, war and post-war reconstruction.*

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ АДВОКАТА У ЗБАЛАНСУВАННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПУБЛІЧНИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ: НА ПРИКЛАДІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУРИ ОЦІНКИ ВПЛИВУ НА ДОВКІЛЛЯ

Шеховцов В. В., Статівка О. О.

Досліджується ключова роль адвоката в забезпеченні балансу між публічними (екологічними та соціальними) та приватними (економічними) інтересами на прикладі процедури оцінки впливу на довкілля як запоруки досягнення сталого екологозбалансованого розвитку.

Ключові слова: *оцінка впливу на довкілля, публічний екологічний інтерес, приватний екологічний інтерес, екологічне право, екологічна адвокатура.*

Процедура оцінки впливу на довкілля (ОВД) є, з одного боку, одним із ключових елементів у системі інституційно-функціонального механізму екологічного управління, який дозволяє врахувати екологічні ризики до початку реалізації потенційно небезпечних для довкілля проєктів, а, з другого, механізмом забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень, що впливають на довкілля відповідно до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» №2059-VIII від 23.05.2017 та Орхуської конвенції (ратифікованою Україною у 1999 році), згідно з вимогами яких держави мають забезпечити право громадян на доступ до інформації, участь у прийнятті екологічно значущих рішень і доступ до правосуддя.

Принагідно зазначимо, що ОВД - це складна нормативно врегульована процедура, яка передбачає багатоступеневу взаємодію зацікавлених суб'єктів з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськістю та експертними установами. Вагомість ролі та місця адвоката у процедурі ОВД зумовлена не лише складністю екологічного, земельного, містобудівельного та адміністративного законодавства, на перетині яких реалізуються екологічно значущі проєкти, але й потребою у балансуванні різновекторних інтересів - приватних (суб'єктів господарювання, що реалізують проєкти) та публічних (територіальних громад та громадськості в цілому).

У контексті складної та багаторівневої нормативно-правової конструкції адвокат виконує системоутворюючу функцію, забезпечує превенцію типових юридичних помилок, наслідком яких можуть стати суттєві правові та фінансові ризики як для суб'єктів господарювання, так і для інтересів територіальних громад. Зокрема, стаття 6 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» зобов'язує суб'єктів господарювання подавати звіт з оцінки впливу, який має відповідати низці формальних та змістовних вимог. Помилки на цьому етапі можуть мати як фінансові, так і правові наслідки – зупинення реалізації проєкту або ж притягнення суб'єктів, що порушують законодавство про ОВД, до одного із видів юридичної відповідальності.

Адвокат, який володіє високим рівнем правової компетентності та фаховими знаннями в суміжних галузях законодавства, відіграє ключову роль у забезпеченні відповідності кожного етапу процедури ОВД вимогам чинного нормативно-правового регулювання – від правомірної підготовки та оформлення звітної документації до належної участі в процесах громадського обговорення та представництва інтересів клієнта в ситуаціях правового конфлікту. Узагальнення практики Міндовкілля свідчить, що найпоширенішими підставами для відмови у видачі висновку з оцінки впливу на довкілля є процедурні порушення та недостовірність відомостей у звітах, зокрема: 1) порушення вимоги п. 18 Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 989, а саме, ненадання вчасно (протягом п'яти робочих днів з дня проведення громадських слухань) письмових відповідей на усі запитання громадськості, на які він не зміг надати відповідь під час громадських слухань; 2) порушення вимоги ч.3 ст. 4 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», а саме, відсутність розміщеного оголошення про початок громадського обговорення звіту з оцінки впливу на довкілля в усіх населених пунктах, які можуть зазнати впливу планованої діяльності; 3) надання у звіті з оцінки впливу на довкілля недостовірної інформації, зокрема щодо впливу планованої діяльності на гідрогеологічне середовище, використання водних ресурсів, впливу на елементи Екологічної мережі України; 4) відсутність підтверджуючих відомостей щодо проведених досліджень на які суб'єкт господарювання посилався у звіті з оцінки впливу на довкілля, що унеможливило визначення достовірності наведеної інформації; 5) надання суб'єктом господарювання документів, які не відповідають вимогам законодавства про охорону навколишнього середовища та/або вимогам законодавства в інших сферах, якщо такі вимоги стосуються впливу на довкілля [1].

Особливої правової уваги під час реалізації процедури ОВД потребує стадія післяпроєктного моніторингу, метою якого є виявлення можливих розбіжностей між прогнозованими впливами на довкілля та фактичними наслідками, а також оцінка ефективності заходів з мінімізації чи недопущення негативного впливу на довкілля. Відповідно до статті 13 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [2], його проведення покладається на суб'єкта господарювання у випадку, якщо це передбачено висновком з ОВД.

Самостійний напрям юридичного супроводу становить забезпечення належного захисту прав та інтересів суб'єктів у процесі оскарження результатів ОВД. Відповідно до положень Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», будь-яка фізична або юридична особа наділена процесуальною правоздатністю ініціювати судовий розгляд з метою оспорування висновку ОВД, а також дій, рішень або бездіяльності уповноважених суб'єктів у межах зазначеної компетенції. Істотні процедурні порушення, серед яких – ігнорування механізмів громадської участі, відсутність належної правової оцінки поданих зауважень або невмотивоване відхилення обґрунтованих позицій заінтересованих сторін, кваліфікуються як підстави для скасування відповідного висновку та рішення щодо реалізації планованої діяльності в судовому порядку.

Зразковим судовим прикладом практичної реалізації ролі адвоката у процедурі екологічного управління, в тому числі ОВД, є рішення Полтавського окружного адміністративного суду від 20.02.2024 р. у справі №440/15393/23 [3] щодо визнання недійсними громадських слухань у м. Кременчук. У цій справі позивач (представник зацікавленої громадськості) звернувся до суду з вимогою визнати протиправними дії Кременчуцької міської ради щодо проведення громадських слухань 21.07.2023 року, які стосувались змін до детального плану території в Північному промвузлі м. Кременчук, та визнання громадських слухань такими, що не відбулися. Позивач вважав, що було порушено порядок інформування громадськості, що позбавило його та інших жителів права на участь у слуханнях. Зокрема, оголошення публікували у малотиражній газеті та на малодоступній частині веб-порталу ради, а слухання були заповнені переважно представниками зацікавленої компанії.

Адвокат позивача ефективно виконав функцію захисника публічного екологічного інтересу, обґрунтувавши, що орган місцевого самоврядування в особі Кременчуцької міської ради не забезпечив належне інформування громадськості, чим порушив як національне законодавство (Порядок проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 №555), так і міжнародні стандарти участі громадськості у вирішенні екологічно значущих питань (Орхуська конвенція, ст. 6). Суд акцентує увагу на тому, що у таких фундаментальних питаннях, як розробка містобудівної документації, яка може стосуватись впливу на навколишнє середовище, замовник (Кременчуцька міська рада) має вжити заходів щодо залучення до участі у процесі прийняття відповідних рішень якнайбільшої кількості представників громадськості задля надання таким рішенням легітимності.

Поряд із цим, у рішенні суду прямо враховано позицію адвоката щодо непрозорого складу учасників слухань та обмеженого доступу до інформації, що й стало підставою для задоволення позову. Так, суд врахував, що Кременчуцька міська територіальна громада загалом нараховує понад 220 тисяч жителів, а розміщення відповідачем оголошення про проведення громадських слухань у друкованому виданні накладом 100 примірників (відповідає 0,045% чисельності громади) не може бути визнане судом ефективним та належним повідомленням громадськості про такі слухання.

В іншому рішенні, Івано-Франківський окружний адміністративний суд у справі №300/146/23 від 18.05.2023 р. за позовом фізичної особи до Міндовкілля, товариства з обмеженою відповідальністю та Державної екологічної інспекції Карпатського округу про визнання протиправним та скасування висновку з оцінки впливу на довкілля захистив інтереси суб'єкта господарювання, не знайшовши порушень процедури ОВД та визнавши аргументи позивача щодо необхідності скасування висновку з ОВД необґрунтованими [4].

Отже, в контексті здійснення процедури ОВД професійна підготовка та спеціалізація адвокатів відіграють особливо важливу роль. Оскільки ОВД знаходиться на перетині кількох галузей права – екологічного, земельного, адміністративного, містобудівного, а подекуди й цивільного чи кримінального, – адвокат, який супроводжує такі справи, повинен мати міждисциплінарну правову компетентність, глибокі знання галузевих нормативно-правових актів та розуміння еколого-правових процедур та процесів.

Література

1. Підсумки здійснених процедур з оцінки впливу за листопад: ключові зауваження щодо порушень у процедурі ОВД. URL: <https://mepr.gov.ua/pidsumky-zdijsnennyh-protsedur-z-otsinky-vplyvu-za-lystopad-klyuchovi-zauvazhennya-shhodo-porushen-u-protseduri-ovd/> (дата звернення 09.06.2025).
2. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. №2059-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. №50. Стор. 5. Ст. 1549.
3. Рішення Полтавського окружного адміністративного суду від 20.02.2024 р. у справі №440/15393/23. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/117211042> (дата звернення 09.06.2025).
4. Рішення Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 18.05.2023 р. у справі №300/146/23. URL: <https://opendatabot.ua/court/111196967-9e87839888cb8ec7e3b12f0d6c801797> (дата звернення 10.06.2025).

Shekhovtsov V., Stativka O. On the role of advocates in balancing public and private environmental interests: on the example of implementing the environmental impact assessment procedure. The key role of lawyers in ensuring a balance between public (environmental and social) and private (economic) interests within the environmental impact assessment procedure as a guarantee of achieving sustainable and environmentally balanced development is being studied.

Keywords: environmental impact assessment, public environmental interest, private environmental interest, environmental law, environmental advocacy.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ПОНЯТТЯ «ПОДАТКОВИЙ СПІР» КРІЗЬ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Вудвуд К. С.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Р. О. Гаврилюк

В умовах ускладнення податкових правовідносин і зростання кількості податкових спорів питання визначення поняття «податковий спір» привертає особливу увагу. Встановлюється, що судова практика розгляду і вирішення податкових спорів має неабияке значення для формування й утвердження правового розуміння податкового спору.

Ключові слова: податкове право; податковий спір; судова практика.

Спори між учасниками податкових правовідносин розглядаються як невід’ємна й водночас істотна частина повсякденної судової практики розгляду і вирішення правових спорів. Згідно із запропонованою Державною податковою службою України (далі – ДПС) інформацією щодо стану розгляду судових справ, кількість останніх за позовами до органів ДПС, ключовою категорією яких є справи за позовами платників податків до органів ДПС про визнання недійсними/нечинними податкових повідомлень-рішень, збільшилася від 46,6 тисяч і 49,6 тисяч у 2022 і 2023 роках відповідно до 59,3 тисяч у 2024 році [1; 2; 3].

Попри непересічну актуальність та очевидну складність податкових спорів, зумовлених особливостями самого податкового права, закріплення поняття «податковий спір» у законодавстві України відсутнє. Подібне можна простежити й у міжнародно-правовому регулюванні податкових правовідносин, у межах якого дане поняття залишається невизначеним. Це ж пояснює наявність наукових спроб визначити поняття «податковий спір», яке пропонують розуміти, зокрема, як:

□ «врегульовану правовими нормами розбіжність між суб’єктами податкового права щодо правильності обчислення та сплати податків і зборів, законності та правомірності результатів здійснення заходів податкового контролю, що вирішується в адміністративному та судовому порядку» [4, с. 26];

□ «податковий конфлікт, переведений у процесуально-правову площину, тобто ситуацію, за якої виникають розбіжності між платником податків та Державною податковою службою України щодо будь-якого питання у сфері податкових правовідносин, вирішення яких повинно проходити у будь-якій визначеній на законодавчому рівні формі – адміністративній та/або судовій» [5, с. 60];

□ «різновид публічно-правового спору, який виникає між учасниками податкових відносин (за обов’язкової участі суб’єкта владних повноважень) щодо застосування норм податкового законодавства у сфері нарахування та сплати податків, зборів з метою реалізації та захисту прав і законних інтересів» [6, с. 47].

Для визначення податкового спору, його ознак і правових підстав значення має діяльність судів з розгляду і вирішення справ щодо податків, зборів та інших обов’язкових платежів. Зі свого боку суди, спираючись на встановлене у пункті 1 статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України поняття публічно-правового спору [7], утверджують у своїй практиці розуміння суті (змісту, характеру) податкового спору як спору публічно-правового характеру, що виникає між платником податків і контролюючим органом, який діє як суб’єкт владних повноважень і здійснює владні управлінські функції, та стосується податкових правовідносин. Це простежується в акцентованій правовій позиції, викладеній, зокрема, у постановках Великої Палати Верховного Суду від 13 квітня 2023 року у справі № 320/12137/20 [8], від 1 листопада 2023 року у справі № 908/129/22 [9], від 8 травня 2025 року у справі № 420/12471/22 [10].

До слова, «правосуддя має на меті вирішення спорів між сторонами і, через прийняття рішень, виконання як «нормативної», так і «просвітницької» ролі, надаючи громадянам настанови, інформацію та запевнення щодо права і його практичного застосування», – йдеться у висновку № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя та суспільство [11]. Тоді як необхідність правосуддя для реалізації права податкового конкретизується Р. О. Гаврилюк, яка пояснює це «як загальною природою та властивостями цього права, так і неповторністю кожної конкретної людської особистості та обставин відповідної конкретної справи, кожної конкретної правової ситуації» [12, с. 593]. З точки зору цих загальних положень стає зрозумілим те, що у світлі правосуддя розуміння податкового спору розвивається

через правозастосування у контексті конкретної правової ситуації, що закладає у визначення податкового спору справжню природу податкових правовідносин.

На основі наведеного можемо підсумувати, що нинішні тенденції до ускладнення податкових правовідносин і зростання кількості податкових спорів, які безпосередньо пов'язані з особливостями соціально-економічного розвитку суспільства, підкреслюють вагомість питання визначення поняття «податковий спір». Останнє повинно з'ясовуватися, крім іншого, й у межах судової практики розгляду і вирішення податкових спорів, що дозволяє чи не найбільш повно і всебічно розкрити зміст податкового спору.

Література

1. Стан розгляду судових справ (станом на 01.01.2023). URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/rezalt/644328.html>
2. Стан розгляду судових справ (станом на 01.01.2024). URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/rezalt/743302.html>
3. Стан розгляду судових справ (станом на 01.01.2025). URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/rezalt/857484.html>
4. Васильєва І. А. Визначення юридичної природи та поняття податкового спору. *Податкові спори в адміністративному судочинстві* : збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 4–5 липня 2022 року). Київ: «Компанія „ВАІТЕ“», 2022. С. 24-26
5. Бондаренко О. М. Теорія та практика вирішення податкових спорів: концептуальні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 449 с.
6. Бучинський О. Й. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час вирішення податкових спорів : дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії) : 12.00.07. Дніпро, 2019. 193 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 квітня 2023 року у справі № 320/12137/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110743564>
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 листопада 2023 року у справі № 908/129/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114904850>
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 травня 2025 року у справі № 420/12471/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127423333>
11. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство». Схвалено на 6 засіданні КРЄС (Страсбург, 23–25 листопада 2005 р.), документ № CCJE (2005), ор. № 7. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf
12. Гаврилюк Р. О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2014. 636 с.

Vudvud K. The concept of “tax dispute” through the prism of judicial practice. *The issue of defining the concept of “tax dispute” attracts special attention in the context of complications of tax legal relations and increasing the number of tax disputes. It is established that the judicial practice of litigation tax disputes is of great importance for the formation and consolidation of the legal understanding of a tax dispute.*

Keywords: tax law; tax dispute; judicial practice.

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНОЇ АВТОНОМІЇ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Латишева В. В.

Розглянуто інституційну автономію ЗВО як форму делегованого публічного управління. Визначено проблеми адміністративно-правового регулювання та запропоновано напрями удосконалення правового механізму реалізації автономії.

Ключові слова: інституційна автономія, адміністративне право.

Інституційна автономія є одним із ключових принципів функціонування сучасної системи вищої освіти та передумовою реалізації європейських стандартів освітньої діяльності. У національному законодавстві вона визначається як здатність закладу вищої освіти (далі – ЗВО) самостійно приймати рішення в межах, установлених законом, з питань академічної, організаційної, кадрової та фінансової діяльності. Утім, попри номінальну наявність широких повноважень, практична реалізація автономії в Україні залишається обмеженою через низку адміністративно-правових чинників.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» автономія ЗВО є правом на самостійність, незалежність і відповідальність у прийнятті рішень щодо розвитку освіти, науки, внутрішнього управління, економічної діяльності тощо [1, ст. 1]. Проте автономія не є абсолютною: вона здійснюється у межах, визначених законодавством, що свідчить про її публічно-правовий характер. Університети залишаються суб'єктами публічного права, що виконують делеговані функції держави у сфері освіти.

Заклад має право самостійно формувати освітні програми, визначати форми навчання, впроваджувати нові спеціалізації тощо [1, ст. 32]. Водночас він зобов'язаний дотримуватися державних стандартів, розроблених Міністерством освіти і науки України (далі – МОН), а також проходити акредитацію освітніх програм у Національному агентстві із забезпечення якості вищої освіти (далі – НАЗЯВО).

ЗВО має право визначати внутрішню структуру, створювати факультети, підрозділи, обирати ректора та формувати органи управління [1, ст. 34–36]. Однак законодавство містить численні обов'язкові вимоги до структури та порядку ухвалення рішень, що обмежує реальну гнучкість університетів. Закон надає університетам право самостійно призначати працівників і формувати штат. Водночас існують централізовані кваліфікаційні вимоги, єдина тарифна сітка та контроль з боку засновника, які знижують рівень кадрової самостійності.

Попри право розпоряджатися власними надходженнями, більшість ЗВО залишаються бюджетними установами з обмеженим правом на розпорядження коштами. Розпорядження майном, бюджетне планування, використання залишків коштів – усе це жорстко регламентується бюджетним законодавством і контролюється казначейською системою.

Формування та реалізація інституційної автономії закладів вищої освіти в Україні відбувається в умовах взаємодії з органами публічного управління, які здійснюють нормативне регулювання, нагляд та контроль у сфері вищої освіти. Найбільш вагомий вплив на автономію ЗВО справляють Міністерство освіти і науки України, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та Державна служба якості освіти України (далі – ДСЯО) [2, ст. 67].

Міністерство освіти і науки України виступає ключовим суб'єктом освітньої політики, формує нормативно-правову базу функціонування вищої освіти, затверджує державні стандарти, здійснює регулювання у сфері ліцензування, акредитації та фінансування. Як засновник більшості державних ЗВО, МОН реалізує владно-розпорядчі функції щодо затвердження статутів, погодження штатного розпису, укладення контрактів із керівниками закладів. Через систему підзаконних актів міністерство фактично визначає параметри академічної, кадрової та фінансової автономії, впливаючи на обсяг самостійності університетів у прийнятті управлінських рішень.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти виконує функції зовнішнього незалежного оцінювання якості освітньої діяльності, зокрема шляхом проведення акредитації освітніх програм та затвердження критеріїв якості. Хоча діяльність Агентства сприяє гармонізації національної системи освіти з європейськими стандартами, встановлені ним акредитаційні вимоги істотно впливають на зміст та структуру освітніх програм. Це, своєю чергою, зумовлює обмеження академічної автономії ЗВО, які змушені адаптувати внутрішні рішення до зовнішніх регуляторних критеріїв.

Державна служба якості освіти України реалізує державну політику у сфері контролю якості освіти, здійснюючи інституційний нагляд, аудит та перевірку дотримання законодавства, освітніх стандартів і процедур. Повноваження ДСЯО частково дублюють функції НАЗЯВО, особливо в аспекті моніторингу освітньої якості, що спричиняє адміністративне перевантаження ЗВО. Наявність декількох контрольних інституцій зі схожими завданнями ускладнює управлінську діяльність університетів та знижує ефективність реалізації автономних повноважень.

Незважаючи на нормативне визнання автономії закладів вищої освіти, її практична реалізація суттєво ускладнюється низкою чинників адміністративно-правового характеру: 1) надмірна зарегульованість законодавчого поля, зокрема деталізовані приписи щодо кадрової політики, фінансового управління та внутрішньої організації, значно обмежують свободу управлінських рішень

ЗВО; 2) обмеження фінансової самостійності ЗВО, які функціонують переважно як бюджетні установи, проявляється у відсутності повного контролю над фінансовими ресурсами та майновими активами; 3) наявність дублюючих контрольних функцій з боку Міністерства освіти і науки України, НАЗЯВО та Державної служби якості освіти призводить до надмірного адміністративного навантаження на ЗВО тощо.

З метою забезпечення повноцінного впровадження автономії ЗВО у національну систему публічного управління доцільним є комплексне оновлення адміністративно-правових підходів: 1) перехід від формально-нормативної до результатно-орієнтованої моделі регулювання, що передбачає мінімізацію жорстких приписів і формальних вимог при збереженні фокусування на досягненні конкретних результатів якості освітньої діяльності; 2) розширення фінансової автономії повинно супроводжуватися реформуванням бюджетних процедур, наданням ЗВО ширших повноважень у самостійному плануванні витрат та можливістю вільного розпорядження власними надходженнями; 3) оптимізація системи нагляду, що має включати чітке розмежування повноважень між органами забезпечення якості (НАЗЯВО та ДСЯО), а також впровадження ризикоорієнтованого підходу до планування перевірок; 4) уніфікація обсягу автономії для всіх акредитованих закладів вищої освіти, незалежно від їх статусу чи форми власності, що забезпечить рівноправність у доступі до механізмів самоврядування.

Таким чином, інституційна автономія ЗВО в Україні є принципово визнаною і законодавчо закріпленою, однак її практична реалізація обмежується публічно-правовим контролем. Вдосконалення адміністративно-правового механізму має ґрунтуватися на дерегуляції, розширенні фінансової самостійності та забезпеченні балансу між автономією і відповідальністю. Такий підхід сприятиме модернізації вищої освіти та її інтеграції у європейський простір.

Література

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380.

Latysheva V. Public-law aspects of the implementation of institutional autonomy of higher education institutions in Ukraine. *The paper examines institutional autonomy of higher education institutions as a form of delegated public governance. It identifies key administrative and legal regulation issues and proposes directions for improving the legal mechanism for the implementation of autonomy.*

Keywords: *institutional autonomy, administrative law.*

МІСЦЕ ПРАВОЗАСТОСОВЧИХ АКТІВ У МЕХАНІЗМІ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ

Потьомкін С. О.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. В. В. Ладиченко

Провідну роль у забезпеченні законності, захисту прав і свобод людини та громадянина втілює судовий контроль. Він виконує функцію нагляду за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових осіб та приватних суб'єктів. Основним інструментом реалізації цього контролю виступають правозастосовчі акти, що є результатом конкретного судового провадження та елементом юридичної практики, здатним впливати на подальший розвиток правової системи.

Ключові слова: *судовий контроль, виконання судового рішення, правозастосування, правовий механізм.*

Правозастосовний акт – спосіб зовнішнього прояву формально обов'язкового правила поведінки індивідуального характеру, яке підтверджує, встановлює, змінює або скасовує суб'єктивні юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації [1].

Ознаки правозастосовчих актів судового контролю є:

- спрямованість на реалізацію правових норм;

- індивідуальний (персоніфікований) характер,
- акти містять вказівку конкретним особам в межах процедури забезпечення виконання судового рішення;
- акти вичерпуються виконанням та не можуть мати зворотної сили в часі (на відміну від нормативно-правових актів);
- приймаються згідно законодавчо визначеної процедури, у чітко визначеній формі;
- приймаються з урахуванням засад адміністративного судочинства, мають відповідати критеріям законності, вмотивованості та обґрунтованості;
- спрямовані на досягнення конкретного результату забезпечення фактичного виконання прийнятого судового рішення [2].

Кодекс адміністративного судочинства України ст. 287, 382–382³, 383 зазначено, що основними правозастосовними актами в системі судового контролю є судові рішення. Їх зміст, форма і вплив залежать від виду судового контролю та інстанційної юрисдикції суду. Із прийняттям Закону України №4094-IX від 21.11.2024 року[4], яким КАС України доповнено ст. 381¹, було остаточно визначено форму судового контролю за виконанням судових рішень. Таким чином, йдеться про визнання протиправними рішеннями, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень при виконанні судового рішення (ст. 383) та оскарження дії або рішення виконавця (ст. 287). Частина 2 ст. 381¹ тепер прямо передбачає, що судовий контроль створюється у формах, визначених статтями 287, 382–382³ і 383 КАС України.

Форма судового контролю, закріплена в статтях 382-382-3 КАС України, охоплює кілька взаємопов'язаних етапів, в межах та за підсумками яких суд першої інстанції здійснює реалізацію контрольних повноважень шляхом постановлення відповідних правозастосовчих актів: рішення суду, ухвала про задоволення чи відмову в задоволенні заяви про зобов'язання подати звіт про виконання судового рішення, ухвала за результатами розгляду звіту, ухвала про встановлення нового строку для подання звіту, ухвала про відмову у прийнятті звіту та зміну способу і порядку виконання судового рішення, ухвала про повернення заявнику без розгляду заяви про зобов'язання подати звіт [3].

Відповідно до ст. 383 КАС України, суд першої інстанції реалізовує свої повноваження шляхом ухвалення відповідних правозастосовчих актів.

Особливе місце серед форм судового контролю займає форма, передбачена ст. 287 КАС України [3], що зумовлено низкою особливостей, а саме: ініціатором процедури може бути не лише позивач, на користь якого ухвалено рішення, а й інші учасники виконавчого провадження; оскаржуються рішення, дії, бездіяльність органів та осіб, що здійснюють примусове виконання рішення, а не боржників; здійснюється у порядку позовного провадження, що, в свою чергу, свідчить про наявність нового публічно-правового спору, хоч безпосередньо і пов'язаного зі спором, раніше вирішеним судом; відноситься до категорії термінових адміністративних справ (відзначається скороченими строками звернення до суду, розгляду та вирішення справи, розглядається з особливостями, передбаченими ст. 268-272 КАС України) [2].

Оскільки дана форма судового контролю реалізується у порядку позовного провадження, правозастосування у межах здійснюється судом першої інстанції шляхом ухвалення судових рішень, характерних для відповідної форми адміністративного судочинства зокрема: рішення суду, ухвала про закриття провадження, ухвала про залишення позову без розгляду, інші ухвали, пов'язані з вирішенням процедурних питань, вирішенням клопотань учасників справи, тощо [3].

В межах правового механізму судового контролю суд апеляційної інстанції здійснює правозастосування шляхом ухвалення відповідних судових рішень, що набувають встановлених процесуальних форм: постанова, ухвали, пов'язані з початком апеляційного розгляду, ухвала про закриття апеляційного провадження, ухвали з інших процесуальних питань, пов'язаних з рухом справи. При цьому слід відзначити, що оскаржені в апеляційному порядку можуть бути не будь-які судові рішення суду першої інстанції, прийняті в межах здійснення судового контролю, а лише ті, що прямо зазначені у ст. ст. 293-294 КАС України [3].

Суд касаційної інстанції правозастосування реалізує через наступні правозастосовчі акти: постанови, ухвали, пов'язані з початком касаційного розгляду ухвала про закриття апеляційного провадження, ухвали з інших процесуальних питань, пов'язаних з рухом справи [3].

Постанови Верховного Суду як суду касаційної інстанції відіграють ключову роль у правозастосуванні в межах судового контролю. Згідно з ч. 5 ст. 242 КАС України та ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки Верховного Суду щодо застосування норм права

є обов'язковими для інших судів [5]. Це забезпечує передбачуваність, сталість і єдність судової практики, що, як зазначають дослідники, є запорукою ефективного правового регулювання [6].

Верховний Суд не лише перевіряє законність рішень судів нижчих інстанцій, а й формує тлумачення норм права, спрямовуючи правозастосовну практику щодо заходів судового контролю в аналогічних справах.

Також до правозастосовних актів правового механізму судового контролю слід віднести рішення Конституційного Суду України та рішення Європейського суду з прав людини [2].

Правозастосовний акт є результатом здійснення юрисдикційної функції судової влади, інструментом конкретизації норми позитивного права у відповідності до обставин індивідуалізованого правового спору. Він виступає кінцевою стадією судового контролю як форми контролюючої діяльності, що реалізується в межах процесуальної компетенції суду.

У структурі механізму судового контролю, правозастосовний акт виконує багатофункціональну роль. Він є гарантією ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі. Юридичним способом відновлення порушеної законності. Виступає засобом систематизації та формування правозастосовної практики, що, у свою чергу, сприяє формуванню єдності судової практики та забезпеченню правової визначеності основоположних принципів верховенства права.

Тому, правозастосовні акти є не просто завершальним процесуальним продуктом діяльності суду, а інструментом реалізації судової влади як гарантії законності, справедливості та правової стабільності. Їх юридична природа вимагає чіткого дотримання принципів правової визначеності, аргументованості, законності, позитивності та обґрунтованості, без чого неможливе формування довіри до судової та ефективної системи правосуддя.

Саме через цей інститут реалізується потенціал судового контролю як гарантії дотримання законності у діяльності органів державної влади та забезпечення ефективного правового захисту особи.

Література

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин (голова) та ін. – Харків : Право, 2017. – Т. 3 : Загальна теорія права. – 952 с

2. Потьомкін С. О. Правозастосовні акти як елемент правового механізму судового контролю: теоретико-методологічний аспект. «Секція: Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2025. – УДК 340.13:342.5:347.9.

3. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс від 06.07.2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень: Закон України № 4094-IX від 21.11.2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#n233>

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 13.05.2025)

6. Пархоменко Н.М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020/3. С. 26-30.

Potomkin S. Place of law enforcement acts in the mechanism of judicial control. *Judicial control plays a leading role in ensuring the rule of law and protection of human and civil rights and freedoms. It performs the function of supervision over the activities of public authorities, local self-government bodies, officials and private entities. The main tool for exercising this control is law enforcement acts which are the result of a specific court proceeding and an element of legal practice that can influence the further development of the legal system.*

Keywords: *judicial control, enforcement of a court decision, law enforcement, legal mechanism.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ СУБ'ЄКТІВ ЗА ПОГРОЗИ СИЛОЮ АБО ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Гороть А. М.

Основна мета міжнародного права викладена в Статуті ООН це забезпечення миру і безпеки в усьому світі. Однак не всі держави послідовно дотримуються цього принципу. Саме тому, існують міжнародні механізми, які притягують держав-агресорів до відповідальності за порушення основних принципів міжнародного права. Також в міжнародному праві є приклади успішних судових процесів, які допомогли встановити відповідальність агресорів за застосування сили, та повернути увагу міжнародної спільноти до важливості дотримання норм міжнародного права.

Ключові слова: *агресія, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний Суд ООН, погроза силою або її застосування, порушення територіальної цілісності.*

Питання, пов'язані із застосуванням сили, завжди були й залишаються найбільш актуальними й обговорюваними для суб'єктів міжнародного права й міжнародних відносин. З моменту прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй 1945 р. у міжнародному праві діє принцип незастосування сили. Проте, реальність сучасних міжнародних відносин така, що сила активно застосовується й, швидше за все, буде застосовуватися в майбутньому.

Пунктом 3 ст. 2 Статуту ООН зафіксовано, що «всі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами так, щоб це не загрожувало міжнародному мирові й безпеці». Відповідно до цього принципу, у пошуках врегулювання спору сторони мають погоджувати мирні засоби, щоб вони відповідали обставинам і характерові спору, що виник між ними [1].

Також, п. 4 ст. 2 визначає, що: «Всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй» [1].

Розвиток міжнародного гуманітарного права, інститутів захисту прав і воль людини, миротворчої діяльності ООН, безумовно, сприяли тому, що застосування сили стало процесом, що якщо й допускається у випадках, заборонених Статутом ООН, то, принаймні, засуджується міжнародним співтовариством, однак один з найважливіших інститутів сучасного міжнародного права, інститут відповідальності за застосування сили державами, як і раніше не має повноцінної нормативно-правової бази.

Проблема притягнення до відповідальності і в тому, що, по-перше, у компетенцію Міжнародного кримінального суду не включений злочин агресії, а по-друге, цілий ряд держав не ратифікував Римський Статут Міжнародного суду.

Але не дивлячись на ряд проблем, все ж таки міжнародному праву відомі приклади притягнення до відповідальності за застосування сили в міжнародних відносинах. Підтвердженням даної тези є справа яка розглядалася в Міжнародному Суді ООН Справа Нікарагуа проти США, офіційно відома як «Справа про військові та воєнізовані дії на території й проти Нікарагуа», стосується звинувачень Нікарагуа у порушенні міжнародного права США. 9 квітня 1984 р. Республіка Нікарагуа подала позов до Міжнародного суду ООН, стверджуючи, що «США застосувала військову силу проти Нікарагуа, чим порушила норми міжнародного права». Не зважаючи на те, що США наголошувала, що дана справа є не підюрисдикційною Суду, він визнав скаргу прийнятною [2].

Суд зазначив, що: «дана скарга є прийнятною з огляду на заяву, зроблену США відповідно до п. 2 ст. 36 Статуту Суду» [2]. Відповідно до п. 2, ст. 36 Статуту МС ООН; «держави-учасниці даного Статуту можуть у будь-який час заявити, що вони визнають без особливої на те угоди, *ipso facto*, щодо будь-якої іншої держави, що взяла на себе таке ж саме зобов'язання, юрисдикцію Суду обов'язковою за всіма правовими справами, що стосуються наявності факту, якщо його буде встановлено, що є порушенням міжнародного зобов'язання» [1].

Потрібно відмітити, що 1946 р. США виступила із заявою про визнання обов'язкової юрисдикції МС ООН, але зробила застереження щодо спорів, що по суті належать до національної компетенції, яка визначається самою державою. Тобто, формально визнавши обов'язкову юрисдикцію Суду, США зберегла можливість за своїм розсудом уникати судового розгляду у кожному конкретному випадку. Після того, як Суд визнав свою юрисдикцію щодо даної справи, США відмовилась брати участь у судовому процесі. Однак, незважаючи на відмову США брати участь у розгляді, Суд продовжив розгляд справи без представника США.

Справа стосувалася порушення принципів сучасного міжнародного права. Заборони застосування сили, територіальної цілісності і недоторканості території, та інших принципів які діють у взаємодії. Недоторканість зумовлює насамперед заборону будь-якого посягання однієї держави на територію іншої. При вирішенні питання про настання відповідальності за порушення територіальної цілісності та недоторканості не менш важливим є питання визначення способу такого порушення. Розрізняють пряме та непряме порушення територіальної цілісності та недоторканості [2].

Як пряме слід розглядати порушення міжнародного права державою, яка застосовує силу у відношенні іншої держави. Застосовування силових методів має бути «прямо» пов'язаним з державою-порушником, тобто такі дії мають вчинятись її органами, переважно військовими і мають бути актуальними. Характерним для таких суб'єктів має бути те, що вони є залежними від держави та у відповідності до її внутрішніх законів. Також як прямий спосіб можна розглядати випадки, коли держава агресор скеровує у відношенні іншої держави нерегулярних бойовиків, які діють під ефективним контролем та керівництвом держави-нападника, на відміну від державних органів, такий контроль не вимагає повної залежності суб'єктів та не потребує підпорядкування внутрішньому законодавству такої країни. (у такому разі держава повинна мати спрямовуючий вплив при вчиненні відповідних силових дій, які здійснюються нерегулярними бойовиками).

Другий тип порушень – непрямі. До таких непрямих порушень слід віднести випадки, коли фактична військова діяльність проти територіальної цілісності та недоторканості не є такою, що пов'язана з певною державою, оскільки така потенційна держава-агресор не використовувала для застосування сили свої державні органи, а також прямо не надсилала та не контролювала нерегулярних бойовиків. Порівняно з прямими порушеннями, які зазвичай становлять збройний напад, Міжнародний Суд ООН описує ці непрямі, як «менш важкі форми застосування сили», хоча вони також є забороненими. Так, у справі про військову та невійськову діяльність в Нікарагуа проти США, було розглянуто чи має бути притягнуто до відповідальності Сполучені Штати Америки за поведінку нікарагуанського військово-політичного руху «КонTRAS», та чи має США нести загальну відповідальність за скоєні бойовиками порушення міжнародного гуманітарного права. Дії США були розглянуті Міжнародним Судом з точки зору «контролю» над діями бойовиків. Судом встановлено та визнано, що підготовка, озброєння, спорядження, фінансування і постачання або будь-яка інша допомога, вчинена США у відношенні «КонTRAS», є порушенням принципу невтручання у внутрішні справи.

У своєму рішенні від 27 червня 1986 року по суті цієї справи Суд вказав, зокрема, що Сполучені Штати Америки зобов'язані відшкодувати Республіці Нікарагуа всі збитки, заподіяні Нікарагуа певними порушеннями Сполученими Штатами зобов'язань з міжнародного права. Він ухвалив далі, що: «форма та розміри такого відшкодування, за відсутності домовленості між сторонами, будуть визначені Судом», і з цією метою зарезервував наступну процедуру [2].

Проте, США відмовилися в задоволенні вимоги Нікарагуа про покладення на США відповідальності за всі дії, вчинені «КонTRAS» на її території, основним аргументом в позиції Міжнародного суду стало те, що Сполучені Штати Америки не здійснювали повного контролю над бойовиками, і тому не можна вважати, що останні діяли від їх імені [3].

Потрібно відмітити, що у своєму рішенні від 27 червня 1986 р. МС ООН постановив, що Сполучені Штати Америки порушили свої зобов'язання у межах міжнародного звичаєвого права та тому: «зобов'язані відшкодувати Республіці Нікарагуа усі збитки, нанесені Нікарагуа, у результаті вищеназваних зобов'язань у межах звичаєвого міжнародного права» [4]. Окрім цього, МС ООН вирішив: «якщо угоди між сторонами не буде досягнуто, то форма виплати та сума таких репарацій будуть визначені Судом, який резервує для цієї мети наступну процедуру в судочинстві в цій справі». Дотепер угоди між США та Нікарагуа відносно розміру, форми та строків виплати компенсації досягнуто так і не було. Крім цього, МС ООН так і не призначив розгляд, який повинен був вирішити ці питання [3].

Нікарагуа так і не реалізувала свого права на отримання компенсації від США. Засідання МС ООН щодо цієї справи може відбутися, якщо Нікарагуа вирішить реалізувати своє право на відновлення процесу.

Висновок. Не дивлячись на те, що хоча принцип незастосування сили закріплений у Статуті ООН і є фундаментальним елементом сучасного міжнародного права, практика міжнародних відносин свідчить про часті його порушення. Найбільш показовим прикладом залишається справа «Нікарагуа проти США», яка продемонструвала не лише складність доведення відповідальності держав за застосування сили, а й проблеми реалізації рішень міжнародного правосуддя на практиці. Незважаючи на визнання порушення США міжнародного звичаєвого права та винесене рішення про необхідність компенсації, відсутність механізмів примусового виконання таких рішень значно обмежує ефективність міжнародного права в цій сфері. Потрібна подальша розробка чітких юридичних інструментів відповідальності за агресію і зміцнення юрисдикції міжнародних судових органів.

Література

1 Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45001U>

2. Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua, 1991 (ICJ). URL: <https://www.icj-cij.org/node/103143>

3. Paramilitary Activities in and against Nicaragua Nicaragua v. United States of America). Judgment of 27 June 1986 I. C.J. Reports 1986. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70>

4. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70/judgments>

Horot A. Legal consequences for actors for the threat or use of force under international law.

The main goal of international law as set out in the UN Charter is to ensure peace and security in the world. However, not all states consistently adhere to this principle. That is why there are international mechanisms that hold aggressor states accountable for violating the basic principles of international law. There are also examples of successful lawsuits in international law that have helped to establish the responsibility of aggressors for the use of force and draw the attention of the international community to the importance of compliance with international law.

Keywords: aggression, United Nations, International Court of Justice, threat or use of force, violation of territorial integrity.

СПРАВЕДЛИВИЙ СУДДЯ: СТАНДАРТИ, ВИКЛИКИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ

Музичук К. С.

Тези присвячені дослідженню стандартів справедливого здійснення правосуддя, особистих якостей справедливого судді та перешкод, які долають судді на цьому шляху.

Ключові слова: справедливість, суддя, правосуддя, стандарти судочинства.

Суддя – це той, хто намагається відновити рівність після порушення справедливості. Аристотель

Право на справедливе здійснення правосуддя займає провідне місце в демократичному суспільстві. Судові рішення завжди впливають на права осіб, а тому суддя, як ключова фігура правосуддя, виконує не тільки юридичну, а й моральну функцію – гарантує дотримання прав людини, верховенство права та довіру до судової системи загалом. Проблема формування та дотримання стандартів справедливості набуває особливої актуальності у контексті демократичних трансформацій та зростання суспільного запиту на ефективне правосуддя в Україні.

Поняття справедливості завжди було предметом філософських дискусій. Сократ прагнув справедливості шляхом дотримання законів, вважав справедливість чеснотою, яка потрібна кожній людині. Платон ототожнював справедливість із гармонією душі та внутрішнім порядком держави. На думку Аристотеля завданням справедливості є служіння суспільству, бо саме вона є основою людського існування. У сучасному правовому контексті справедливість трактується як моральна чеснота, що полягає в повазі до рівності та прав людини.

Суддя, як особа, наділена повноваженнями здійснювати правосуддя, повинен діяти не лише відповідно до закону, а й керуючись принципами справедливості, неупередженості та верховенства права. У демократичному суспільстві судді мають застосовувати закон таким чином, щоб це відповідало фундаментальним цінностям правової держави.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» покладає на суддю обов'язок справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону, з дотриманням засад і правил судочинства [1, ст.56].

Основним джерелом міжнародних стандартів справедливого судочинства є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, стаття 6 якої гарантує право на справедливий суд [2]. Реалізація цього права сприяє відновленню порушених прав особи в межах справедливої судової процедури.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини право на справедливий суд включає не лише доступ до суду, а й дотримання таких засад як незалежність і неупередженість суду, рівність та змагальність сторін, розумні строки розгляду справи та публічність судового процесу. Це право має тлумачитися у світлі Преамбули Конвенції, яка, серед іншого, проголошує, що верховенство права є частиною спадщини Договірних Держав. Свавілья тягне за собою заперечення принципу верховенства права й не може бути допустимим щодо процесуальних прав так само, як і щодо матеріальних [3, п. 339]. Таким чином, у кожній справі першочерговим завданням Суду є оцінка загальної справедливості провадження.

Для того, щоб ухвалити справедливе, законне, обґрунтоване та вмотивоване судове рішення, поведінка судді має відповідати етичним стандартам в судовому процесі. Серед таких: незалежність, об'єктивність, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівне ставлення до сторін судового процесу, компетентність та старанність [4].

Основні принципи ООН щодо незалежності судових органів розкривають поняття справедливості правосуддя крізь призму незалежності суддів, які вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого з будь-якого боку і з яких би то не було причин. Принцип незалежності судових органів дає їм право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін. Особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підбору кваліфікацію в галузі права [5].

Отже, справедливий суддя – це не лише досвідчений юрист, а й особа, яка втілює високі етичні та професійні стандарти поведінки такі як незалежність, неупередженість, компетентність, доброчесність, сумлінність, стриманість, виваженість, прозорість, непідкупність, рішучість, повага, відповідальність та безперервний розвиток. Вказані якості повинні знаходити вияв як під час виконання професійних обов'язків судді, так і в його позасудовій поведінці.

Попри наявність чітких стандартів справедливого здійснення правосуддя, судді в дійсності долають чимало викликів. Серед яких – брак суддівських кадрів, перевантаженість, воєнний стан, складність конкурсних процедур, політичний тиск, низький рівень правової культури та громадський контроль. Вкрай важливим є дотримання балансу між важелями стимулювання судді до доброчесності та уникненням свавільного дисциплінарного переслідування у разі незгоди з судовим рішенням. Публічна довіра до суду нерозривно пов'язана з прозорістю, однак остання не повинна підривати незалежність суду.

Суспільна довіра є ключовим аспектом легітимності судової влади. Справедливий суддя ухвалює рішення на основі верховенства права, тим самим утверджуючи вказаний принцип у суспільстві та формує в громадян відчуття справедливості навіть у разі програшу в справі. Довіра до правосуддя формується не лише судовими рішеннями, а й високими стандартами поведінки суддів, їхньою комунікацією з учасниками процесу, доступністю інформації про судову діяльність.

Отже, справедливий суддя – це не лише правова категорія, а й суспільний ідеал, до якого повинна прагнути кожна демократична держава. Справедливість як обов'язкова професійна якість судді, є результатом поєднання фахової юридичної підготовки, високих етичних переконань, незалежності та відповідальності перед суспільством. Підвищення довіри до правосуддя можливе лише за умови, що кожен суддя буде діяти відповідно до принципів об'єктивності, законності та справедливості. Особливої ваги у цьому процесі набуває обмін найкращими міжнародними практиками та належна підготовка суддів відповідно до міжнародних стандартів.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII в ред. від 04.06.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: зб. законод. актів: станом на 19.04.2023 р. К., 2023. 102 с.
3. Decision of the ECtHR in the case «GRZEŃDA v. POLAND» [GC], (Application no. 43572/18), dated March 15, 2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-216400\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\).
4. Бангалорські принципи поведінки суддів: схвалені ЕкоСоР ООН від 27.07.2006 р. №2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.
5. Основні принципи незалежності судових органів: схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 ГА ООН від 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.

Muzychuk K. Fair judge: standards, challenges and realities of justice. *The theses are devoted to the study of the standards of fair administration of justice, the personal qualities of a fair judge, and the obstacles that judges overcome on this path.*

Keywords: *fairness, judge, justice, standards of judicial proceedings.*

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ РУХУ КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стрілець Б. В.

У тезах аналізується взаємозв'язок між свободою руху капіталу та санкційною політикою Європейського Союзу. Описано особливості впливу невинуватеної і неспровокованої збройної агресії Росії проти України на лібералізацію руху капіталу та запровадженню нових обмежень. Розглядається поява елементів екстериторіальності у санкціях ЄС, зокрема в межах останніх пакетів обмежувальних заходів. Обґрунтовується необхідність дотримання балансу між забезпеченням свободи руху капіталу та реалізацією зовнішньополітичних цілей ЄС.

Ключові слова: *свобода руху капіталу, санкції, обмежувальні заходи, санкційна політика, екстериторіальність, територіальна дія права ЄС.*

Упродовж тривалого часу Європейський Союз (далі – ЄС) активно і послідовно працював над усуненням бар'єрів для вільного переміщення капіталу з метою досягнення повної свободи його руху як у межах самого інтеграційного об'єднання, так і у відносинах із третіми країнами. Попри безпрецедентний рівень інтеграції та лібералізації в цій сфері, сучасні виклики, зокрема збройна агресія Росії проти України, породжують нові обмеження та сповільнюють подальшу лібералізацію руху капіталу.

Свобода руху капіталу є однією з чотирьох основоположних свобод внутрішнього ринку ЄС (поряд із свободою руху товарів, послуг та осіб). Вона закріплена в статтях 63-66 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЕС) [1]. У частині 1 статті 63 ДФЕС вказано, що «... забороняються обмеження щодо руху капіталу між державами-членами та між державами-членами і третіми країнами». Через наявність зовнішнього виміру, який охоплює відносини з третіми країнами, свобода руху капіталу вважається найбільш всеосяжною серед чотирьох основоположних свобод внутрішнього ринку ЄС. Однак, зі змісту інших статей ДФЕС, зокрема 64-66, 75 та 215 випливає, що ця свобода не є абсолютною.

Статтею 215 ДФЕС у рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП) врегульовується можливість запровадження обмежувальних заходів (санкцій) як інструмента зовнішньої політики та безпеки ЄС. Регламенти Ради ЄС визначають сферу застосування санкцій, основні особливості їх впровадження, обмін інформацією між компетентними органами щодо санкцій, заборону обходу, питання надання дозволу на звільнення від застосування обмежувальних заходів та встановлення відповідальності за їх порушення [2, с. 203]. Санкції мають на меті протидіяти порушенням міжнародного права, зокрема тим, які посягають на суверенітет та права людини. Вони вважаються мирним інструментом дипломатії. Більшість санкцій, прийнятих ЄС,

спрямовані проти фізичних та юридичних осіб, вони, зокрема передбачають заморожування активів, заборону в'їзду до ЄС та здійснення економічних операцій [3].

У нинішніх умовах уповільнення економічного зростання, світової торговельної напруженості та, найголовніше, російсько-української війни, існує нагальна потреба в тіснішій інтеграції ринків капіталу в ЄС. Російська агресія не лише загострила геополітичні суперечності, а й суттєво ускладнила соціально-економічну ситуацію на регіональному та глобальному рівнях, що зумовило запровадження нових обмежень стосовно Росії та країн, які надають їй військову підтримку, зокрема Ірану.

Водночас ці процеси супроводжуються необхідністю збереження балансу між безпековими інтересами та економічною відкритістю. У цьому контексті постає питання щодо доцільності та своєчасності зняття або пом'якшення окремих обмежень на вільний рух капіталу. Станом на червень 2025 року, це питання, звісно, не постає стосовно РФ, яка лише посилює атаки на Україну, а ЄС реагує відповідно, прийнявши уже 17-ий пакет санкцій проти держави-агресора [4]. Разом з тим, як свідчать сучасні тенденції, відбувається діалектичне поєднання подальшої лібералізації з одночасним впровадженням нових регуляторних заходів, зокрема механізмів скринінгу прямих іноземних інвестицій. Отже, поточна реальність вказує на корекцію загального вектора лібералізації у бік зростання кількості потенційних обмежень, насамперед у контексті взаємодії з третіми країнами.

Водночас варто зазначити, що оскільки двосторонні інвестиційні угоди між державами-членами ЄС і третіми країнами мають бути поступово замінені торговельними/інвестиційними угодами ЄС, [5] важливо, щоб інвестори й надалі відчували впевненість у тому, що їхні інвестиції будуть ефективно захищені, і відповідні заходи у цьому відношенні повинні бути вдосконалені. Відповідно, ЄС та його державам-членам варто бути обережними, коли мова йде про нові обмежувальні заходи, які, безумовно, будуть можливі з огляду на існуюче протистояння в сучасному світі, спричинене неспровокованою агресією Росії проти України та, на жаль, підтримкою (явною чи прихованою) таких грубих порушень норм міжнародного права з боку деяких третіх країн [6, с. 81].

У контексті досліджуваної проблематики також відзначимо, що коли йдеться про санкційну політику, яка є одним із проявів обмеження вільного руху капіталу, ЄС дотримується підходу, згідно з яким він не може змусити треті держави робити те саме, тому в цьому відношенні санкції не є екстериторіальними [7]. Однак, наприклад, 14-й пакет санкцій проти Росії, пов'язаний з її невинуватеною та неспровокованою повномасштабною збройною агресією проти України, схоже, демонструє послаблення підходу до екстериторіальності. Так, компанії з ЄС повинні докладати «максимальних зусиль» для забезпечення того, щоб їхні дочірні фірми в третіх країнах не брали участі в будь-якій діяльності, що підриває санкції ЄС [8]. На нашу думку, це є ознакою певної «непрямої екстериторіальності», коли іноземні суб'єкти підпадають під вплив норм права ЄС не через їх імплементацію державними органами третіх країн, а через дії, які здійснюють компанії, що базуються в ЄС. Тому, як видається, якщо раніше інтеграційне об'єднання заперечувало екстериторіальний характер фінансових санкцій, то останні пакети проти Росії продемонстрували протилежну тенденцію, адже первинних і прямих заходів виявилось недостатньо для досягнення бажаного ефекту.

Таким чином, незважаючи на те, що санкції є одним із проявів обмеження руху капіталу в ЄС, їх існування є необхідним в сучасних умовах порушення міжнародного правопорядку державою-агресором та іншими третіми країнами. Більше того, намагаючись бути більш жорсткішим у боротьбі з обходом обмежувальних заходів, як глобальний поборник справедливості, ЄС, схоже, змінює свій підхід до екстериторіального характеру санкційної політики. Тим не менш, ЄС та його держави-члени повинні бути обережними, коли йдеться про нові обмеження, які, безумовно, будуть можливими, враховуючи існуючу конфронтацію в сучасному світі, спровоковану агресією Росії проти України та, на жаль, підтримку (явну та неявну) таких незаконних дій з боку деяких країн.

Література

1. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. C 202/01. Vol. 59. 7 June 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN> (дата звернення 11.06.2025).
2. Khort I. The Sanctions Principles-Based Regulation: A Blueprint for a New Approach for the EU Sanctions Policy (Part I). *European Company and Financial Law Review*. De Gruyter. 2024. Vol. 21(2). P. 192-233.

3. European Union sanctions. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-union-sanctions_en (дата звернення 11.06.2025).

4. EU adopts 17th package of sanctions against Russia. URL: https://finance.ec.europa.eu/news/eu-adopts-17th-package-sanctions-against-russia-2025-05-20_en (дата звернення 10.06.2025).

5. Report from the Commission to the European parliament and the Council on the application of Regulation (EU) No 1219/2012 establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries. Brussels, 6.4.2020 COM(2020) 134 final. URL: <https://secure.ipex.eu/IPEXL-WEB/download/file/8a8629a870a42d5301714faf6ee65764> (дата звернення 10.06.2025).

6. Falalieieva L., Strilets B. Capital Movement Restrictions in EU Law: Retrospective and Modern Approaches, Development Trends. *European Studies – The Review of European Law, Economics and Politics*. Wolters Kluwer. 2023. Vol. X, Issue 1. P. 53-86. URL: <https://sciendo.com/de/article/10.2478/eustu-2023-0003> (дата звернення 11.06.2025).

7. Press and information team of the Delegation to UKRAINE. Some clarifications on the circumvention of EU sanctions against Russia. 22.05.2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/some-clarifications-circumvention-eu-sanctions-against-russia_en?s=232 (дата звернення 11.06.2025).

Questions and Answers on the 14th package of restrictive measures against Russia. Brussels. Jun 24. 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_24_3425 (дата звернення 11.06.2025).

Strilets B. Restrictions on the free movement of capital in the context of the European Union's sanctions policy. *The paper analyses the relationship between freedom of capital movement and the European Union's sanctions policy. It describes the impact of Russia's unjustified and unprovoked armed aggression against Ukraine on the liberalisation of capital movement and the introduction of new restrictions. The emergence of elements of extraterritoriality in EU sanctions, particularly in the latest packages of restrictive measures, is examined. The need to strike a balance between ensuring the free movement of capital and pursuing the EU's foreign policy objectives is justified.*

Keywords: EU law, sanctions, restrictive measures, sanctions policy, extraterritoriality, territorial reach of the EU law.

ВИКОРИСТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ ОСОБИ ДЛЯ ДОКАЗУВАННЯ УМИСЛУ ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ У ВИГЛЯДІ НАПАДУ НА ОБ'ЄКТИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

Шульгін С. О.

Науково-технічний прогрес змінив поширення інформації, дозволяючи трансляцію бойових дій у реальному часі та миттєві коментарі лідерів. Публічні виступи осіб, причетних до воєнних злочинів, є важливим джерелом доказів у міжнародних трибуналах (Нюрнберг, Руанда, Югославія) та можуть бути покладені у доказування умислу (мети та мотиву), необережності та інші обставини воєнного злочину.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародні трибунали, докази, первинні джерела доказів.

Розвиток науково-технічного прогресу змінив сучасне уявлення про швидкість та способи поширення інформації. Історія сучасних збройних конфліктів показала, що бойові дії можуть транслюватись у режимі реального часу, а коментарі перших осіб держав про проведені воєнні операції надаватись за декілька хвилин після їх початку.

Враховуючи специфіку воєнних злочинів, особи які їх вчиняють, досить часто надають публічні коментарі щодо вчинених дій, які підхоплюються та широко розповсюджуються інформаційними агенціями. Така інформація може полягати у відеофіксації місця вчиненого злочину з відповідними поясненнями, наданні інтерв'ю представникам ЗМІ, тощо.

Практика міжнародних трибуналів свідчить, що особи причетні до вчинення воєнних злочинів опиняються на лаві підсудних через роки після вчинюваних подій, тому вказані відомості варто

фіксувати за першої можливості з дотриманням належної процесуальної форми, оскільки з часом вони можуть бути знищені.

Наведене свідчить про актуальність дослідження можливості використання публічних виступів як доказів у вчиненні воєнних злочинів. При цьому варто відзначити, що вказане питання фактично не досліджене на національному рівні.

У історичному аспекті, прикладом використання публічного виступу на доказування спільного плану змови та планування агресивної війни, у вирокі Міжнародного воєнного трибуналу від 01.10.1946 є публічний виступ Адольфа Гітлера за результатами проведених консультацій 22.09.1938 з Прем'єр-міністром Великої Британії Невіллом Чемберленом. Так, трибунал зазначив, що 26.09.1938 Гітлер виголосив у Берліні промову, у якій він запевнив що після вирішення питання із Судетською областю Чехословаччини для Німеччини більше не буде територіальних проблем у Європі. Цього ж дня, було підписано Мюнхенський пакт, за яким Чехословаччина була змушена погодитися на передачу Судетської області Німеччині, однак 15.03.1939 німецькі війська окупували Богемію та Моравію та наступного дня їх було включено до складу Рейху як протекторату [11, с. 196-198].

Крім того, публічні виступи враховувались Міжнародним кримінальним трибуналом щодо Руанди далі МКТР. Так, у рішенні *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu* (ICTR-96-4-T), I Палата встановила такі фактичні обставини подій, описаних у пунктах 14 і 15 Обвинувального акту та дійшла переконання, що поза розумним сумнівом: (i) 19.04.1994 Акаєсу приєднався до натовпу понад 100 осіб біля тіла молодого члена Інтерахамве в Гішйеші; (ii) Він виступив перед людьми, використовуючи свій статус бургомистра, і очолив зібрання; (iii) Акаєсу закликав населення об'єднатися для знищення єдиного ворога – співучасників Інкотані; (iv) Палата, спираючись на численні свідчення та лінгвістичну експертизу, дійшла висновку, що його слова населення сприйняло як заклик убивати тутсі, і сам Акаєсу це усвідомлював; (v) Під час зібрання він зачитував списки співучасників РПФ, отримані від Інтерахамве; (vi) Він згадав ім'я Ефрема Карангва, усвідомлюючи, що таке публічне оголошення становить смертельну загрозу; (vii) Палата визнала, що його промови стали причиною масових убивств тутсі в Табі.

З наведеного Палата дійшла висновку поза розумним сумнівом, що згадані публічні промови, зроблені у публічному місці, свідчили про намір Акаєсу створити у аудиторії певний психічний стан, необхідний для знищення етнічної групи тутсі як такої. Відповідно Палата встановила, що ці дії становлять злочин прямої і публічної агітації до вчинення геноциду (п.п. 673-674) [9].

Досить цікавий аналіз публічних виступів обвинуваченого наведено у рішенні Міжнародного трибуналу із переслідування осіб, відповідальних за тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 року (далі – МТКЮ). Так у рішенні *The Prosecutor v. Vojislav Šešelj* (IT-03-67-T) III Палата, за окремою думкою судді Латтанці, визнала не релевантними доказами промови, які не охоплюються періодом, зазначеним в Обвинувальному акті, вважаючи, що це рішення має ґрунтуватися на фактах і промовах, які входять до чітко визначених часових меж, установлених Обвинуваченням. (п. 301).

Крім того, надаючи оцінку публікаціям у газетах, допитавши їх авторів, Палата констатувала наявність суперечностей та розбіжностей між низкою показань одних і тих самих свідків. Ці розбіжності породили сумнів щодо точного змісту заяв Обвинуваченого. Навіть припускаючи, що заяви, приписувані Обвинуваченому у їхній найбільш суперечливій версії, Палата більшістю голосів, за винятком судді Латтанці, не виключила розумної можливості того, що ці промови виголошувалися в контексті збройного конфлікту і мали на меті підвищення бойового духу військ на боці Обвинуваченого, а не заклик до них не проявляти милосердя. Крім того, Палата відзначила, що під час допиту свідків отримані показання, згідно з якими візит Обвинуваченого до Вуковара фактично був публічним піар-заходом, позбавленим будь-якого військового значення, здійсненим політиком, який прагнув до піару і не контролював операції (п. 318).

При цьому Палата взяла до уваги інтерв'ю Обвинуваченого для документального фільму ВВС «Смерть Югославії», де він визнав, що кілька разів відвідував Вуковарський фронт та навіть короткочасно брав участь у бойових діях, і що його добровольці діяли до падіння міста (п. 316) та його показання надані у справі Мілошевича у яких Обвинувачений визнав, що двічі їздив до Вуковара та робив заяви на сербському радіо, закликаючи хорватів здатися і обіцяючи їм захист відповідно до правил поводження з військовополоненими. При цьому Обвинувачений також уточнив значення використаних у промові термінів (п. 316-317) [10].

Подібного підходу дотримується також Міжнародний кримінальний суд (далі МКС). Так, у рішенні *THE PROSECUTOR v. WILLIAM SAMOEI RUTO and JOSHUA ARAP SANG* (ICC-01/09-

01/11) визнаючи недостатніми докази для доведення винуватості Джошуа Арапа Санги у підбурюванні до статті 25(3)(с) Римського Статуту, МКС зазначив, що особливу увагу слід приділяти тому, щоб доказ трансляції чи публікації, не базувався переважно або виключно на усних показаннях свідків, чий власні упередження та відчуття образи щодо теми обговорення могли спотворити їхнє сприйняття. Найнадійнішою основою для належної оцінки матеріального елемента кримінальності трансляції або публікації є первинні докази самої трансляції чи письмового матеріалу – а не свідчення з другого джерела. Щодо обвинувачень у підбурюванні чи спонуканні через ЗМІ, надзвичайно важливо знати точні слова, які використовував обвинувачений, а, неспроможність обвинувачення надати такі докази підриває їхні твердження про популярність і вплив пана Санга під час періоду післявиборчих заворушень. Більше того, у цій справі відповідні свідки заявили, що мова обвинуваченого нібито не була прямим закликком до вчинення злочинів, а скоріше «закодованою мовою», яку свідки розуміли як інструкції діяти проти народу кікую. У таких обставинах, окрім ризику того, що свідки можуть надавати власне, хибне тлумачення неоднозначної мови, особливо важливо мати доступ до фактичних слів обвинуваченого, щоб оцінити, чи така «закодована мова» могла б становити підбурювальну або провокативну промову (п.п. 139-140) [6].

З 10.10.2022 до 09.03.2023 росія здійснила низку нападів на об'єкти електроенергетики України. За вчинення вказаних дій 05.03.2024 МКС видав ордери на арешт командувача дальньої авіації повітряно-космічних сил зс рф сергія кобилаша, командувача чорноморським флотом вmf росії віктора соколова [7], а 24.06.2024 начальника генерального штабу зс рф валерія герасімова та міністра оборони рф сергія шойгу [8].

Будь-яких публічних коментарів щодо зазначених нападів вказані воєначальники не давали, однак досить емоційні виступи, з цього приводу, мали місце від окремих російських політиків. Так, 10.10.2022 президент рф володимир путін повідомив, що цього дня, за пропозицією мініборони та згідно з планом генштабу, було завдано масованого удару високоточною зброєю великої дальності по об'єктах енергетики в Україні [4]. Ці ж слова він підтвердив через два місці [5].

Заступник голови держдуми борис чернишов висловив думку, що українці повинні залишитись без газу, світла та всього іншого [3]. Аналогічну думку висловив його колега депутат андрій гурульов [2]. У пропагандистській програмі «вечер с владимиром соловьевым» член центральної ради партії «справедлива росія-патріоти-за правду» міхеєв с.а. вказав, що шляхом здійснення вказаних нападів потрібно змусити Україну направити 10–15 млн біженців до Європи [1].

Хоча вищевказані ордери МКС є засекреченими, на офіційному веб- сайті МКС зазначено, що Суд також вважає, що передбачувана кампанія ударів становить собою державну політику росії у розумінні статті 7 Римського Статуту МКС [7, 8]. Враховуючи що вищевказані публічні виступи були здійснені главою держави-агресора та її членами парламенту є достатні підстави вважати, що вони були враховані для такого висновку.

Проведене нами дослідження продемонструвало, що публічні виступи особи можуть бути використані для доказування воєнного злочину. Вони здатні містити пояснення вчинюваних дій, про особисту та колективну роль окремих осіб у їх вчиненні, їх ставлення (умисел (мотив, мета) чи необережність осіб до цих дій.

Для використання публічних виступів як доказів вони повинні бути релевантними та охоплюватись періодом пред'явленим в обвинуваченні, мають ґрунтуватися на фактах і промовах, які входять до визначених часових меж, установлених Обвинуваченням.

Такий доказ може базуватись тільки на первинному джерелі відео чи письмового матеріалу, а не свідчення з іншого джерела (показання свідків, тощо). Це дасть можливість дослідити точний зміст умислу та дій особи. Крім того, вказаний доказ надасть можливість з'ясувати контекст промови шляхом допиту самої особи як її проголошувала, або інших осіб, які достовірно обізнані з їх справжнім змістом.

Література

1. Вечер с Владимиром Соловьевым Своими глазами. Эфир от 27.11.2022. URL: <https://smotrim.ru/video/2520228> (дата звернення: 10.06.2025);
2. Полный контакт | Соловьёв LIVE | 17 мая 2023 года. URL: <https://www.badpolit.ru/polnyj-kontakt-solovyov-live-17-maya-2023-goda/> (дата звернення: 10.06.2025);
3. "Они будут сидеть и без газа, и без света, и без всего". Кулеба призвал мировое сообщество запретить российское телевидение за разжигание геноцида. URL: <https://gordonua.com/news/war/kuleba-razzhiganie-genocida-na-rossiyskom-gosudarstvennom-televidenii-idet-polnym-hodom-1636997.html> (дата звернення: 10.06.2025);

4. Путин предупредил Киев о жестком ответе в случае продолжения украинских терактов. URL: <https://tass.ru/politika/16005709> (дата звернення: 10.06.2025);
5. Путин: удары России по энергетической инфраструктуре Украины носят ответный характер. URL: <https://tass.ru/politika/16538947> (дата звернення: 10.06.2025);
6. Case of the Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sangurl (Trial Chamber V(A), ICC-01/09-01/11, International Criminal Court, 5 April 2016: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2016_04384.PDF (дата звернення: 10.06.2025);
7. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov. URL : <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and> (дата звернення: 10.06.2025);
8. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov URL : <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugetovich-shoigu-and> (дата звернення: 10.06.2025);
9. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Trial Judgement), ICTR-96-4-T, International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR), 2 September 1998, URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icttr/1998/en/19275> (дата звернення: 10.06.2025);
10. The Prosecutor v. Vojislav Šešelj (In Trial Chamber III) IT-03-67-T, International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, 14 June 2016, URL: <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Judgement/NotIndexable/IT-03-67/JUD271R0000483337.pdf> (дата звернення: 10.06.2025);
11. Trial of the major war criminals before the international military tribunal Nuremberg (14 November 1945 – 1 October 1946) // PUBLISHED AT NUREMBERG, GERMANY, 1947. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/llmlp/2011525338_NT_Vol-I/2011525338_NT_Vol-I.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

Shulhin S. Using a public statement to prove intent in the war crime of attacking ukraine's electric power infrastructure. *Scientific and technological progress has transformed the dissemination of information, enabling real-time broadcasting of military operations and immediate commentary by political and military leaders. Public statements made by individuals involved in war crimes serve as an important source of evidence in international tribunals (Nuremberg, Rwanda, Yugoslavia) and may be used to prove intent (purpose and motive), recklessness, and other elements of a war crime.*

Keywords: war crimes, international tribunals, evidence, primary sources of evidence.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

ЩОДО ПРЕДМЕТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОБІГОМ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ

Балобанова Д. О.

В умовах збройної агресії проти нашої держави та розповсюдження інформаційних загроз особливу увагу привертають не тільки ті кримінальні правопорушення, які посягають на національну безпеку України, а й ті, які можуть заподіяти їй опосередковану шкоду. Серед них можна назвати кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом інформації з обмеженим доступом, передбачені в Розділі XIV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» – ст.ст. 328 – 330 КК України.

Ключові слова: інформація, обмежений доступ, державна таємниця, відомості, кримінальні правопорушення.

Підрив суверенітету, незалежності нашої держави можливий не тільки при посяганні на національну безпеку України (Розділ I Особливої частини КК України), а й шляхом вчинення інших протиправних діянь, яким не притаманні відверто антидержавні мотиви, мета підірвати або послабити державність України, змінити її конституційний устрій тощо. Але водночас ці діяння створюють реальні або потенційні загрози в різних сферах національної безпеки і містяться, в тому числі, в Розділі XIV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації». Загроза від цих діянь створюється суспільним відносином, що забезпечують безпеку держави в військовій та інформаційній сфері, а також безпеку державного кордону, згідно з Законом України «Про національну безпеку України» та розробленими на його підставі Стратегіями національної безпеки України, воєнної безпеки України, кібербезпеки України тощо.

Окрему групу кримінальних правопорушень, передбачених в Розділі XIV Особливої частини КК України, утворюють кримінальні правопорушення, які посягають на відносини у сфері охорони інформації з обмеженим доступом (ст.ст. 328 – 330 КК України).

Закон України «Про доступ до публічної інформації» виділяє інформацію з обмеженим доступом, до якої відносить конфіденційну інформацію, таємну інформацію та службову інформацію [1, ст. 6]. Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог: 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Предмет цих кримінальних правопорушень становлять такі види інформації з обмеженим доступом, як державна таємниця (ст. 328 КК України); документи або інші матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю, а також предмети, відомості про які становлять державну таємницю (ст. 329 КК України); відомості, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни (ст. 330 КК України).

Державна таємниця (також секретна інформація) визначається як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому ЗУ «Про державну таємницю», державною таємницею і підлягають охороні державою [2, ст. 1]. В ст. 8 цього Закону визначається інформація, що може бути віднесена до державної таємниці у різних сферах: 1) у сфері оборони (наприклад, про

зміст стратегічних і оперативних планів та інших документів бойового управління, підготовку та проведення військових операцій, стратегічне та мобілізаційне розгортання військ, а також про інші найважливіші показники, які характеризують організацію, чисельність, дислокацію, бойову і мобілізаційну готовність, бойову та іншу військову підготовку, озброєння та матеріально-технічне забезпечення ЗСУ та інших військових формувань); 2) у сфері економіки, науки і техніки (наприклад, про використання транспорту, зв'язку, потужностей інших галузей та об'єктів інфраструктури держави в інтересах забезпечення її безпеки); 3) у сфері зовнішніх відносин (наприклад, про експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих стратегічних видів сировини і продукції); 4) у сфері державної безпеки та охорони правопорядку (наприклад, про особовий склад органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність або розвідувальну чи контррозвідувальну).

Ці відомості мають гриф секретності, ступінь якої («особливої важливості», «цілком таємно», «таємно») залежить від їх важливості, і визначає строк секретності, ступінь обмеженості доступу до неї та рівень охорони державою. Водночас Закон забороняє віднесення до державної таємниці будь-яких відомостей, якщо цим будуть звужуватися зміст і обсяг конституційних прав та свобод людини і громадянина, завдаватиметься шкода здоров'ю та безпеці населення. Це відомості про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, про вплив товару (роботи, послуги) на життя та здоров'я людини; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, які сталися або можуть статися і загрожують безпеці громадян; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення; про факти порушень прав і свобод людини і громадянина; про незаконні дії державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових і службових осіб тощо.

На відміну від предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 328 КК України, предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 329 КК України, є: 1) документи, тобто матеріальні носії, що містять державну таємницю, основними функціями яких є її збереження та передавання у часі та просторі (схеми, карти, накази, звіти, наукові висновки тощо); 2) інші матеріальні носії секретної інформації (USB-накопичувачі, плівки тощо); 3) предмети, відомості про які є державною таємницею (нові види зброї, прилади, медичні препарати тощо). Слід зазначити, що має місце не відповідність назви статті та її змісту в частині визначення предмету цього кримінального правопорушення: в назві вказується тільки на документи, що містять державну таємницю, тоді як в тексті статті перелік предметів є ширшим. Матеріальні носії секретної інформації – це матеріальні об'єкти, в тому числі фізичні поля, в яких відомості, що становлять державну таємницю, відображені у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо.

До службової (предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України) може належати інформація, зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці [1, ст. 9]. Публічна інформація може бути віднесена до службової інформації після застосування трискладового тесту, визначеного в ст. 6 ЗУ «Про доступ до публічної інформації»: 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [1, ст. 6]. До службової може відноситись інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішньослужбову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень [1, ст. 9], але такий вид службової інформації не є предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 330 КК України.

Документам, що містять інформацію, яка становить службову інформацію, присвоюється гриф «для службового користування» (ДСК). Єдині вимоги до ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, зібрану під час провадження оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, діяльності у сфері оборони держави встановлюються Типовою інструкцією про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що

містять службову інформацію, затвердженою Постановою Кабміну України від 19.10.2016 р. № 736 [3].

Література

1. Про доступ до публічної інформації: закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
2. Про державну таємницю: закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
3. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 р. № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/736-2016-%D0%BF#Text>

Balobanova D. On the subject of criminal offenses, related to the transfer of restricted information. *In the context of armed aggression against our state and the spread of information threats, special attention is drawn not only to those criminal offences that encroach on the national security of Ukraine, but also to those that may cause indirect damage to it. Among them are criminal offences related to the circulation of restricted information provided for in Section XIV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Criminal offences related to the protection of state secrets, inviolability of state borders, conscription and mobilisation" - Articles 328-330 of the Criminal Code of Ukraine.*

Keywords: *the information, the restricted access, the state secret, the data, the criminal offences.*

ДО ПИТАННЯ ОБ'ЄКТУ ПОСЯГАННЯ ПРИ ВЧИНЕННІ ВІЙСЬКОВИХ СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Ковальчук Д. В.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. О. Л. Старко

Статтю присвячено проблемі віктимологічної характеристики умисних вбивств. Розглянуто питання щодо ролі поведінки потерпілого у механізмі вчинення умисних вбивств. Встановлено, що у переважній більшості умисних вбивств, поведінка потерпілого мала негативний характер.

Ключові слова: *умисні вбивства, потерпілий, негативна поведінка, нейтральна поведінка.*

У структурі умисних вбивств, особливо тих, які вчиняються на сімейно-побутовому ґрунті, досить велику частку складають вбивства, у механізмі яких істотну роль відіграє агресивно-провокуюча поведінка потерпілого. Віктимний характер таких вбивств можна пояснити не лише особливостями характеристики особи потерпілого, а й його поведінки. Загалом поведінка потерпілого, як показує аналіз кримінологічних досліджень та судової практики, може бути негативною, нейтральною та навіть позитивною та правомірною.

Що стосується умисних вбивств, передбачених ст. 116, частинами 1, 2 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК), то у більшості випадків, поведінка потерпілого є *негативною* і полягає у фізичному, психічному, економічному насильстві, спрямованому, як правило на винну особу та рідше на інших осіб.

Аналіз 70 обвинувальних вироків, ухвалених за ст. 116 КК (Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання) показав, що у всіх випадках поведінка потерпілого перед вбивством була негативною, зокрема характеризувалась жорстоким поведінням та поведінням, що принижує честь і гідність, та мала системний характер. Саме така поведінка потерпілого зумовила виникнення стану сильного душевного хвилювання у винної особи. Зокрема, у більшості випадків (80%) це було саме фізичне насильство, яке часто поєднувалось із психічним насильством. Дії потерпілих полягали у нападі, побитті, шарпанні, штовханні, ударах, побоях, заподіянні тілесних ушкоджень, невдалому застосуванні вогнепальної зброї. Так, в одному із випадків, батько, який систематично пиячив, застосовував фізичне насильство, принижував честь і гідність неповнолітнього сина та інших членів сім'ї, одного дня схопив сина за вухо і силою потягнув його в приміщення туалету, де із застосуванням сили та долаючи супротив, опустив голову сина в унітаз, після чого

спустив воду в зливному бачку. Син, перебуваючи у стані фізіологічного афекту, вбив батька кухонним ножом [1].

Психічне насильство з боку потерпілого, було зафіксоване як причина виникнення стану сильного душевного хвилювання у 20% вбивств, передбачених ст. 116 КК. Воно виражалось у лайках, образах, примушуванні, переслідуванні, словесних погрозах, агресивних висловлюваннях, обзиваннях, які були спрямовані на приниження честі та гідності. В окремих випадках потерпілі зраджували, не приховуючи факт зради, примушували до вступу в статевий зв'язок, вимагали гроші, вводили в оману. Все це провокувало винну особу на вчинення вбивства.

Аналіз 40 обвинувальних вироків, ухвалених за ст. 115 КК показав, що у механізмі вчинення простого та кваліфікованого виду умисного вбивства помітну роль відіграє негативна поведінка потерпілого. За нашими даними це 65% випадків. Зокрема, така поведінка полягала у: сварках та бійках, які виникали переважно на ґрунті пияцтва, хронічного алкоголізму, вживанні опіоїдів; нецензурній лайці; образах; погрозах; зрадах; триваючому фізичному насильстві; фізичному насильстві у минулому, у дитинстві з боку батьків; словесній образі родичів; незаконному проникненні до житла винного; здійсненні підпалу тимчасового житла. Кожне друге таке вбивство відбувалось у стані алкогольного сп'яніння, причому майже у всіх випадках винний та потерпілий вживали алкогольні напої разом. Як правило, винні особи тривалий час вживали алкогольні напої, що поступово призводило до схильності до імпульсивних агресивних дій, поверхневості критики, послаблення емоційно-вольового контролю.

Нейтральна поведінка потерпілого є такою, яка не сприяє вчиненню вбивства і характеризується відсутністю будь-яких провокуючих дій щодо винного. У випадках умисного вбивства, вчиненого у стані сильного душевного хвилювання така поведінка виключається у силу специфічних підстав виникнення такого стану. Що ж до простого чи кваліфікованих видів вбивств, то нейтральна поведінка потерпілого була зафіксована у 27,5% випадків (в 11 із 40 проаналізованих нами обвинувальних вироків міститься інформація про нейтральне поводження потерпілого). Зокрема, така поведінка полягала як у діях так і в бездіяльності: потерпілий попросив у винного гроші в борг; потерпілий повідомив співмешканку, що не хоче далі з нею спільно проживати; потерпілий запитав винного чи є робота по господарству; важкохворий потерпілий поскаржився винному, що той погано його доглядає, що немає продуктів харчування та холодно у будинку; батько-потерпілий попросив сина, щоб той припинив вживати алкоголь та щоб знайшов роботу; чоловік, щоб уникнути сварки пішов спати, а жінка його вбила, коли він спав; чоловік не виконав роботу по дому, внаслідок чого розлючений цим фактом, сусід по помешканню вбив його. Також було зафіксовано випадки, коли потерпілі взагалі не виявляли ніяких активних дій, та навіть не висловлювались тощо. Їх вбивали, як правило особи, неодноразово судимі, без будь якого вагомого приводу.

Так, Хмельницьким міськрайонним судом було встановлено, що 12 грудня 2018 року приблизно о 1 год. підсудна, перебуваючи в одній квартирі із потерпілим розпивали алкогольні напої, в ході чого між ними виникла словесна суперечка. Потерпілий з метою уникнення подальшого конфлікту ліг відпочити в кімнаті. Обурена такою поведінкою підсудна, схопила потерпілого за верхній одяг та пересунула на кухню, поклавши його спиною на підлогу. З метою вбивства жінка сіла зверху на живіт потерпілого та нанесла два удари кухлем по голові, після чого взяла скляний графін, та діючи умисно нанесла ще один удар. Після цього підсудна нанесла потерпілому удар лезом ножа по поверхні грудної клітки, спричинивши проникаюче поранення, що призвело до його смерті. Свідки підтвердили агресивне ставлення підсудної до потерпілого [2].

У структурі умисних вбивств (ст. 115 КК) є незначна частка тих вбивств, де поведінка потерпілого є *позитивною*. Така поведінка може полягати у намаганні захистити третіх осіб від фізичного насильства, у спробі припинити або попередити правопорушення, затримати злочинця. Серед вивчених нами вироків, ухвалених за ст. 115 КК, така поведінка була виявлена у 7,5% випадків. Так, Прилуцьким міськрайонним судом Чернігівської області було засуджено громадянина України за ч. 2 ст. 15, п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, який за попередньою змовою з іншою особою, з метою заволодіння чужим майном, проникли до приміщення продуктового магазину, де напали на продавця магазину, погрожуючи пістолетом, після чого продавець зв'язали та заволоділи грошовими коштами в сумі 7000 грн., що знаходились в касі магазину. Намагаючись вийти з магазину чоловіки зіткнулись з двома відвідувачами, які намагались перешкодити їх злочинним діям. Обвинувачений здійснив постріл пістолетом в обличчя відвідувачеві, чим спричинив тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні для життя в момент заподіяння [3].

У іншому випадку чоловік вбив жінку-завідуючу вузлом зв'язку, яка відмовилась продати йому цигарки, мотивуючи, це тим, що відділення зв'язку вже не працює. Чоловік, дістав із куртки залізний прут, який мав при собі, і наніс ним велику кількість ударів по тулубу і голові жінки, у результаті чого наступила її смерть [4].

Таким чином, у більшості випадків вчинення умисних вбивств (ст. 116 та 115 КК) поведінка потерпілого була негативною, агресивно-провокуючою та відігравала ключову роль у механізмі вчинення злочину. Встановлення особливостей поведінки потерпілого дає змогу виявити причини та умови цих посягань, окреслити шляхи їх нейтралізації та розробити дієві заходи запобігання.

Література

1. Вирок Верховинського районного суду Івано-Франківської області від 13 лютого 2015 р. Категорія справи 340/38/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42692601>
2. Вирок Хмельницького міськрайонного суду від 18 червня 2019 р. Категорія справи № 686/5960/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82782023>.
3. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 6 травня 2019 р. Категорія справи №740/987/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81543655>.
4. Вирок Кременчуцького районного суду Полтавської області від 20 серпня 2003 р. Категорія справи №1-169/2003. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79172200>

Kovalchuk D. To the question of the peculiarities of the victimological characteristics of intentional killings. *The article is devoted to the problem of victimological characteristics of premeditated murders. The question of the role of the victim's behavior in the mechanism of intentional murder is considered. It was established that in the vast majority of premeditated murders, the victim's behavior was negative.*

Keywords: *premeditated murder, victim, negative behavior, neutral behavior.*

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ НЕСАНКЦІОНОВАНОГО ПОШИРЕННЯ ВІЙСЬКОВО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ З МЕТОЮ НАДАННЯ ТАКОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВІ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ЗБРОЙНУ АГРЕСІЮ ПРОТИ УКРАЇНИ, АБО ЇЇ ПРЕДСТАВНИКАМ, АБО ІНШИМ НЕЗАКОННИМ ЗБРОЙНИМ ФОРМУВАННЯМ ТА ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ

Старко О. Л.

Статтю присвячено проблемі правової невизначеності у застосуванні ст. 114-2 КК України. Зокрема, розглядається питання про розмежування складів злочинів, передбачених ч. 3 ст. 114-2 КК України та ст. 111 КК України.

Ключові слова: *несанкціоноване поширення, військово значуща інформація, державна зрада, розмежування.*

Встановлення у березні 2022 р. кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України) стало необхідним кроком у виробленні шляхів кримінально-правової протидії посяганням проти національної безпеки України в умовах війни. Проте, поряд із безперечними перевагами криміналізації цього діяння норми, сформульовані законодавцем у ст. 114-2 КК України містять низку вад, які обумовлюють правову невизначеність під час її застосування. Особливо це стосується питань щодо розмежування складу злочину за ч. 3 ст. 114-2 КК України (де, передбачено відповідальність за поширення військово значущої інформації з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням) із суміжними складами злочинів, такими як державна зрада (ст. 111) та шпигунство (ст. 114). Як слушно наголошує Р.О. Мовчан, «справа в тому, що якщо ми уважно проаналізуємо зміст цих посягань – поширення відповідної інформації із метою надання державі, що здійснює збройну агресію проти України, чи незаконним збройним формуванням – то побачимо, що

абсолютна більшість таких проявів насправді є нічим іншим, як державною зрадою або шпигунством [1, с. 329].

З метою усунення цих проблем 1 квітня 2022 р. законодавець прийняв Закон № 2178-IX, згідно з яким ч. 3 ст. 114-2 КК України була «доповнена спеціальним застереженням щодо того, що за цією нормою відповідні діяння можуть кваліфікуватися виключно тоді, коли вони не містять ознак державної зради або шпигунства. Наявність відповідного уточнення була покликана усунути підґрунтя для потенційної небажаної конкуренції між відповідними складами кримінальних правопорушень» [2, с. 154-155].

Проте, таке уточнення у подальшому не усунуло означену проблему. Про це свідчить аналіз обвинувальних вироків, ухвалених за ч. 3 ст. 114-2 та ч. 2 ст. 111 КК України (державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану). Зокрема, рівнозначні за змістом діяння кваліфікуються в одних випадках як *державна зрада у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, вчинена в умовах воєнного стану* (ч. 2 ст. 111), а в інших як *несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням* (ч. 3 ст. 114-2).

До прикладу громадянин України був визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 114-2 КК України. Зокрема, Шевченківським районним судом м. Києва було встановлено, що громадянин Російської Федерації, співробітник розвідувального органу на виконання доручення керівництва ГУ ГШ ЗС РФ, створив на підконтрольній державній владі території України та тимчасово окупованій території Донецької області агентурну мережу з числа громадян України, діяльність якої була спрямована на збір та передачу інформації щодо місць дислокації об'єктів військової інфраструктури, військової техніки, боєприпасів, особового складу військових формувань. Він залучив до конфіденційного співробітництва громадянина України, який має сталі проросійські погляди, довівши до нього *загальний злочинний план, спрямований на збір інформації про розташування Збройних Сил України*. Зв'язок та передача зібраної розвідувальної інформації здійснювались з використанням мобільного телефону через месенджер «Telegram».

Громадянин України протягом грудня 2023 р. – лютого 2024 р. збирав та передавав інформацію, причому ця інформація була зібрана з різних регіонів України. Зокрема, це були:

1) відомості про місця розташування суден, про переміщення військової техніки Збройних сил України територією Миколаївської області, шляхом надсилання текстових повідомлень та знімків (скрін-шотів) з картографічного веб-сервісу «Google Maps» з зображенням фрагментів карти, на яких містилися точки розташування суден з відповідними координатами;

2) відомості щодо наслідків обстрілу ТРК в м. Дніпрі шляхом надсилання текстових повідомлень та знімків (скрін-шотів), в тому числі з картографічного веб-сервісу «Google Maps» з зображенням фрагменту карти, з координатами місця ураження;

3) відомості щодо перебування військовослужбовців Збройних сил України, місцезнаходження поблизу м. Хмельницького та напрямку прямування колони військової техніки Збройних сил України шляхом надсилання текстових повідомлень та знімків (скрін-шотів) з картографічного веб-сервісу «Google Maps» з зображенням фрагменту карти, з координатами фіксування ним військової техніки;

4) відомості щодо переміщення по трасі Запоріжжя - Дніпро колони військової техніки Збройних сил України, розміщення мобільних груп сил протиповітряної оборони Збройних сил України по трасі Кривий Ріг - Миколаїв, а також розміщення трьох військових суден шляхом надсилання текстових повідомлень та знімків (скрін-шотів) з картографічного веб-сервісу «Google Maps» з зображенням фрагменту карти, з координатами фіксування ним морських суден;

5) відомості щодо перебування в морському порту м. Одеси військового морського судна шляхом надсилання текстових повідомлень та фотознімків судна;

6) відомості про рух великої кількості бензовозів в напрямку з м. Дніпро до м. Павлоград шляхом надсилання текстового повідомлення.

Громадянина України було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 114-2 КК України [3].

Інший приклад, коли дії ідентичні до тих, які описані у вищезазначеному вирокі, були кваліфіковані як державна зрада (ч. 2 ст. 111 КК України). Так, Слов'янським міськрайонним судом

Донецької області було встановлено, що 19 квітня 2022 року громадянин України з метою отримання грошової винагороди, добровільно погодився надавати допомогу представнику Центрального апарату ФСБ Російської Федерації у проведенні підривної діяльності на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності України, а саме, **на виконання завдання збирати та надавати інформацію щодо розташування та переміщення особового складу та техніки ЗС України** у містах Слов'янськ та Лиман Донецької області. У період з 19 до 28 квітня 2022 року, громадянин систематично отримував відповідні завдання, збирав та надсилав у «Telegram» інформацію про: місце базування 3-х одиниць БМ 21 «Град», розташування 5-ти танків та 3-х БТРів; розташування будівлі гуртожитку, в якому розквартировано військовослужбовців ЗС України, будівлі КНП, яку виділено для обслуговування поранених військовослужбовців ЗС України; блок-посту ЗС України; місце розміщення реактивної артилерії ЗС України.

Громадянин був визнаний винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 111 КК України [4].

Таким чином, нинішня редакція ч. 3 ст. 114-2 КК України у частині визначення кваліфікуючої ознаки – «поширення військово значущої інформації з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням» становить підґрунтя для колізії зазначених норм, потенційної небажаної конкуренції між відповідними складами кримінальних правопорушень. Окрім того, викликає сумніви справедливості та обґрунтованості покарання за вчинені діяння за умови їх кваліфікації за ч. 3 ст. 114-2 КК України у виді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років, якщо державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану карається позбавленням волі на строк п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.

Література

1. Мовчан Р. О. Аналіз кримінально-правової новели про несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 326-330. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/77.pdf

2. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: *науково-практичний коментар*. За ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ: Норма права, 2022. 278 с.

3. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 01 жовтня 2024 р. Категорія справи 761/24031/24: *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122260033>

4. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 25 серпня 2023 р. Категорія справи 243/2592/22: *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113022614>

Starko O. On the issue of demarcation of unauthorized distribution of military significant information in order to provide such information to the state that carries out armed aggression against Ukraine, or its representatives, or other illegal armed groups and high treason. The article is devoted to the problem of legal uncertainty in the application of Art. 114-2 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the issue of delimitation of the composition of crimes under Part 3 of Art. 114-2 of the Criminal Code of Ukraine and Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine is being considered.

Keywords: unauthorized distribution, military significant information, high treason, demarcation.

ДО ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Уварова Н. В.

Дослідження присвячене проблемі висвітлення сутності колабораційної діяльності у працях зарубіжних учених. Наголошено на важливості чіткого визначення критеріїв форм і проявів колабораційної діяльності.

Ключові слова: колабораційна діяльність, воєнний стан, колаборант.

03 березня 2022 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 2108-IX [1]. Зазначеним законом були внесені зміни і доповнення до Кримінального кодексу України, зокрема, запроваджено кримінальну відповідальність за статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» [2]. Відповідні законодавчі новели стали реакцією на збройну агресію, розв'язану Російською Федерацією проти України 24 березня 2022 року. Не вдаючись до ґрунтованої юридичної характеристики вищезгаданої статті, зупинимось на проблемі висвітлення колабораційної діяльності у працях зарубіжних науковців. Це дозволить не тільки краще зрозуміти природу цього протиправного діяння, а й підняти питання про доцільність удосконалення заходів кримінальної відповідальності у таких справах, посилити ефективність правозастосування тощо.

Історично, поняття колабораціонізму не мало негативного забарвлення. Маючи латинське походження (*collaboratus* – працювати з) та стосувалося різноманітних аспектів співпраці місцевого населення з органами публічної адміністрації, військовою адміністрацією тощо.

Натомість, сучасне розуміння «колабораціонізму» як добровільної співпраці місцевого населення з окупаційною владою походить з часів Другої світової війни. «Колаборація» стала офіційною назвою співпраці між Третім Рейхом та урядом маршала Петена («вішистською Францією»). Більше того, цей термін використовувався на позначення співпраці жителів та урядів під час окупації Країнами Осі («гітлерівською коаліцією») та отримав конотацію підтримки нацизму та фашизму, а також зради своєї держави чи народу. Синонімом слова «колаборант» є також термін «квіслінг» (*quisling*), що набув поширення в Європі, за прізвищем Відкуна Квіслінга, очільника уряду Норвегії, який співпрацював із нацистським урядом під час Другої світової війни. У Бельгії тих, хто співпрацював із нацистським режимом, звинувачували в «непатріотичній поведінці» (*incivisme*) [3, с. 16-17].

У дослідженні «Примирення з колабораціонізмом у воєнний час: постконфліктні процеси та правові виклики», Шейн Дарсі зазначає про те, що Філіп Петен, глава режиму Віші у Франції, першим використав термін «колабораціонізм» для опису співпраці з німецькими окупантами. Після звільнення Франції від нацистів та відновлення демократії, заяви Ф. Петена про те, що його співпраця була на благо Франції, не завадили винести йому смертний вирок за звинуваченням у «шпигунстві на користь ворога», хоча і з подальшим пом'якшенням покарання у зв'язку зі станом здоров'я [4, с. 90].

Майкл Ігнат'єф звертає увагу на те, що суди над колишніми колаборантами тривали у Франції навіть у 1990-х роках ХХ століття. Автор наголошує, що тепер, коли Європа знову перебуває у стані війни, перед усіма залишається питання про колаборацію, адже як тільки війна в Україні закінчиться, українські лідери повинні будуть вирішити, що робити з тими, хто співпрацював з російськими загарбниками. У випадку підписання перемир'я, за умови триваючої окупації частини території України, прихильники продовження спротиву безсумнівно засудять будь-кого, хто підпише таку угоду, як зрадника. Але, як і у випадку з Ф. Петеном, чи залишиться цей вирок у силі, залежатиме від того, що відбуватиметься після [5].

Так само голландський дослідник Ян Бурума відмічає, що колабораціонізм означає зраду батьківщини та співгромадян. Проте такі особи і групи мають різні мотиви для колабораційної діяльності. Окремі з них керуються своєю ідеологічною спорідненістю з панівною силою та економічними вигодами від такої співпраці. Інші мають впевненість у тривалому існуванні такого режиму. Треті вбачають колаборацію єдиним способом збереження власного соціального становища, а в окремих випадках навіть життя. Зазвичай після зміни окупаційного режиму, таким особам загрожує юридична відповідальність. Вироки у справах про колабораційну діяльність можуть бути суворими та у багатьох випадках, призводять до вищої або виключної міри покарання. Натомість особи які уникнули смертної кари, можуть згодом зазнавати соціального остракізму [6].

Джон Гікман наводить тринадцять причин, чому населення може негативно ставитися до колаборантів. Це обумовлено тим, що колаборанти сприймаються як: «цапи-відбувайли» за поразку; є опортуністами; отримують вигоду від власних негативних рішень, прийнятих до окупації; порушують норми традиційного політичного порядку; не мають довготривалої політичної лояльності; звинувачуються у більших порушеннях, ніж колабораціонізм; легко піддаються почуттю страху; є обманутими окупантом; є самообманутими; є легко залученими; відволікають політичний фокус; репрезентують безсилля; втікають від власної провини [7].

Визнаючи багатоаспектний характер колабораційної діяльності яка може проявлятися у ідеологічних, економічних, політичних, військових та інших аспектах, варто наголосити на певній публіцистичності описових характеристик колабораціонізму. Утім, зарубіжні погляди на проблему колабораційної діяльності можуть сприяти у вирішенні вітчизняних проблем у післявоєнний період.

Мова йде про формування державної політики реінтеграції населення тимчасово окупованих територій у післявоєнний період, а простіше кажучи – про ставлення до колаборантів після завершення війни та відновлення функціонування органів публічної адміністрації. Важливим тут вбачається чітке визначення критеріїв щодо форм і проявів колабораційної діяльності, можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які були примушені до співпраці з окупаційною владою, або діяли під впливом інших обставин тощо. У будь-якому разі, ефективність правозастосування в таких справах має ґрунтуватися на чітких і однозначних нормах вітчизняного законодавства та стандартах міжнародного гуманітарного права.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12>
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Добрянська Н. Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні / Центр прав людини ZMINA; ред. Печончик Т., Луньова О. Київ, 2021. 36 с.
4. Shane Darcy. Coming to Terms with Wartime Collaboration: Post-Conflict Processes & Legal Challenges. Brooklyn Journal of International Law. 2019. Vol. 45:1. URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/bjil/vol45/iss1/2>
5. Michael Ignatieff. The Question of Collaboration. Project Syndicate 28.07.2023. URL: <https://www.project-syndicate.org/onpoint/wartime-collaboration-remains-a-complex-question-by-michael-ignatieff-2023-07>
6. Jan Lanicek. Why do people collaborate with the enemy? Ian Buruma considers three troubling examples. UNSW Sydney 15.08.2023. URL: <https://www.unsw.edu.au/newsroom/news/2023/08/Why-do-people-collaborate-with-the-enemy-Ian-Buruma-considers-three-troubling-examples>
7. Collaborationism. Scholarly Community Encyclopedia. URL: <https://encyclopedia.pub/entry/37603>

Uvarova N. To the problem of the essence of collaborative activity in the works of foreign scientists. *The study is devoted to the problem of highlighting the essence of collaborative activity. The importance of clearly defining the criteria for the forms and manifestations of collaborative activity is emphasized.*

Keywords: *collaboration activity, martial law, collaborator.*

ЩОДО РОЛІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФОРМУВАННІ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Чечель Н. О.

Розглядається поняття кримінально-виконавчої політики держави, її завдання. Звертається увага на причини низького рівня участі громадськості у формуванні та реалізації кримінально-виконавчої політики України. Висловлюється думка щодо особливостей здійснення громадського впливу у кримінально-виконавчих установах закритого типу, пріоритетності діяльності держави в цьому напрямку.

Ключові слова: *громадськість, кримінально-виконавча політика, кримінально-виконавча установа, позбавлення волі, ресоціалізація.*

У сучасних умовах побудови демократичного суспільства та реформування кримінально-виконавчої системи особливої актуальності набуває дослідження ролі громадськості у формуванні кримінально-виконавчої політики держави.

Кримінально-виконавча політика держави, яка є складовою політики у сфері боротьби зі злочинністю, покликана забезпечувати ефективність та гуманність виконання кримінальних

покарань. Водночас, рівень публічності й участі суспільства у формуванні таких процесів значною мірою впливає на довіру до кримінально-виконавчої системи суспільством. Проте, залучення широких верств населення та громадських об'єднань до процесів формування кримінально-виконавчої політики поки що є недостатньо врегульованим, що ускладнює забезпечення прозорості й відкритості державного управління у цій сфері.

З огляду на зазначене, комплексний аналіз ролі та механізмів участі громадськості у формуванні кримінально-виконавчої політики держави є важливим завданням наукових досліджень сьогодення.

Аналіз наукової літератури показує, що поняття кримінально-виконавчої політики є предметом досліджень багатьох вчених, тому у науці кримінально-виконавчого права існує безліч його визначень. Проаналізувавши низку джерел, можна зробити висновок, що кримінально-виконавча політика є складовою частиною внутрішньої правової політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, яка визначає принципи, стратегію, завдання та напрями правотворчої та правозастосовної діяльності держави у сфері виконання призначених судами покарань особам, які визнані винними у вчиненні злочинів.

Водночас, науковцями досліджуються завдання кримінально-виконавчої політики, що доводить аналіз правової літератури. Так, П. Л. Фріс вказує, що завданням кримінально-виконавчої політики є, у першу чергу, забезпечення реалізації кримінальної відповідальності і досягнення цілей, визначених ст. 1 КК України. З цієї метою кримінально-виконавча політика формує власну систему цілей та завдань, які підпорядковані і визначені кримінально-правовою політикою [1, с. 230].

На думку М. М. Яцишина, істотним завданням кримінально-виконавчої політики стає збалансування, координація різних її підсистем та напрямів. Це, насамперед, методологічна та термінологічна уніфікація кримінально-виконавчого права з кримінальним та кримінально-процесуальним, паралельне оновлення цих пов'язаних між собою галузей законодавства, узгодження відповідних підвидів політики і практики їх реалізації [2, с. 48].

Період активної трансформації правової системи України та прагнення до утвердження принципів правової держави зумовлює актуальність залучення громадськості до процесів формування кримінально-виконавчої політики.

Як видається, сучасна кримінально-виконавча система має бути не лише інструментом виконання покарань, а й важливою складовою механізму ресоціалізації засуджених, захисту їхніх прав і свобод, забезпечення законності та справедливості. Забезпечити ефективне функціонування цієї системи можливо лише за умови активної участі громадськості, яка відіграє роль посередника між державою та суспільством, контролює дотримання стандартів прав людини, ініціює важливі соціальні зміни та сприяє підвищенню довіри до правоохоронних органів.

У зв'язку з цим, варто погодитися з думкою Н. Калашник, про те, що реальна і конструктивна участь громадськості в діяльності установ виконання покарань є одним з кроків створення пенітенціарної системи, притаманної демократичним державам, що само по собі передбачає безпосередню відповідальність і участь суспільства в роботі з особами, які порушують закон [3, с. 54, 55].

В кримінально-виконавчому законодавстві України участь громадськості у забезпеченні реалізації прав засуджених є не лише одним із найвищих проявів демократії, а й складає першооснову їх виправлення і ресоціалізації. Будучи закріпленим, у ст. 6 КВК України, як один із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, інститут участі громадськості в процесі виправлення і ресоціалізації засуджених у національному кримінально-виконавчому законодавстві отримав своє законодавче вираження у виді громадського впливу, у зв'язку з чим об'єднання громадян та медіа, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому КВК і законами України, отримали право як надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи (ч.1. ст. 25 КВК України) з ними, так і здійснювати громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань в установах виконання покарань (ч. 1. ст. 25 КВК України) [4, с. 124].

Поряд із декларуванням можливості участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених та забезпеченні дотримання їх прав під час виконання кримінальних покарань, на практиці нерідко існує низький рівень участі громадськості у формуванні та реалізації кримінально-виконавчої політики України. На думку В. В. Кондратішиної, причинами цього може бути відсутність чіткої структуризації громадських інститутів, їх соціальної спрямованості на вирішення наявних проблем, завдань; імперативний метод регулювання кримінально-виконавчих відносин, у т. ч. й відносинах з громадськими організаціями; неналежна власна правова база, що регулює відносини

між органами й установами виконання покарань і громадськими інституціями (відсутність договорів, угод, спільних програм, концепцій тощо) [5, с. 190].

Загалом, здійснення громадського впливу у кримінально-виконавчих установах закритого типу має свої особливості, обумовлені режимом тримання та криміногенним складом засуджених осіб, та є окремою причиною низького рівня участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених.

Отже, громадськість відіграє ключову роль у забезпеченні прозорості, підзвітності та гуманізації кримінально-виконавчої політики держави. Залучення громадських об'єднань, правозахисних структур та волонтерських ініціатив сприяє не лише моніторингу дотримання прав людини в місцях позбавлення волі, а й удосконаленню механізмів виправлення і ресоціалізації засуджених. Важливим є удосконалення нормативно правової бази задля зміцнення її інституційного потенціалу та підвищення довіри суспільства до кримінально-виконавчої системи.

Література

1. Фріс П. Л. До питання про зміст кримінально-виконавчої політики / П. Л. Фріс // Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 230-235.
2. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія / М. М. Яцишин. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
3. Калашник Н. Пенітенціарна система України шляхом перетворень / Н. Калашник // Юридичний журнал. 2010. № 7 (97). С. 54, 55.
4. Шкута О. О. Громадський контроль, як складова громадського впливу в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених Юридичний бюллетень. 2022. № 27. С. 121–126.
5. Кондратішина В. В. Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08. / Кондратішина Вікторія Вікторівна. Львів, 2009. 275 с.

Chechel N. About the role of the public in forming the state's criminal and executive policy.

The concept of the state's penal policy and its tasks are considered. Attention is drawn to the low level of public participation in the formation and implementation of Ukraine's penal policy. Express an opinion on the features of public influence in closed penal institutions, the priority of state activity in this direction.

Keywords: public, penal policy, penal institution, imprisonment, resocialization.

ВАГОМІСТЬ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

Чупринський Б. О.

У статті розглядаються важливість принципів створення кримінально-правових санкцій, аналізуються особливості формування санкцій у статтях Особливої частини Кримінального кодексу України. Розглядається поняття кримінально-правової норми та зв'язок санкції зі ступенем суспільної небезпечності вчиненого злочину для подальшої її побудови, що відповідає загальним засадам і принципам формування санкцій кримінально-правової норми. Наголошується, що санкція обов'язково має бути адекватною, справедливою, відповідати принципам правової держави і повинна перебувати в прямій залежності від реальної небезпечності скоєного суспільно небезпечного діяння.

Ключові слова: кримінально-правова норма, покарання, санкції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України, принципи формування санкцій.

Правові принципи мають суттєве значення при формуванні санкцій у кримінальному праві, і є базою для формування та застосування норм права, і фундаментальною основою для реалізації справедливого правосуддя, мають суттєве значення для правової системи, а відповідно є важливими в національній кримінально-правовій системі. Санкції мають будуватися на принципах доцільності, обґрунтованості, законності, рівності громадян перед законом, гуманізму, вини, справедливості, невідворотності кримінальної відповідальності, індивідуалізації покарання та економії заходів

кримінально-правового впливу. Конструювання санкцій має будуватися з урахуванням певних принципів, що впливають один з одного.

Проблеми санкцій не можна визнати новими для кримінально-правової теорії. Разом із тим визнати їх вирішеними остаточно також не уявляється можливим. Проблемам санкцій у різний період часу було приділено достатньо уваги українськими вченими криміналістами. Серед них можна назвати таких учених як: О. П. Горох, Т. А. Денисова, А. А. Музика, Н. А. Орловська, Ю. О. Ткачук. Незважаючи на те, що наукові дослідження згаданих вчених є вагомим внеском у розвиток кримінально-правової науки, вони не вичерпують даної проблематики, багато питань і надалі залишаються дискусійними і потребують подальшого дослідження.

У ряді наукових робіт розглядаються засади формування кримінально-правових санкцій, а тому часто відбувається подібне порівняння принципів і засад створення санкцій кримінально-правових норм. Враховуючи важливість санкцій у кримінальному праві, важливо відмітити ті принципи, які найчастіше згадуються у контексті формування санкцій кримінально-правових норм.

Розглянувши ряд наукових досліджень, одним із найбільш фундаментальних принципів в побудові санкцій, більшість науковців вважають принцип справедливості.

Так, П. Л. Фріс зазначає, що справедливість охоплює як сферу правозастосування, так і сферу правотворчості. У зв'язку із цим визначення в законі санкції за кримінально каране діяння є одним з найважливіших проявів принципу справедливості. При цьому реалізація зазначеного принципу, з одного боку, дає можливість законодавцеві не тільки сформулювати санкцію, що відповідає тяжкості діяння, але й узгодити її із санкціями, передбаченими за інші кримінальні правопорушення, з іншого ж – дозволяє суду індивідуалізувати покарання з урахуванням всіх можливих варіантів вчинення кримінального правопорушення в реальній дійсності [6; с. 54].

Варто наголосити, що жодними вимогами ефективного здійснення функцій кримінального закону або гуманного ставлення до правопорушника або потерпілих від кримінального правопорушення не можуть бути виправдані відхилення від принципу справедливості санкції. Інші принципи лише доповнюють принцип справедливості.

Справедливість відносно характеру та ступеня суспільної небезпеки кримінально-протиправних посягань, впливає на визначення верхньої та нижньої меж санкцій. При цьому верхня межа залежить головним чином від соціальної характеристики кримінального правопорушення, на нижню межу впливають мета покарання, принцип гуманності.

Ю.О. Ткачук наголошує, що санкція норми Особливої частини відповідає принципу справедливості тоді, коли відповідає тяжкості визначеного в нормі діяння, погоджена із санкціями за вчинення інших, близьких за видом та характером кримінальних правопорушень. Важливо при цьому розробити критерії справедливості покарань і з їх урахуванням сконструювати норми Особливої частини КК. Це допоможе суду індивідуалізувати покарання при вчиненні конкретних кримінальних правопорушень конкретним правопорушником [5; с. 588-591].

Варто наголосити, що принцип справедливості досить умовно може бути обмежений з метою дослідження формування санкцій, адже він проходить через всю кримінально-правову сферу, а тому порушення будь-якого з принципів тягне одночасно порушення принципу справедливості, так-як принцип справедливості визначає зміст інших принципів. Справедливість у кримінальному праві відкладає в собі інші найважливіші його принципи, і, в першу чергу, принципи законності, демократизму, рівності громадян перед кримінальним законом, індивідуалізації відповідальності та покарання, невідворотності відповідальності, гуманізму.

Особливою обставиною, що підлягає врахуванню при аналізі принципу справедливості, можна вважати питання про гуманізм, доцільність і законність, адже їхня взаємодія є надзвичайно важливою для побудови санкцій.

Так, у цілому при оцінці гуманності соціальної системи впливу на злочинність, на думку А. А. Музики, варто використовувати ряд показників, серед яких безпосереднє відношення до кримінально-правових санкцій мають співвідношення між насильницькими та ненасильницькими заходами, а також характер карального змісту насильницьких заходів соціального управління в системі впливу на злочинність. Цінність соціальної системи впливу на злочинність залежить не тільки від позитивних результатів у справі скорочення злочинності, але й від відповідності соціальним вимогам засобів та методів досягнення цих результатів. Гуманність і доцільність – самостійні вимоги, що висувуються до соціальної системи впливу на злочинність: одне забезпечує ефективність, інше гарантує допустимість засобів та методів впливу на злочинність [3; с. 143].

Повністю поділяє цю тезу Т.А. Денисова, яка окремо виділяє принцип гуманізму при побудові та застосуванні кримінально-правових санкцій, зокрема за кримінальні правопорушення проти власності. Науковиця вважає, що слід виходити не тільки з того, яких результатів за їх допомоги досягає держава у протидії злочинності, але й враховувати, наскільки вони відповідають гуманістичним поглядам суспільства на певному етапі [2; с. 78]. При цьому на фоні констатації

гуманістичного потенціалу кримінального закону, всі санкції норм Особливої частини якого побудовані за схемою: від покарань менш суворих – до більш суворих, що вимагає пошуку зважених аргументів для більш суворого покарання, у літературі зазначається, що підвищення верхньої межі покарання у виді позбавлення волі, особливо в санкціях за кримінальні правопорушення проти власності, не лише не відповідає принципу гуманізму, але й не зупиняє потенційних правопорушників від вчинення кримінальних правопорушень, оскільки більшість правопорушників розраховують на уникнення відповідальності [6; с. 98].

Взаємозв'язок гуманізму та доцільності, у свою чергу, є складовою частиною комплексного розгляду доцільності, законності та справедливості. Так, Т.А. Денисова зазначає, що поняття «доцільність» відображає співвідношення між метою права і діяльністю суб'єкта. Бути доцільним означає бути спроможним до втілення мети в реальній дійсності. За такого підходу справедливості можна розглядати як показник доцільності, а отже, порушення справедливості є одночасно і порушенням доцільності. У свою чергу, справедливості відображає моральну природу законності, яка в юридичному аспекті передбачає формалізоване закріплення в нормативно-правових актах доцільності і справедливості права [2; с. 98].

Ще одним принципом, увага якому традиційно приділяється в літературі у контексті формування санкцій, є принцип системності, при цьому, як зазначив А.А. Музика, системне узгодження положень кримінального закону може здійснюватися у межах окремих статей КК України, їх окремих частин, пунктів, приміток; окремого інституту чи кількох інститутів Загальної частини КК України; окремого розділу чи кількох розділів Особливої частини КК України; Загальної чи/та Особливої частин КК України в цілому [3; с. 192].

Щодо побудови санкцій цей принцип передбачає, що санкції мають бути узгоджені як в рамках статті, глави, розділу, так і в цілому в межах Особливої частини КК. Зокрема, важливою умовою формування санкцій є дотримання їхньої внутрішньої єдності та погодженості, тобто підбір по кожній категорії кримінальних правопорушень таких видів покарання, які відображали б характер і співвідносну суспільну небезпеку одних кримінальних правопорушень порівняно з іншими. Як впливає з позиції Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, послідовність і системність санкції може забезпечити також дотримання принципів пріоритету прав людини та громадянина, відповідності тяжкості вчиненого злочину, економії репресії [6; с. 136]. На думку Ю.О. Ткачука, аспектом принципу системності є правило галузевої приналежності, тобто санкція статті має включати опис лише таких заходів реагування з боку держави на кримінальні правопорушення, які визнані кримінально-правовими та застосовуються за вироком суду [5; 588-591].

В цілому, принцип системності необхідно дотримуватися враховуючи суворість санкції та характеристикою кримінального правопорушення як такого, що безпосередньо посягає на права та інтереси фізичних та юридичних осіб [3; 89].

Деякою мірою підсумовуючи загальне значення принципів формування санкцій у сфері кримінального права, П. Л. Фріс зазначає, що у визначенні заходу кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, беруть участь дві гілки влади – законодавча та судова. Законодавець встановлює санкцію, конструюючи рамки для суддівського розсуду, а суд у відведених йому межах конкретизує покарання з урахуванням сформульованих у законі критеріїв. Цим забезпечується поєднання принципів рівності, гуманізму, законності та індивідуалізації покарання, створюються належні умови для винесення справедливого вироку [6; с. 113]. Безпосередньо ж у контексті проблематики формування санкцій у літературі констатується, що вони мають будуватися на принципах справедливості, законності, гуманізму, рівності осіб перед законом, розподіл кримінальної відповідальності, а також враховуючи зміст і обсяг практики застосування покарань за ці та суміжні кримінальні правопорушення, положень законодавства, які регулюють інші види юридичної відповідальності або мають для вирішення питання пріоритетне значення [2; с. 84].

При побудові системи санкцій у кримінальному законодавстві важливо враховувати також комплекс законодавчо-технічних вимог (точність і правильність їхнього формулювання, погодженість із диспозиціями кримінально-правових норм, забезпечення стабільності чинного законодавства, співвідносність видів покарання між собою за ступенем суворості [2; с. 98]).

Формуючи принципи побудови санкцій варто враховувати: вимоги міжнародно-правових актів про права людини та громадянина і Конституції; принцип урахування в процесі формування санкцій тих положень законодавства, які регулюють інші види відповідальності або мають для вирішення питання пріоритетне значення; принцип урахування при визначенні змісту санкції та її розміру практики застосування покарання за відповідні й суміжні злочини; принцип урахування досягнень юридичної науки; принцип урахування суспільної думки. У свою чергу, принципи, що визначають зміст санкцій – це принципи відповідності санкції вимогам попереджувальної та відновної функції норм кримінального права, справедливості та гуманізму.

З урахуванням викладеного вбачається за доцільне ще раз підкреслити, що узгодження позицій із приводу принципів побудови кримінально-правових санкцій є результатом суб'єктивного тлумачення найчастіше аналізованих у правовій літературі принципів. При цьому слід відзначити великий потенціал узагальнення принципів побудови кримінально-правових санкцій із виокремленням специфічних характеристик, властивому кожному їх виду.

Література

1. Горох О. П. Про правила конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм / О. П. Горох // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 24 квітня 2019 р.) / Донецький юрид. ін-т ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – Донецьк : «Норд Комп'ютер», 2019. – С. 85-87.
2. Денисова Т. А. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : монографія / Денисова Т. А., Філей Ю. В. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
3. Музика А. А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / А. А. Музика, О. П. Горох. – Хмельницький : Вид-во Хмельн. ун-ту управління та права, 2010. – 256 с.
4. Орловська Н. А. Деякі проблеми побудови кримінально-правових санкцій та шляхи їх вирішення / Н. А. Орловська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 32. – О.: Юрид. л-ра, 2017. – С. 283-289.
5. Ткачук Ю. О. Принципи побудови кримінально-правових санкцій: спроба вирішення / Ю. О. Ткачук // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 44. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. – С. 588-591.
6. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини: монографія / Фріс П. Л.; Львів. держ. ун-т внутр. справ, Прикарпат. юрид. ін-т. – Надвірна : Вид-во ЗАТ «Надвірнян. друк.», 2009. – 168 с.

Chuprynskyi B. The importance of the principles of structure of criminal-legal sanctions. *The article examines the importance of the principles of creating criminal legal sanctions, analyzes the peculiarities of forming sanctions in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. The concept of criminal law norms and the connection of sanctions with the stage of suspenseful carelessness of the crime committed for further action is considered, which is indicative of hidden ambushes and the principles of formation sanction of criminal law norms. It is agreed that the mandatory sanction may be adequate, fair, consistent with the principles of the rule of law and must be in direct relation to the real insecurity of this suspensefully unsafe act.*

Keywords: criminal law, punishment, sanctions in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, principles of forming sanctions.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ГАРАНТІЙ ВИЗНАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ОСІБ НА ЇХ УТРИМАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС ЗАКОНОДАВСТВА

Шишко О. Є.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. І. Б. Медицький

У статті проведено історичний генезис законодавства у контексті правового регулювання кримінальної відповідальності за порушення гарантій визначених законом осіб на їх утримання. Проаналізовано історичні джерела права за періоди становлення національного законодавства, в яких відображено формування інституту аліментних зобов'язань та кримінальної відповідальності за їх невиконання. Акцентовано увагу на особливостях розвитку законодавства України у сфері кримінально-правової охорони гарантій осіб на утримання, а також на необхідності його реформування відповідно до європейських стандартів. Зазначається, що формування ефективного механізму захисту прав осіб на утримання потребує як історико-правового аналізу, так і комплексного вдосконалення чинної нормативної бази.

Ключові слова: утримання, аліменти, історико-правовий аналіз, кримінальна відповідальність.

У сучасних умовах розвитку суспільства інститут сім'ї та сімейних правовідносин зазнав суттєвих видозмін. Особливої уваги зазначене стосується актуального на сьогодні питання охорони законодавчих гарантій членів сім'ї на їх утримання. У чинному законодавстві міститься ряд правових норм, які гарантують особам право на їх утримання, забезпечують охорону такого права, у тому числі й за допомогою заходів кримінально-правового характеру. Інститут кримінально-правової охорони гарантій осіб на їх утримання в Україні перебуває на етапі удосконалення, особливо якщо враховувати взяті на себе державою зобов'язання щодо приведення національного законодавства у відповідність до законодавства ЄС. Невід'ємною складовою процесу реформування, безперечно, буде вивчення у ретроспективі процесу розвитку кримінального законодавства у сфері захисту відповідних соціальних гарантій осіб.

Перші письмові згадки про врегулювання сімейних правовідносин, визначення конструкції сім'ї, її членів, взаємовідносин між ними містяться у кодифікованому нормативно-правовому акті – «Руській правді». Хоча у тексті немає норм про аліментні зобов'язання батьків щодо дітей чи дітей стосовно батьків у звичайному розумінні цього поняття, однак у ній є норми, які започатковують регулювання майнових сімейних правовідносин. «Руська правда» зобов'язувала вдову з малолітніми дітьми зберігати майно сім'ї для передачі його дітям, а також відшкодувати останнім усе витрачене [1, с. 254]; гарантувала надання виділу з майна померлого чоловіка для дружини, закріплювала обов'язок синів утримувати матір, якщо вона не одружиться повторно [2, с. 171].

Інша історична пам'ятка – «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» – визначає обов'язок батьків піклуватися про своїх дітей [1, с. 254]. Однак жодний нормативно-правовий акт того періоду не містив вказівок у частині відповідальності за невиконання обов'язку з утримання членів сім'ї, які того потребують. Це було обумовлено тогочасним станом розвитку суспільних правовідносин, особливістю сімейних правовідносин, впливом канонічного права на суспільство.

Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років містили норми про опіку над майном дітей, батько яких загинув, передбачали утримання дітей вдовою чи старшими родичами, якщо вдова повторно вийде заміж. Литовський статут 1566 року передбачав обов'язок опікуна утримувати підопічного, дбати про його виховання, освіту. Водночас відповідальності за порушення такого обов'язку не встановлювалося. Литовський статут 1566 року закріпив гарантію утримання дружини після смерті чоловіка. Так, згідно з текстом Литовського статуту 1566 року, батько нареченої, перед тим як віддати дівчину заміж, повинен взяти від нареченого запис із печаткою та підписом про те, що він віддає третю частину свого майна нареченій [3, с. 65].

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року захищав батьків та їх честь, зокрема, якщо дочка порушила волю батька, наприклад, без згоди одружилася, вона позбавлялася права на спадкування, отримання посагу (артикул 14 глави 10); якщо діти загиблого спадкодавця захопили його майно ще за його життя, то вони позбавлялися права на спадкування (артикул 12 глави 10). Глава 11 Прав закріплювала права осіб, які перебувають під опікою. Наприклад, заборону опікуну розпоряджатися майном таких осіб (артикул 10 глави 11). У Правах також спостерігаємо, чого не було у нормативних документах раніше, закріплення відповідальності за ненадання дітьми утримання своїм батькам у вигляді позбавлення права на спадщину (артикул 12, глави 12 Прав) [4, с. 89].

Галицький цивільний кодекс 1797 року вперше передбачив відповідальність батьків за невиконання обов'язку щодо утримання дітей саме у грошовій формі, закріпив обов'язок чоловіка утримувати дружину [2, с. 172].

В «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 року відмова повнолітньої дитини від утримання батьків вважалася злочином [4, с. 89].

Декретом від 19 грудня 1917 року «Про розірвання шлюбу» регламентовано норми про утримання дітей (сплату аліментів) тим із батьків, хто проживає окремо. Кодекс законів УСРР про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку 1921 року, 1926 року також містив ряд положень, які визначали обов'язок батьків утримувати дітей, непрацездатне подружжя, непрацездатних батьків. Однак, відповідальності за невиконання таких обов'язків встановлено не було [4, с. 90].

Надалі, 16 жовтня 1924 року постановою ВЦВК РСФРР внесено зміни до першого Кримінального кодексу РСФРР 1922 року. Кодекс доповнено статтею 165-а, якою передбачено відповідальність за «несплату аліментів/коштів на утримання дітей або залишення батьками неповнолітніх дітей без належної підтримки». Таке кримінальне правопорушення каралося позбавленням волі до шести місяців, або штрафом до п'ятисот карбованців, або примусовими роботами [4, с. 90].

Постановою ЦВК СРСР від 31 жовтня 1924 року було прийнято КК РСФРР та КК УСРР. Статтею 158 РСФРР 1926 року передбачено кримінально-правову відповідальність за злісну несплату коштів на утримання дітей та залишення батьками дітей до повноліття без жодної підтримки. Санкція статті передбачала покарання у виді тюремного ув'язнення строком до двох років [4, с. 90].

У Кримінальному кодексі УСРР 1927 року була встановлена відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (стаття 161). За вчинення цього правопорушення передбачалися такі заходи примусу: позбавлення волі, примусові роботи на строк до шести місяців або штраф до трьохсот карбованців [4, с. 90]. У редакції 1937 року санкція вказаної статті передбачала тюремне ув'язнення до двох років [5].

Кримінальним кодексом УРСР від 1960 року встановлено відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду або постановою народного судді коштів на утримання дітей (аліментів), а також за злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні – позбавлення волі на строк до одного року або виправні роботи на той же строк (стаття 114 КК УРСР від 28.12.1960). За злісне ухилення від сплати аліментів на утримання батьків кримінальна відповідальність встановлювалася у виді громадської догани або виправні роботи на строк до одного року [6].

Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) містить два склади кримінальних правопорушень, пов'язаних з невиконанням обов'язку із утримання осіб – ст. ст. 164, 165 КК України. Стаття 164 КК України передбачає кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (як наслідок – можливість громадських робіт, пробаційний нагляд, обмеження волі). Стаття 165 КК України передбачає відповідальність дітей за злісне ухилення від утримання непрацездатних батьків: штраф, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд та обмеження волі. Відповідно до примітки статті 164 КК України під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів [7].

Підсумовуючи викладене, констатуємо, що розвиток інституту кримінальної відповідальності охорони гарантій осіб на їх утримання відбувалася у тісному взаємозв'язку з розвитком аліментних правовідносин в Україні. З плином часу санкції за ухилення від сплати аліментів посилювалися. Уже у XX столітті злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та непрацездатних батьків стало вважатися кримінально-карним діянням, за яке передбачалася кримінальна відповідальність. На сьогодні кримінально-правова відповідальність за порушення обов'язку зі сплати аліментів та коштів на утримання певних осіб передбачена ст. ст. 164, 165 КК України. Водночас незважаючи на значний прогрес законодавчого регулювання кримінальної відповідальності охорони гарантій осіб на їх утримання, даний інститут потребує подальшого вдосконалення.

Так, кримінальна відповідальність за ухилення від сплати коштів (аліментів) на утримання дітей або непрацездатних батьків має місце у випадку злісного ухилення від сплати аліментів, встановлених рішенням суду. Крім того, національне законодавство передбачає досить лояльні види кримінально-правової відповідальності за ухилення від сплати аліментів та не передбачає кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання іншого з подружжя чи колишнього подружжя.

Вважаємо, що механізм охорони гарантій осіб на їх утримання потребує подальшого ґрунтовного дослідження та вдосконалення. На нашу думку, посилення кримінально-правової відповідальності за злісне ухилення від сплати аліментів, врахування аліментного договору як підстави виникнення обов'язку зі сплати аліментів, розширення об'єкту та об'єктивної сторони складу досліджуваних кримінальних правопорушень підвищить ефективність кримінально-правової охорони гарантій осіб на їх утримання.

Література

1. Саблук С. А. Історичні передумови формування правового статусу дитини в Україні. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4 (19-20). С. 253-260. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2006_3-4_38.pdf (дата звернення: 30.05.2025).

2. Буряченко А. М. Розвиток законодавства про відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві України. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4

(75-76). С. 169-181. URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/75-76_169-181/pdf (дата звернення: 30.05.2025).

3. Буряченко А. М. Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві. *Дис. докт. філ. спец.* 081 «Право». Хмельницький, 2022. 234 с. URL:

https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/diss_%D0%91%D1%83%D1%80%D1%8F%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf (дата звернення: 30.05.2025).

4. Сокол О. О. Історико-правовий аналіз розвитку протидії ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків. *Держава та регіони. Серія Право.* 2015. № 4 (50). С. 88-94.

5. Кримінальний кодекс УРСР 1927 року (в редакції 1949 року). URL: <https://coollib.in/b/669494-kollektiv-avtorov-yurisprudentsiya-kriminalniy-kodeks-ursr-1927-roku-v-redaktsiyi-1949-roku/readp> (дата звернення: 30.05.2025).

6. Кримінальний кодекс УРСР : Закон від 28 грудня 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

7. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

Shyshko O. Criminal liability for violations of legally established guarantees of individuals' entitlement to maintenance: historical genesis of legislation. *The article examines the historical genesis of legislation in the context of legal regulation of criminal liability for violations of legally established guarantees of individuals' entitlement to maintenance. Historical legal sources from different stages of the formation of national legislation are analyzed, reflecting the development of the institution of alimony obligations and criminal liability for the non-fulfillment. Particular attention is paid to the peculiarities of Ukrainian legislation in the field of criminal law protection of individuals' rights to maintenance, as well as the need for its reform according to European standards. It is noted that the creation of an effective mechanism for protecting individuals' rights to maintenance requires both historical and legal analysis and a comprehensive improvement of the current regulatory framework.*

Keywords: maintenance, alimony, historical and legal analysis, criminal liability.

ШЛЯХИ ДО РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ УВ'ЯЗНЕНИХ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ (В КОНТЕКСТІ СТОРІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ)

Шуліка В. І.

У статті розглядаються перспективи реформування української пенітенціарної системи в контексті положень Угоди про сторічне партнерство між Україною та Великою Британією. Автор аналізує можливості запозичення британського досвіду у сфері ресоціалізації ув'язнених, зокрема через запровадження незалежного моніторингу умов утримання, розвитку програм реабілітації, а також впровадження моделей «resettlement prisons». Дослідження наголошує на необхідності трансформації карально-репресивної системи в людиноцентричну модель, зорієнтовану на підготовку засуджених до повернення в суспільство.

Ключові слова: пенітенціарна система, ресоціалізація, Британія, реформа, Угода про партнерство.

16 січня 2025 року між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії було підписано Угоду про сторічне партнерство (далі – Угода). Основна частина угоди складається з 14 статей, зокрема – про зміцнення обороноздатності, зміцнення безпеки та досягнення консенсусу щодо членства України в НАТО, розбудову партнерства у сфері морської безпеки, посилення економічного та торговельного співробітництва, співпраці у сфері енергетики, клімату та переходу до чистої енергії; посилення співпраці у сфері правосуддя та притягнення до відповідальності; протидію іноземним інформаційним маніпуляціям і втручанням. Пропонуємо звернути увагу аспекти удосконалення пенітенціарної системи України, що передбачає вказана Угода. Зокрема в контексті угоди сторони домовились поглиблювати співпрацю у кримінальній сфері

з метою притягнення правопорушників до відповідальності та надання підтримки вразливим групам ув'язнених, зокрема дітей, потерпілих, жінок.

Актуальність теми дослідження підтверджується й тим що в контексті Угоди передбачено посилення співпраці у сфері кримінального правосуддя, обміну найкращими практиками ефективного керування установами виконання покарань та пробації, підтримка інновацій в системах кримінального правосуддя а також дослідження можливостей для застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі для того аби забезпечити ефективну ресоціалізацію ув'язнених та допомогти їм комфортно та безпечно повернутись у суспільство.

Тож **метою** нашого дослідження стало з'ясувати потенційні шляхи реалізації передбачених Угодою положень про реформування української пенітенціарної системи зокрема та дослідити способи удосконалення інститутів застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи в контексті їх ресоціалізації зокрема.

Виклад основного матеріалу. Про тенденцію української пенітенціарної політики у сфері виконання і відбування кримінальних покарань щодо зменшення сфери застосування покарань у виді позбавлення волі і розширення практики застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі у своїх дослідженнях вказувала і О. І. Богатирьова більше п'ятнадцяти років тому, одночасно вказуючи, що реформування кримінально-виконавчої системи України від радянської виправно-трудової до сучасної людиноцентристської розпочалась ще у 1991 році із відновленням незалежності України [1, 146]. Сучасний етап реформування української пенітенціарної системи розпочався у 2016 році із реформою, що дещо призупинена в часи війни, однак, не можна стверджувати про її скасування, адже в грудні 2022 року була прийнята Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року де сформовано план заходів щодо реформування вітчизняної пенітенціарної системи. Важливо зазначити, що британські фахівці із Prison and Probation Service регулярно проводили тренінги в Україні для співробітників пенітенціарної системи з 2014 по 2023 роки в контексті програм фінансованих проектом UK AID та надавали експертну допомогу у створенні вищезгаданої Стратегії реформування вітчизняної пенітенціарної системи. А в січні 2025 року Україна та Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії підписали Угоду про сторічне партнерство в положеннях якої закріплено важливість здійснення ключових реформ, які посилять демократію, безпеку та економіку України. Очевидно, що до таких реформ відноситься і пенітенціарна, про яку ми згадали раніше. Адже як сказав Девід Рамсботтом, головний інспектор в'язниць Англії та Уельсу (1995–2001) «Реформа – це не подія, а напрямок. Тюремна система має змінюватися разом із суспільством.»

Тож у контексті ресоціалізації ув'язнених, забезпечення якої є наскрізною ниткою реформ української пенітенціарії відповідно до тексту Угоди зазначимо про доцільність запровадження ефективніших механізмів незалежного постійного моніторингу умов тримання засуджених державними органами (наприклад, HM Prison & Probation Service), діяльність якої полягає у створенні та реалізації різноманітних програм реабілітації та навчання, щоб підготувати колишніх засуджених до повернення до суспільства та працевлаштування [2] та неурядовими організаціями і незалежними експертами (наприклад, Independent Monitoring Boards у Британії), що сприятиме підвищенню прозорості діяльності установ виконання покарань, а також розширення програм ресоціалізації ув'язнених крізь впровадження різного роду навчачь, гуртків, психологічних курсів зокрема з урахуванням британського досвіду індивідуального підходу до засуджених та їхнього поступового повернення до суспільства. До речі, дещо символічно є те, що у Британії так само у 2016 році розпочалась масштабна реформа пенітенціарної системи з ініціативи Прем'єр-міністра [3], в контексті якої реформували й програму реабілітації у Великобританії. Одна з ініціатив – «Rehabilitation Revolution» [4] (Революція реабілітації) була запроваджена у Великобританії з метою зміни підходу до управління виконанням покарань та забезпечення більш ефективної реабілітації засуджених.

Крім того, вважаємо, що корисним для повернення у суспільство ув'язнених після відбування ними покарання буде запровадження досвіду так званих «resettlement prisons», які функціонують у Великій Британії. Власне, ці установи спеціалізуються на підготовці засуджених до звільнення – передусім через налагодження зв'язків із громадами, роботодавцями та службами соціальної підтримки ще до завершення строку ув'язнення. Варто констатувати, що цей інститут демонструє позитивні результати у зниженні рівня рецидиву, що відображається у статистичних дослідженнях Державної служби статистики Британії та її щорічних звітах. Ми переконані, що такий підхід міг би бути адаптований в Україні, звісно, з урахуванням наших соціально-економічних реалій. Вважаємо, що він значною мірою сприяв би ефективнішій ресоціалізації засуджених. Серед іншого, вбачається,

що корисним для вітчизняної пенітенціарії буде британська практика здійснення постійного моніторингу умов тримання незалежними правозахисними організаціями всередині установ виконання покарань.

В ході дослідження запропонованої проблематики ми дійшли до висновків:

По-перше, на відміну від британської моделі, в українській пенітенціарній системі, яка значною мірою успадкувала карально-репресивні практики радянського зразка, довгий час домінувала уніфікована й дисциплінарна парадигма, з орієнтацією на ізоляцію правопорушника, а не на його виправлення. Лише в останні десятиліття в Україні почали з'являтися окремі елементи, що тяжіють до європейських стандартів, однак інституційно та ментально система ще перебуває в перехідному стані, а на часі є формування «дороговказів» ефективного функціонування пенітенціарної системи як концепту, з урахуванням досвіду країн, які успішно пройшли кризові етапи еволюції пенітенціарії, зокрема британського.

По-друге, з огляду на важливість ресоціалізації ув'язнених як ключового елементу пенітенціарної реформи, передбаченої Угодою, доцільним видається впровадження більш ефективних механізмів незалежного та постійного моніторингу умов утримання засуджених за участю неурядових організацій і незалежних експертів (зокрема за прикладом Independent Monitoring Boards у Великій Британії), що сприятиме підвищенню прозорості функціонування установ виконання покарань.

По-третє, ефективному поверненню ув'язнених до суспільства після відбуття покарання сприятиме запровадження практики так званих «resettlement prisons», які діють у Великій Британії. Ці установи спеціалізуються на підготовці засуджених до звільнення, зокрема шляхом встановлення контактів з місцевими громадами, потенційними роботодавцями та соціальними службами ще до завершення строку ув'язнення.

Література

1. Богатирьова О. І. Інститут покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (теоретико-прикладні засади) / О. І. Богатирьов // Ж.: Вісник Запорізького національного університету. – Вип.2. – 3.:, 2010. – С. 146-149.
2. Garland D. The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society, Oxford: Oxford University Press, 2001.
3. Sir Louis Blom-Cooper QC. Power of Persuasion essays by a Very Public Lawyer. Oxford and Portland, Oregon, 2015 . Published in the united Kingdom by Hart Publishing Ltd 16C worcester Place, oxford, oX1 2Jw . c. 365.
4. Webb S., Webb B. English prisons under local government. London: Longmans, Green. 1922. 261 p.

Shulika V. Pathways to the resocialization of prisoners in penitentiary institutions of Ukraine (in the context of the centennial partnership between Ukraine and the United Kingdom). *The paper explores the prospects for reforming Ukraine's penitentiary system in light of the provisions of the Centennial Partnership Agreement between Ukraine and the United Kingdom. The author examines the potential for adopting British practices in prisoner resocialization, including independent monitoring of detention conditions, rehabilitation programs, and the implementation of "resettlement prisons." The study emphasizes the importance of transitioning from a punitive Soviet-style model to a human-centered approach aimed at reintegrating inmates into society.*

Keywords: penitentiary system, resocialization, United Kingdom, reform, Partnership Agreement.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАКОННІСТЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Вітушинська О. О.

Науковий керівник: д.ю.н., проф. Ю. В. Циганюк

Авторка, на основі аналізу наукових джерел та нормативно-правового регулювання розкрила основи діяльності Трибуналу з питань слідчих повноважень. У підсумку проведений порівняльний аналіз правового регулювання судового контролю за законністю в Великій Британії та Україні.

Ключові слова: судовий контроль, законність, кримінальне провадження, порівняльне дослідження.

Дослідження міжнародного досвіду правового регулювання уже декілька десятиліть є необхідним елементом наукових досліджень, адже він може допомогти нам виявити сильні та слабкі сторони вітчизняного правового регулювання, а також позитивно вплинути на нормопроєкування. Не виключенням є і дослідження які присвячені судовому контролю у кримінальному провадженні оскільки предмет таких досліджень має безпосередній вплив на обмеження прав людини, а це завжди актуальна та необхідна тема.

Згідно С. М. Князева у Великій Британії визначення судового контролю на стадії досудового розслідування вживають умовно, з огляду на те, що в англійській системі кримінального процесу немає такої самостійної стадії. Контроль за проведенням негласних слідчих дій у цій країні не обмежується одноособовим наданням відповідного дозволу та залежить від виду здійснюваного заходу. Постанову про виїмку кореспонденції надає міністр внутрішніх справ. Однак реалізація таких постанов відбувається за участю вищих посадових осіб державних органів влади, зокрема для здійснення контролю прем'єр-міністр Великої Британії призначає спеціально вповноваженого (комісара), діяльність якого забезпечує належний нагляд за здійсненням і виконанням повноважень та обов'язків правоохоронними органами. Водночас дозвіл на проведення моніторингу банківських операцій у цій країні надає Суд Корони або Верховний суд, з огляду на характер розслідування [1, с. 93].

Але, як зазначає Г. А. Гончаренко, у Великобританії судовий контроль здійснюється не на стадії отримання дозволів/санкцій на втручання у приватне спілкування особи, а створено спеціальний судовий орган Трибунал слідчих повноважень (Investigatory Powers Tribunal, IPT) для розгляду скарг про будь-які претензії, пов'язані з обмеженням прав і свобод особи з боку слідчих, правоохоронних органів чи служби безпеки. Британці зазначають як переваги IPT в тому що вони можуть розглядати скарги, позови чи інші претензії на фактичні та ймовірні (напр. особа зазначає, що за нею ведеться спостереження) обмеження прав і свобод людини, навіть якщо вони продовжують проводитися у законний спосіб або з порушеннями, або незаконний (є право надавати відповідні розпорядження для правоохоронних органів). Серед недоліків є те, що особу, що скаржиться IPT можуть не викликати на слухання, тобто немає автоматичного права бути присутнім при розгляді, а причини такого рішення не пояснюються (нормативно не закріплена вимога IPT повідомляти причини не виклику) [2, с. 40].

Для проведення аналізу судового контролю, який здійснює Трибунал з питань слідчих повноважень (на нашу думку саме таким є більш правильний переклад), необхідно звернути увагу, що його повноваження засновані на Законі про регулювання слідчих повноважень (2000 року), Законі про права людини (1998 року) та Законі про розвідувальні служби (1994 року).

Трибунал з питань слідчих повноважень (далі – Трибунал) є незалежним судом, створеним відповідно до розділу 65 Закону про регулювання слідчих повноважень 2000 року (RIPA). Трибунал розглядає скарги відповідно до RIPA та позови відповідно до Закону про права людини 1998 року (HRA). Він розглядає звинувачення у незаконному втручанні з боку державних органів, включаючи розвідувальні служби Великої Британії, поліцію та місцеві органи влади, і розслідує передбачувані дії

розвідувальних служб Великої Британії або від їхнього імені, незалежно від того, чи стосуються вони слідчих повноважень [3].

У статті 65 Закону про регулювання слідчих повноважень визначено юрисдикцію Трибуналу, але найголовніше визначено принцип – розглядати та вирішувати будь-які скарги які подані до нього та є скаргами, для розгляду яких Трибунал є відповідним органом.

У підпункті 4 цієї статті визначено, що Трибунал є відповідним органом для розгляду будь-якої скарги, якщо вона подана особою, яка вважає себе потерпілою від будь-яких дій, що підпадають під дію підпункту (5), які, на її думку,

(а) були вчинені стосовно неї, її майна, будь-яких повідомлень, надісланих нею або на її адресу, або призначених для неї, або стосовно її користування будь-якими поштовими послугами, телекомунікаційними послугами або телекомунікаційними системами; та

(б) відбулася в обставинах, що підлягають оскарженню, або була здійснена будь-якою службою розвідки або від її імені [4]. Одночасно, визначений у підпункті 5, перелік діяння чи рішення яке може бути оскаржене надзвичайно великий та для його формулювання застосовано узагальненні категорії, наприклад, будь-яке проникнення на територію або втручання у власність або будь-яке втручання у бездротову телеграфію (п.п. (f)).

Трибунал забезпечує виконання Сполученим Королівством своїх зобов'язань відповідно до статті 13 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ): «Кожна особа, права і свободи якої, визначені в цій Конвенції, були порушені, має право на ефективний засіб правового захисту перед національним органом, незважаючи на те, що порушення було вчинене особами, які діяли в офіційній якості». Велика палата Європейського суду з прав людини в своєму рішенні від 25 травня 2021 року у справі Big Brother Watch проти Сполученого Королівства (параграф 271) описала Трибунал як орган, що забезпечує «ефективний засіб правового захисту» для дотримання прав, закріплених у ЄКПЛ [3].

Отже, аналізуючи судовий контроль за законністю у кримінальному провадженні Великої Британії Трибуналом з питань слідчих повноважень можна визначити схожі та відмінні риси щодо України. Схожим є визначення у нормах права переліку органів дія, бездіяльності чи рішення яких можна оскаржити, а також наявність самого такого переліку. Водночас такий перелік не детально урегульований, а це має наслідком розширення можливостей для оскарження, а, відповідно, доступу до правосуддя.

Література

1. Князєв С. М. Судовий контроль за здійсненням негласної діяльності: міжнародний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. Вип. 1. № 17. С. 90-98.
2. Гончаренко Г.А. До питання судового контролю за дотриманням прав і свобод людини: європейський досвід. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, м. Харків, 26 жовтня 2018 р. / редкол. : М.В. Членов (голов. ред.), Л.М. Леженіна (заст. голов. ред.), О.В. Косьмін. Харків : Право, 2018. Вип. 10 (ювіл.). С. 38-41.
3. About the Tribunal. URL: <https://investatorypowerstribunal.org.uk/about-the-tribunal/>
4. Regulation of Investigatory Powers Act 2000. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/23/section/65>

Vitushynska O. Judicial control over the legality of criminal proceedings in the United Kingdom. Based on an analysis of scientific sources and regulatory and legal provisions, the author reveals the fundamentals of the Investigatory Powers Tribunal's. The article concludes with a comparative analysis of the legal regulation of judicial review of legality in Great Britain and Ukraine.

Keywords: *judicial review, legality, criminal proceedings, comparative study.*

ЗАХИСНИК ЯК СУБ'ЄКТ РОБОТИ З ЕЛЕКТРОННИМИ ДОКАЗАМИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Власова Г. П., Каланча І. Г.

В роботі розглянуто процесуальні можливості захисника щодо роботи з електронними доказами під час кримінального провадження, особливості фіксації, зберігання цифрової інформації та гарантії її захисту.

Ключові слова: *захисник, електронні докази, обшук, цифрова інформація.*

Цифровізація кримінального провадження істотно змінює парадигму доказування, зокрема трансформує не лише техніко-криміналістичну складову процесу, а й впливає на реалізацію прав і гарантій сторін. Особливого значення ці зміни набувають для сторони захисту, яка дедалі частіше змушена працювати з електронними доказами – цифровими документами, вданими з електронної пошти, переписками у месенджерах, метаданими файлів, інформацією з хмарних сервісів тощо.

Роль захисника у цьому контексті не зводиться до традиційного аналізу вже сформованого масиву доказів. Натомість сучасна правозастосовна практика висуває до нього нові вимоги: орієнтація в цифровому середовищі, здатність ідентифікувати джерела електронних доказів, ініціювати процесуальні дії з метою їх збирання та забезпечення, критично оцінювати допустимість та автентичність таких доказів у судовому процесі.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України, захисник здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Однак у сфері цифрових доказів ці повноваження реалізуються в умовах дефіциту спеціальної регламентації [1, с. 1].

Гутник (Ратнова) А.В. зазначає, що витребування електронних документів підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим та їх представниками не регламентований у КПК, тому, зазвичай під витребуванням науковці розглядають збирання доказів захисником шляхом надсилання адвокатського запиту [2, с. 187].

Найбільш конфліктною сферою взаємодії адвоката і слідства є обшук. О. І. Литвинчук, М. С. Сорока, І. В. Колесников та ін. надають рекомендації щодо дій адвоката на попередній стадії обшуку: 1. Отримавши виклик від клієнта, необхідно якомога скоріше дістатися місця обшуку; 2. За допомогою клієнта (особи, яка перебуває на місці обшуку) спробувати поспілкуватися зі слідчим та переконати його не починати обшук до вашого прибуття; 3. Прибувши на місце обшуку, одразу ознайомитися з ухвалою слідчого судді; 4. Пересвідчитись, що повноваження службової особи, яка буде проводити обшук, є актуальними на момент його проведення; 5. У разі встановлення порушень, зазначених вище, роз'яснити правоохоронцям про те, що проведення обшуку в цьому випадку є незаконним, і спробувати переконати їх не проводити зазначену слідчу (розшукову) дію; 6. У разі здійснення захисту підозрюваного почати фіксувати хід обшуку за допомогою відеозаписуючого пристрою (смартфон, відео- камера тощо); 7. За наявності порушень вимог законодавства – озвучити їх на камеру та зазначити про них у протоколі обшуку після закінчення слідчої (розшукової) дії [3, с. 35-36].

Крім того, під час обшуку часто здійснюється вилучення комп'ютерної техніки, серверів, мобільних пристроїв або копіювання даних з хмарних середовищ, що вимагає від адвоката розуміння технічних аспектів фіксації та зберігання електронних доказів, ідентифікації носіїв інформації, захисту конфіденційної інформації та приватного листування.

Окремої, а в сучасних умовах – критичної уваги потребує питання обробки персональних даних і загалом захисту інформації приватного характеру під час роботи з електронними доказами. У фокусі перебуває не лише та інформація, що безпосередньо використовується як доказ, але й особисті відомості, що містяться на технічних пристроях або цифрових носіях і не є предметом доказування. Йдеться, зокрема, про приватне листування, фотографії, медичні чи інтимні відомості, а також чутливу комерційну інформацію, яка може належати як особі, щодо якої проводяться слідчі дії, так і третім особам.

Це породжує складне проблемне поле, пов'язане із реалізацією ст. 290 КПК України, що встановлює обов'язок сторони обвинувачення надати стороні захисту надати доступ до матеріалів кримінального провадження. У разі, якщо до складу таких матеріалів включаються носії або пристрої з великим обсягом цифрової інформації, всі дані – незалежно від їх доказового значення – можуть стати доступними для інших учасників провадження, що фактично відкриває приватне життя особи для стороннього ознайомлення. У сукупності з відсутністю механізму відокремлення суто доказової інформації від загального масиву електронних даних, це створює умови для потенційного порушення права на повагу до приватного життя.

Як сторона процесу, захисник зобов'язаний дотримуватися не лише процесуальних меж, а й конституційних гарантій (зокрема, ст. 32 Конституції України), положень Закону України «Про захист персональних даних», а також міжнародних стандартів захисту прав людини (зокрема, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). У цьому контексті мають дотримуватися такі принципи, як: мінімізація обробки персональних даних, анонімізація або

псевдонімізація непричетної інформації, використання захищених носіїв, а також реалізація права особи на інформаційну самоідентифікацію та контроль за власною інформацією.

Водночас чинне законодавство не передбачає жодного інструменту, який би дозволяв стороні захисту або стороні обвинувачення виключити або обмежити доступ до даних, що не мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, правовий механізм забезпечення конфіденційності особистих даних у межах роботи з електронними носіями є фрагментарним, недостатньо визначеним та не здатним належним чином реалізувати принципи приватності й недоторканності особистого життя. З огляду на викладене, необхідним є внесення змін до КПК України щодо: обов'язку відокремлення даних, що мають доказове значення, від іншої інформації, яка міститься на електронних носіях; впровадження процесуального інструменту обмеженого доступу до конфіденційної (недоказової) інформації; забезпечення знищення, повернення або анонімізації такої інформації після завершення провадження; застосування правового механізму збереження професійної таємниці (в т.ч. адвокатської, лікарської, журналістської тощо), яка може зберігатися в цифровому форматі.

Баланс між правом на захист та забезпеченням цифрової безпеки вимагає від адвоката дотримання ряду критеріїв: обізнаності у сфері цифрових технологій, вміння працювати з цифровими джерелами доказів, здатності документувати сліди втручання в електронну інформацію, а також правильного реагування у разі процесуальних порушень. Це зумовлює необхідність не лише вдосконалення нормативної бази, а й реформування системи підвищення кваліфікації адвокатів – з урахуванням сучасних цифрових загроз і технологій.

Реалізація процесуальних гарантій сторони захисту у сфері роботи з електронними доказами потребує: внесення змін до КПК України з метою деталізації процесуального порядку отримання, зберігання та подання електронних доказів захисником; удосконалення правового механізму витребування електронних документів через адвокатський запит, з можливістю притягнення до відповідальності за його ігнорування; розроблення процесуального алгоритму взаємодії сторін під час обшуку щодо поведінки з цифровим контентом; інституційного впровадження програм цифрової грамотності для адвокатів та інших суб'єктів кримінального провадження; уніфікації практики відеофіксації та зберігання цифрових доказів для сторони захисту, з метою забезпечення принципу рівності сторін та недоторканності професійної діяльності адвоката. Відтак тільки через комплексну нормативну та освітню реформу можна гарантувати ефективну реалізацію права на захист у кримінальному процесі в умовах цифровізації доказування.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI, зі змін. і доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 248 с.
3. Литвинчук О. І. Електронні докази. Обшук. Частина 1 / О. І. Литвинчук, М. С. Сорока, І. В. Колесников та ін. Х. : Фактор, 2020. 80 с.

Vlasova G., Kalancha I. Defense counsel as a subject in handling electronic evidence in criminal proceedings. *The paper examines the procedural capabilities of defense counsel in working with electronic evidence, focusing on methods of recording, storing digital information, and ensuring its protection.*

Keywords: defense counsel, electronic evidence, search, digital information.

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гусак А. П.

Досліджено актуальні виклики та шляхи оптимізації криміналістичного забезпечення розслідування корупційних правопорушень в умовах воєнного стану в Україні. З огляду на ускладнення доступу до доказової бази, ризики знищення інформації та високий рівень закритості даних щодо оборонних закупівель і гуманітарної допомоги, автор аналізує новітні цифрові технології та методи збору доказів, включаючи OSINT, аналітику Big Data, хмарні рішення й платформенну взаємодію між правоохоронними та експертними органами. Акцент зроблено на необхідності нормативної

адаптації КПК України, зокрема щодо процесуального статусу цифрових доказів та методики їх верифікації. Визначено практичні інструменти модернізації криміналістичних методів у воєнних умовах, зокрема формування міжвідомчих мобільних груп, розробку типових методик та впровадження електронного документообігу. Автор обґрунтовує потребу в міждисциплінарних дослідженнях на стику криміналістики, інформаційної безпеки та антикорупційної політики як передумову ефективного реагування на сучасні виклики.

Ключові слова: криміналістика, корупція, цифрові докази, воєнний стан.

Воєнний стан в Україні загострив проблеми правоохоронної системи та створив нові ризики корупції в оборонних закупівлях, розподілі гуманітарної допомоги, компенсації збитків і управлінні арештованим майном. Контроль за фінансами ускладнився, а ризики знищення або приховування доказів зросли. У цих умовах криміналістика набуває вирішального значення для викриття схем і фіксації порушень. Ефективне розслідування потребує адаптації методів до воєнних реалій та оновлення антикорупційної стратегії.

Нормативне підґрунтя розслідування корупції складають положення КПК України (ст. 93–107) [4] та Закон «Про запобігання корупції» [9] які регламентують виявлення, документування й оцінку доказів, зокрема із застосуванням технічних засобів і спеціальних знань. Водночас законодавство не враховує специфіку війни: відсутні чіткі процедури фіксації правопорушень у зонах бойових дій, не регламентовано дистанційну роботу слідчих та експертів, а підзаконні акти, зокрема Інструкція МВС № 575 від 07.07.2017, залишаються неадаптованими до нових умов [11].

Воєнні умови вимагають не лише оновлення нормативної бази, а й адаптації криміналістичних методів до розслідування корупційних правопорушень у кризових обставинах. Доступ до об'єктів, пов'язаних із воєнними закупівлями, гуманітарною допомогою чи вилученим майном, часто обмежений або відсутній, що ускладнює проведення оглядів і виїмок та підвищує ризик втрати або фальсифікації доказів. Це підтверджують розслідування НАБУ щодо зловживань у державних закупівлях для ЗСУ, зокрема під час формування вартості харчів для військових [8].

Етичні та процедурні труднощі виникають через обмежену публічність і високий рівень конфіденційності, особливо щодо закупівель для ЗСУ. Слідчі та експерти часто не мають відкритого доступу до документів про логістику, тендери чи акти приймання-передачі, оскільки ті мають гриф «для службового користування» або «таємно». Це ускладнює перевірку, вимагає спеціального допуску й створює умови для формального уникнення відповідальності [10].

Серйозною проблемою залишається ризик фальсифікації або знищення доказів у справах щодо гуманітарної допомоги, будівництва захисних споруд чи логістики для фронту. У розслідуваннях тендерної документації та фінансових операцій часто фіксуються випадки навмисного знищення носіїв, ретроспективного переписування звітів або спотворення даних у бухгалтерських системах [7].

Наприклад, у низці кримінальних проваджень, відкритих у 2023-2024 роках щодо розкрадання коштів на облаштування модульного житла для ВПО в прифронтових областях, слідчі стикалися з масовими розбіжностями між первинною технічною документацією і фактичною вартістю виконаних робіт [12]. Аналогічні труднощі виникали в справах про завищення цін на бронжилети або медичне спорядження – за відсутності доступу до складів або актів технічної експертизи експертам доводилося працювати з копіями сумнівного походження або непридатними для достовірної оцінки.

Усі зазначені виклики потребують не лише оновлення методичних підходів, а й нової культури взаємодії між правоохоронцями, експертами та державними органами в умовах форс-мажору. Розслідування корупції під час війни вимагає модернізації криміналістичних методів із урахуванням цифрових ризиків. Робота з електронною перепискою, логами систем і цифровими копіями документів потребує спеціальної підготовки та чіткого правового регулювання, якого нині бракує для належного оформлення таких слідів як допустимих доказів [3].

Особливої уваги набуває використання OSINT-технологій – збору інформації з відкритих джерел, які включають реєстри публічних закупівель, відкриті бази даних, соціальні мережі, трекери гуманітарної допомоги, блокчейн-аналітику тощо. Це дозволяє не лише ідентифікувати зв'язки між фігурантами справ, а й виявляти приховані канали відмивання коштів або нецільового використання гуманітарних ресурсів [1].

До актуальних інструментів цифрової криміналістики належать платформи Maltego, i2 Analyst's Notebook, CaseMap, які дозволяють візуалізувати відносини між підозрюваними, транзакціями, компаніями й документами. Ці програмні засоби активно застосовуються міжнародними слідчими органами та поступово впроваджуються в Україні [4].

Крім того, в умовах руйнування інфраструктури та евакуації персоналу змінюється підхід до фіксації слідчих дій: дедалі частіше застосовуються боді-камери, мобільні сканери, хмарні сховища, за допомогою яких проводиться огляд місця події або обшуку. Проте чинна редакція КПК не завжди дозволяє повноцінно використовувати такі дані як докази, особливо за відсутності первинних носіїв [6].

Штучний інтелект і алгоритми аналізу великих обсягів даних (Big Data) також починають застосовуватись для виявлення типових ознак корупційної поведінки – наприклад, повторення постачальників у сумнівних тендерах, однотипні схеми платежів, фіктивні адреси юридичних осіб. Аналітичні системи Національного антикорупційного бюро вже дозволяють автоматизовано виявляти аномалії [2].

Нарешті, велике значення має впровадження електронного протоколювання слідчих дій, цифрового документообігу та захищених платформ для обміну інформацією між слідчим, експертом і прокурором. Однак у багатьох підрозділах досі відсутнє необхідне технічне забезпечення та доступ до відповідного ПЗ [3].

Оптимізація криміналістичних засобів потребує не лише технічного, а й нормативного вдосконалення. Цифрові докази мають бути інтегровані в процесуальні процедури з чіткими правилами використання та стандартизацією результатів для суду. Ефективність розслідувань у воєнних умовах залежить від скоординованої роботи слідчих, прокурорів, експертів і аналітиків, особливо за обмеженого доступу до об'єктів. Важливо планувати дії заздалегідь і забезпечувати дистанційну взаємодію через захищені цифрові платформи, що дозволяють обмінюватися матеріалами та погоджувати кроки в реальному часі [2].

Водночас недосконалість нормативної бази, відсутність уніфікованих електронних платформ для комунікації між органами досудового розслідування і судово-експертними установами, а також брак технічного обладнання у багатьох підрозділах МВС, ДБР чи СБУ ускладнюють таку взаємодію [4].

Для подолання наявних бар'єрів доцільно формувати міжвідомчі слідчі групи зі стабільним зв'язком і спрощеними процедурами узгодження дій, що забезпечить оперативність та персональну відповідальність кожного учасника. Виклики воєнного часу вимагають глибокого оновлення криміналістики в правовому та методичному аспектах, зокрема законодавчого закріплення можливостей використання цифрових інструментів – дистанційного огляду, візуалізації, OSINT-даних, аналізу великих масивів інформації. Така трансформація є необхідною для ефективної адаптації криміналістики до сучасних загроз.

Необхідно внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України [3] з метою розширення процесуальних можливостей для використання електронних доказів і зменшення залежності від паперових носіїв, особливо в ситуаціях, коли фізичний доступ до документів унеможливлений або ризикований. Варто також передбачити окремий порядок фіксації та верифікації цифрової інформації, здобутої в умовах обмеженого контролю (наприклад, у прифронтових зонах чи під час евакуації установ).

З боку науки та освіти доцільно активізувати міждисциплінарні дослідження на стику криміналістики, інформаційної безпеки, кіберправа й антикорупційної політики. Особливої уваги потребує розробка нових типових методик експертних досліджень, які враховують специфіку доведення фактів корупції в надзвичайних умовах. Слід також оновити зміст професійної підготовки для слідчих і експертів, включаючи тренінги з цифрової криміналістики, збору електронних доказів та OSINT-розвідки [5].

У практичній площині доцільно створити мобільні міжвідомчі антикорупційні групи, здатні оперативно реагувати на корупційні загрози в умовах воєнного стану. До їх складу мають входити слідчі, прокурори, технічні експерти, аналітики та фахівці з кібербезпеки. Координація дій має здійснюватися через захищені електронні платформи з фіксацією ходу розслідування в режимі реального часу.

Важливим напрямом є уніфікація методичних рекомендацій для дій правоохоронців у кризових умовах. Розробка та затвердження таких документів на рівні МВС, ДБР і НАБУ – із залученням науковців та міжнародних експертів – сприятиме формуванню узгодженої практики, зниженню правової невизначеності та зміцненню доказової бази.

Запровадження цих ініціатив підвищить ефективність протидії корупції в умовах війни й водночас закладе основу для сталого реагування на подібні виклики в майбутньому – з урахуванням цифрових технологій, наукового підходу та міжвідомчої взаємодії.

Література

1. INTERPOL. Digital Forensics and Cybercrime Investigations. URL: <https://www.interpol.int/en/Crimes/Cybercrime/Digital-forensics>.
2. Державне бюро розслідувань. ДБР створило базу потреб слідчих підрозділів на 2024 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/news/db-r-stvorylo-bazu-potreby-sledchykh-pidrozdiliv-na-2024-rik>.
3. Дослідження - Transparency International Ukraine. *Transparency International Ukraine - Знизити рівень корупції*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/korupcijn-ryzyky-v-humdopomozi/> (дата звернення: 04.06.2025).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Міністерство цифрової трансформації України. Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua> (дата звернення: 04.06.2025).
6. НАБУ. У НАБУ створили аналітичну систему для виявлення корупційних ризиків. URL: <https://nabu.gov.ua/news/u-nabu-stvoryly-analitychnu-systemu-dlya-vyyavlennya-koruptsijnnykh-rykzykiv/>.
7. Напрями діяльності Рахункової палати та закріплення їх за членами Рахункової палати. Рахункова палата. URL: <https://rp.gov.ua/Activity/Audit/2023> (дата звернення: 04.06.2025).
8. Про державну таємницю. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 04.06.2025).
9. Про запобігання корупції. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 04.06.2025).
10. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 04.06.2025).
11. Свобода Р. «Яйця по 17 грн»: НАБУ заявило про розкрадання понад 733 млн грн на закупівлях для ЗСУ. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nabu-rozkradannya-zakupivli-minoborony/33368732.html> (дата звернення: 04.06.2025).
12. Тагієв С. Р. Проблемні питання правового регулювання використання електронних доказів у кримінальному процесі. Академічні візії, 2025, 41. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1742>.

Husak A. Optimization of forensic methods for investigating corruption offenses under martial law. *The article examines current challenges and strategies for optimizing forensic support in the investigation of corruption offenses during martial law in Ukraine. In light of restricted access to evidence, risks of data destruction, and the classified nature of procurement and humanitarian aid, the author analyzes modern digital technologies and evidence collection methods, including OSINT, Big Data analytics, cloud solutions, and platform-based interaction between investigative and expert bodies. Emphasis is placed on the need to adapt the Criminal Procedure Code of Ukraine, particularly regarding the procedural status and verification of digital evidence. Practical tools for modernizing forensic approaches under wartime conditions are outlined, including the formation of interagency mobile teams, development of standard procedures, and the implementation of electronic document management. The author highlights the importance of interdisciplinary research at the intersection of forensic science, information security, and anti-corruption policy as a prerequisite for effective response to contemporary threats.*

Keywords: *forensics, corruption, digital evidence, martial law.*

КОЛЕГІАЛЬНИЙ СКЛАД СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Крикунов О. В.

Розглянуто норми чинного КПК України про колегіальне вирішення кримінального провадження у суді першої інстанції, виявлено прогалини і запропоновано доповнити ч. 3 ст. 42 КПК, а також виключити із ст. 512 КПК обмеження на колегіальний розгляд кримінального провадження.

Ключові слова: *суддя, присяжний, колегія суддів, кримінальне провадження.*

Законність складу суду є принциповою вимогою низки норм чинного КПК. Зокрема, кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПК) [1]. Законним є судові рішення, ухвалені компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених кримінальними процесуальними нормами (ст. 370 КПК). Незаконність складу суду є істотним порушенням КПК і становить безумовну підставу для скасування судового рішення (ст. 412 КПК). За нашим узагальненням норм КПК законність складу суду визначається через його відповідність сукупності юридичних критеріїв, які умовно можна класифікувати на “кількісні” та “якісні”. У цій роботі досліджено вимоги КПК щодо кількісного складу суду першої інстанції.

Насамперед, варто навести ч. 1 ст. 15 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” [2], згідно із якою справи в судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, - колегією суддів, а також за участю присяжних. Відповідно, кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється суддею одноособово, крім визначених у частинах 2-3 ст. 31 КПК випадків, коли справа повинна розглядатися колегією суддів. Зокрема, кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів лише за клопотанням обвинуваченого щодо: 1) злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше 10 років; 2) злочинів, у вчиненні яких обвинувачується Президент України, повноваження якого припинено, народний депутат України, Прем’єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, Генеральний прокурор, заступник Генерального прокурора - керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Голова Служби безпеки України, Директор Державного бюро розслідувань, Директор Національного антикорупційного бюро України, Голова Національного агентства з питань запобігання корупції, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Національного банку України, Голова Рахункової палати, Голова Фонду державного майна України, Голова Центральної виборчої комісії, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова та судді Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду, голови вищих спеціалізованих судів, Голова Вищої ради правосуддя. Аналізуючи наведене вище, можна констатувати, що без клопотання обвинуваченого названі категорії кримінальних проваджень повинні вирішуватися суддею одноособово. Разом із тим, якщо хоча б один із обвинувачених заявив клопотання про колегіальний розгляд обвинувачення у груповому злочині, то провадження має здійснюватися колегіально судом у складі трьох професійних суддів стосовно всіх обвинувачених.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого - судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. Слід акцентувати на вимушених змінах у КПК під час дії воєнного стану. Згідно із ч. 10 ст. 615 КПК кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, крім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією нормою (тобто 01.05.2022 р) було визначено склад суду за участю присяжних [3]. Отже, вимушено під час воєнного стану держава обмежила дію інституту суду присяжних. Однак особи, яким може бути призначено найбільш суворо міру покарання, користуються правом на колегіальне вирішення обвинувачення щодо них, що є засобом знизити ризик судової помилки. На нашу думку, необхідно звернутися до норм чинного КК [4], які обмежують застосування довічного позбавлення волі щодо деяких категорій осіб, а також щодо більшості незакінчених злочинів. Довічне позбавлення волі (станом на червень 2025 р.) не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку (ч. 2 ст. 64 КК України), а також за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин, крім випадків вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку передбачених статтями 110, 111, 111-1, 112, 113, 437-439, ч. 1 ст. 442, 442-1, 443 КК України (ч. 4 ст. 68 КК). Свого часу ВСС України у листі “Про деякі питання здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції судом присяжних” від 18 січня 2017 р. роз’яснив нижчестоящим судам, що право на суд присяжних зберігається у обвинуваченого, який обвинувачується у вчиненні відповідного злочину, незалежно від його суб’єктивних характеристик

(особа, що вчинила злочин, у віці до 18 років або понад 65 років, жінка в стані вагітності) чи стадії вчиненого злочину (готування до злочину, замах на злочин чи закінчений злочин) [5]. Враховуючи логіку наведеного роз'яснення, на нашу думку, колегіальний розгляд обвинувачення у суді першої інстанції обов'язковий і щодо тих проваджень, у яких санкція застосовуваної кримінально-правової норми передбачає довічне позбавлення волі, проте воно не може бути призначене з огляду на вказані вище обмеження у ст. ст. 64, 68 КК.

Колегіальний склад суду у кримінальному провадженні стосовно неповнолітньої особи передбачає додаткову особливість - головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України "Про судоустрій і статус суддів" на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх (ч. 14 ст. 31 КПК). Звернувшись до вказаного Закону, можна з'ясувати, що відповідні судді обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду. Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше 10 років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді (ст. 18 Закону "Про судоустрій і статус суддів"). Втім, відповідно до ч. 13 ст. 615 КПК в умовах воєнного стану норма про забезпечення участі суддів, уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, може не застосовуватися, якщо наявні обставини, що унеможливають участь цих суддів у розгляді кримінального провадження.

У провадженнях про застосування примусових заходів медичного характеру колегіальна форма суду першої інстанції не може бути застосована, не зважаючи на кримінально-правову оцінку суспільно небезпечного діяння неосудної особи. Адже у ст. 512 КПК передбачено лише одноособовий розгляд кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру. На нашу думку, ця норма доволі спірна, зважаючи на те, що колегіальна форма розглядається як гарантія від судової помилки при вирішенні кримінального провадження, а також на особливу вразливість неосудних осіб. З цієї причини пропонуємо відповідну норму із ст. 512 КПК виключити.

Варто ще раз наголосити на тому, що колегіальна форма відправлення правосуддя у суді першої інстанції у багатьох випадках залежить від подання обвинуваченим відповідного клопотання. Однак у чинному КПК механізм реалізації цього права обвинуваченим врегульований недостатньо, адже законодавець чітко встановлює обов'язки прокурора, суду роз'яснити обвинуваченому можливість та особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом присяжних. Письмове роз'яснення прокурора обвинуваченому про можливість, особливості і правові наслідки розгляду кримінального провадження судом присяжних додається до обвинувального акта (ст. 384 КПК). Ми поділяємо думку про те, що такий підхід має застосовуватися не лише щодо права на розгляд кримінального провадження судом присяжних, а й на інші провадження, у яких діє право обвинуваченого на колегіальний розгляд [6]. На нашу думку, вказану прогалину можна виправити через доповнення ч. 3 ст. 42 КПК правом підозрюваного, обвинуваченого подати клопотання про розгляд кримінального провадження у суді першої інстанції колегією суддів або судом присяжних у випадках, передбачених у ч.2-3 ст. 31 КПК України. Оскільки підозрюваний про свої права та обов'язки інформується через вручення пам'ятки, то вже на досудовому розслідуванні він буде мати доступ до інформації про право на колегіальний розгляд кримінального провадження і своєчасно реалізувати його. Також доцільно поширити обов'язок прокурора роз'яснювати обвинуваченому право клопотати про колегіальний розгляд кримінального провадження щодо нього, за наявності відповідних підстав, закріпивши його у ч. 2-3 ст. 31 КПК.

Колегіальна форма суду застосовується вже під час підготовчого судового провадження, якщо вона є безальтернативною (провадження про можливе довічне позбавлення волі) або якщо обвинувачений коректно подав клопотання про колегіальний розгляд кримінального провадження.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Закон України "Про судоустрій та статус суддів" від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

3. Закон України “Про внесення змін до КПК України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану” від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n45>

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3360>

5. Лист ВСС України “Про деякі питання здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції судом присяжних” від 18 січня 2017 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00218>

6. Колесник Г., Старенький С. Реалізація обвинуваченим права на колегіальний розгляд його справи судом за законом і на практиці. URL: <https://unba.org.ua/publications/9027-realizaciya-obvinuvachenim-prava-na-kolegial-nij-rozglyad-jogo-spravi-sudom-za-zakonom-i-na-praktici.html>

Krykunov O. Collegial composition of the court of the first instance in criminal proceedings.

The norms of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine on the collegial resolution of criminal proceedings in the court of first instance were considered. Gaps were identified and it was proposed to supplement Part 3 of Article 42 of the Code of Criminal Procedure and also proposed to exclude from Article 512 of the restrictions on collegial consideration of criminal proceedings.

Keywords: judge, juror, panel of judges, criminal proceedings.

ВИБУХИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: СУЧАСНІ МЕТОДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ФІКСАЦІЇ ДОКАЗІВ

Лісіцький А. В.

У тезах розглядаються особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із вибухами, а також сучасні методи виявлення, фіксації та дослідження доказів, що утворюються внаслідок вибухових подій. Зроблено акцент на поєднанні криміналістичних підходів з новітніми технологіями – зокрема аерофотозйомкою, 3D-моделюванням місця події та використанням цифрової експертизи. Окремлено проблеми, що виникають під час розслідування, зокрема знищення речових слідів, зміна структури місця події, правове забезпечення доказового процесу. Окрему увагу приділено значенню міждисциплінарного підходу та ролі експертів.

Ключові слова: вибух, кримінальне провадження, докази, аерофотозйомка, 3D-моделювання, експертиза, вибухотехніка, технології у криміналістиці, доказова база

Вибухи, як окремий вид техногенних або навмисних подій, залишають по собі складну картину знищення речових слідів. Це ускладнює процес досудового розслідування, вимагаючи від правоохоронних органів використання високотехнологічних засобів фіксації та аналізу. У контексті гібридних загроз, тероризму та воєнного часу в Україні, дослідження вибухів як кримінальних подій набуває особливої актуальності.

Вибух – це процес раптового вивільнення енергії, що супроводжується утворенням ударної хвилі, високої температури та хімічних змін. Його наслідками є: руйнування об'єктів і середовища, загибель чи травмування людей, знищення речових слідів, утворення специфічних мікрослідів (наприклад, частинки вибухової речовини). У кримінальному процесі вибухи можуть бути кваліфіковані за кількома статтями КК України, зокрема: ст. 113, ст. 194, ст. 258, ст. 263 тощо [1].

Розуміючи сучасні виклики часу та обставини нам дозволяє виділити сучасні методи фіксації місця вибуху:

- Аерофотозйомка та дрони. Використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА) дозволяє оперативно отримувати високоякісні зображення з висоти, що є незамінним при великій площі ураження [5].

- 3D-сканування. Застосування лазерного сканера дозволяє створювати тривимірну модель місця події, зберігаючи точні координати кожного об'єкта. Такі дані можуть бути використані у суді як візуальна реконструкція події [3].

- Цифрова фіксація та блокчейн. Нові платформи фіксації доказів пропонують захищену реєстрацію в хмарних системах, включаючи відмітки часу (timestamp), GPS-локацію та використання блокчейн-алгоритмів для збереження цілісності доказів [4].

Вилучення уламків, фрагментів, залишків ВР здійснюється за участі експертів-вибухотехніків [2]. Застосовується метод мокрого фільтрування ґрунту для виявлення мікрослідів ВР. Використовується детекція вибухових речовин за допомогою мобільних газоаналізаторів або собак, навчених виявляти ВР.

Відсутність єдиних стандартів цифрової фіксації доказів. Низький рівень міжвідомчої взаємодії між слідчими, експертами та технічними підрозділами. Проблеми з допустимістю цифрових доказів у суді через недотримання процесуальної форми [1].

Таким чином, ефективне розслідування вибухів у кримінальному провадженні неможливе без інтеграції новітніх технологій та чітких процедур фіксації й аналізу доказів. Для цього необхідне оновлення як нормативної бази, так і підвищення технічної грамотності слідчих та прокурорів. Роль експертного середовища тут зростає: лише міждисциплінарна взаємодія дозволяє побудувати якісне, законне і переконливе кримінальне провадження.

Література

1. Ключко А. В. Судово-експертне забезпечення розслідування вибухів. – К.: НАВС, 2020.
2. Бахін В. П. Судова вибухотехнічна експертиза: теорія і практика. – Х.: Право, 2021.
3. Нормативно-правові акти: КПК України, КК України, Наказ МВС № 1050 від 2020 року.
4. Casey Eoghan. Digital Evidence and Computer Crime. – Elsevier, 2018.
5. Заєць А. П., Яковець І. В. Використання БПЛА у криміналістичній практиці. // Вісник кримінального судочинства. – 2023, № 3.

Lisitskyi A. Explosions in criminal proceedings: modern methods of investigation and evidence documentation. *The thesis discusses the peculiarities of investigating criminal offenses related to explosions, as well as modern methods of detecting, recording and examining evidence generated by explosive events. Emphasis is placed on combining forensic approaches with the latest technologies, including aerial photography, 3D modeling of the scene, and the use of digital expertise. The author outlines the problems that arise during the investigation, including the destruction of material traces, changes in the structure of the scene, and legal support for the evidentiary process. Special attention is paid to the importance of an interdisciplinary approach and the role of experts.*

Keywords: explosion, criminal proceedings, evidence, aerial photography, 3D modeling, forensic examination, explosives engineering, technologies in forensics, evidentiary base.

МОМЕНТ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ПІДХОДУ

Сисоєнко Г. І.

Метою дослідження є з'ясування окремих положень закінчення досудового розслідування закріпленим в кримінальному процесуальному законі; історичний аспект співвідношення завершення і закінчення досудового розслідування. Запропоновані зміни і доповнення до КПК України, які будуть сприяти посиленню захисту законних прав і інтересів учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування.

Ключові слова: досудове розслідування, завершення, надання доступу, закінчення, форми закінчення, процесуальне рішення.

У теорії кримінального процесу момент закінчення досудового розслідування традиційно пов'язується з виконанням вимог закону щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню (предмет доказування) у кримінальному провадженні. Перевіривши всі можливі версії, всебічно, повно й неупереджено дослідивши обставини кримінального правопорушення, оцінюючи кожен доказ з точки зору належності, допустимості та достовірності в їх сукупності, слідчий може дійти висновку про можливість прийняття одного з кінцевих рішень, передбачених законом, за результатами досудового розслідування. Так, у главі 17 КПК УСРР 1922 р. «Закінчення попереднього

слідства», у ст. 211 встановлювалося: «Визнавши попереднє слідство закінченим, слідчий доводить до відома про це звинуваченому і, у випадку його прохання, пред'являє йому все переведення по справі, як рівним чином мусить запитати звинуваченого, чи не бажає останній будь чим доповнити слідство.». Якщо обвинувачений вказував на обставини, що мали значення для справи та раніше не були досліджені, слідчий був зобов'язаний відповідним чином доповнити слідство. Після цього, або за відсутності потреби у доповненні, слідчий стає до складання обвинувального висновку (ст.ст. 212-213 КПК 1922р.). Положення ст. 213 КПК 1922 р. фактично заклали початок практиці, коли особі пред'являли остаточне обвинувачення практично в той самий день, що й матеріали справи. Ця практика, хоч і не заборонена, продовжувала існувати в понад 20% справ наприкінці дії КПК 1960 р. і зберігається нині. Вона часто використовується стороною обвинувачення для обмеження сторони захисту в часі, необхідному для належної підготовки, що порушує право на ефективний захист [1, 133]. У КПК УСРР 1927 р. (далі – КПК 1927 р.) у ст. 199 майже дослівно повторено ст. 210 КПК 1922 р. Оскільки глава про докази ще не містила вичерпного переліку обставин, що підлягали доказуванню, слідчий мав направити справу до суду лише після встановлення таких обставин: особа обвинуваченого, вік, судимість, соціальне походження і соціальне положення, подія злочину, час, місце і спосіб вчинення, мотив, а також підстави для направлення справи до суду [2, 693]. У подальших редакціях КПК ця норма трансформувалася у загальне положення, за яким досудове розслідування завершувалося тоді, коли докази визнавались достатніми для складання обвинувального висновку (ст. 218 КПК 1960 р.; ст. 290 КПК 2012 р.).

На відміну від положення ст.211 КПК 1922 р., момент закінчення попереднього слідства за ст.200 КПК 1927 р. був пов'язаний з обов'язком слідчого роз'яснити обвинуваченому його право на ознайомлення з усіма матеріалами попереднього слідства. У випадку надходження від обвинуваченого відповідного клопотання про доповнення слідства, слідчий був зобов'язаний відповідним чином відреагувати на нього. В коментарі до даної статті було вказано, що слідчий зобов'язаний задовольнити клопотання обвинуваченого про доповнення попереднього слідства, але тільки у випадку, якщо розслідування обставин, вказаних обвинуваченим, має суттєве значення для справи. У разі відмови слідчого у провадженні додаткового слідства за клопотанням обвинуваченого, слідчий був зобов'язаний скласти про це постанову, а в разі проведення додаткового слідства, якщо визнавав це за необхідне, надати такі матеріали обвинуваченому для ознайомлення (ст. 201 КПК 1927 р.). Право вирішувати чи мають вказані у клопотанні обставини суттєве значення чи ні належало слідчому, що має місце і за чинним КПК. І це все всупереч тому, що в таких ситуаціях слідчий повинен керуватись виключно інтересами всебічного, повного і неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження і рівнем їх важливості для справи, про розслідування яких заявив клопотання підозрюваний чи його захисник. На сьогоднішній день право підозрюваного заявити клопотання під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження включено до ст.42 КПК, та до глави, яка передбачає право особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування. В ст. 290 КПК, яка регулює процесуальний порядок надання доступу до матеріалів досудового розслідування не має жодної вказівки на таке право підозрюваного і здебільшого розглядається стороною обвинувачення, як можливість сторони захисту робити копії або відображення матеріалів. Пам'ятка про процесуальні права та обов'язки, яку отримують станом на 2025 р. підозрювані у всіх слідчих підрозділах України, після повідомлення їм про підозру, не містять детальної інформації про їх права на етапі завершення досудового розслідування, що потребує внесення відповідних змін до тексту ст. 42 та ст. 290 КПК.

Цікавими є положення ст. 202 КПК 1927 р. (майже аналогічне положення було закріплено в ст.213 КПК 1922 р.), де було вказано, що після доповнення слідства, а у випадку відсутності необхідності в такому доповненні, безпосередньо після закінчення слідства або після надання обвинуваченому слідчих матеріалів, слідчий складає обвинувальний висновок. Строк на складання обвинувального висновку встановлено не було. В коментарі до даної статті було вказано, що цей строк, в залежності від обсягу слідчих матеріалів і складності справи, визначається слідчим. Все це мало під собою законне підґрунтя, оскільки попереднє слідство повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення обвинуваченому постанови про притягнення його як обвинуваченого (майже аналогічне положення закріплено сьогодні в п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК 2012 р.). У разі неможливості закінчити попереднє слідство протягом двох місяців, слідчий повідомляв окружного прокурора про причини, які спонукали до такої затримки. Подальше продовження попереднього слідства, на певний строк, було віднесено до компетенції окружного прокурора, в залежності від складності справи (ст. 113 КПК 1927 р.).

Три десятиліття застосування кримінально-процесуального кодексу 1927 р., на момент прийняття КПК 1960 р. дозволило врахувати напрацювання практиків і вчених, пов'язаних із закінченням попереднього слідства, та внести відповідні зміни і доповнення. Було визначено послідовність ознайомлення всіх учасників кримінального процесу з матеріалами справ, їх права на етапі закінчення слідства, порядок розв'язання клопотань, заявлених при ознайомленні з матеріалами справи, порядок пред'явлення додаткових матеріалів. Слідство у кримінальних справах повинно було бути закінчено протягом двох місяців. В цей строк включався час з моменту порушення справи до направлення її прокуророві з обвинувальним висновком чи постановою про передачу справи до суду для розгляду питання про застосування примусових заходів медичного характеру або до закриття чи зупинення провадження в справі (ст.120 КПК 1960 р.).

Положення ч.1 ст.120 КПК 1960 р. згідно якого час ознайомлення обвинуваченого та його захисника з матеріалами кримінальної справи при обчисленні строку досудового слідства не враховувався проіснувало тривалий період, а потім було виключено і залишилось положення ч.7 ст.218 КПК, відповідно до якого у разі зволікання при ознайомленні з матеріалами справи обвинуваченим чи його захисником, слідчий за погодженням з прокурором або прокурор мали право внести до суду за місцем провадження слідства подання, яке суддя розглядав і своєю постановою міг визначити строк, протягом якого обвинувачений і його захисник повинні були ознайомитись з матеріалами справи та заявити клопотання. Після закінчення цього строку обвинувачений і його захисник вважались ознайомленими з матеріалами справи. Майже аналогічне положення отримало відображення в ч. 10 ст. 290 КПК.

Юридичне закріплення визначення моменту закінчення досудового слідства слід вважати положення п.4 постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 04 червня 2010 р., згідно якого “моментом закінчення досудового слідства слід вважати складання протоколу про оголошення обвинуваченому про закінчення слідства і пред'явлення йому матеріалів справи” [3,253]. І тому позиція окремих вчених стосовно того, що моментом закінчення досудового слідства слід вважати складання відповідного процесуального документа про це - обвинувального висновку або іншого кінцевого процесуального рішення, не відповідає дійсності, оскільки мова в ст. 212 КПК 1960 р. йде про форму закінчення, а не про момент закінчення досудового слідства [4,179; 5,12].

Таким чином, у трьох попередніх кримінально-процесуальних кодексах України момент закінчення досудового слідства (попереднього слідства) був фактично пов'язаний із складанням протоколу повідомлення обвинуваченому про закінчення слідства і пред'явлення йому матеріалів справи. Підстави для цього були передбачені в законі по-різному, але фактичний їх зміст повинен був відображати наявність у розпорядженні слідчого достатніх доказів, які давали йому підстави в послідовному перейти до складання обвинувального висновку по справі чи іншого передбаченого законом кінцевого процесуального рішення.

На відміну від попередніх діючих КПК розділив момент прийняття кінцевого рішення у кримінальному провадженні за результатами проведеного досудового розслідування на два взаємопов'язані етапи, це завершення і закінчення досудового розслідування. Використання двох різних за значенням термінів, які тісно пов'язані але відображають різні за значенням і обсягом проведення процесуальних дій етапи досудового розслідування призводить до невірного їх використання і тлумачення у кримінальному провадженні.

Так в ч. 4 ст. 110 КПК наголошується, що обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Одночасно в ч. 2 ст. 283 КПК, яка розміщена в главі 24. Закінчення досудового розслідування, встановлено обов'язок прокурора у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутись до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутись до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Тоді як у п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК зазначено, що досудове розслідування повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру.

Разом з тим, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акту прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному і його захиснику, та іншим передбаченим законом учасників, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування (ч.1 ст. 290 КПК). Все майже так, як було у статтях КПК 1922, 1927 і 1960 р.р., але там мова йшла про закінчення слідства, а не про завершення.

Таке вільне використання законодавцем у перерахованих статтях КПК термінів “завершення” і “закінчення” не відповідає тому змістовним навантаженням, які в них вкладені, оскільки: завершення досудового розслідування пов’язано із моментом надання всім зацікавленим учасникам кримінального провадження доступу до матеріалів досудового розслідування, можливість робити копії або відображення матеріалів, подавати докази, заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім’ї, близьких родичів, майна, житла тощо. Фактично остання можливість в рамках кримінального провадження на стадії досудового розслідування дослідити ті питання, які на їх думку могли залишитись поза увагою органів слідства. Всі ці дії на цьому етапі можуть призвести до прийняття зовсім протилежного кінцевого процесуального рішення, ніж це планувалось. Складення протоколу про надання доступу до матеріалів досудового розслідування, підтвердження протилежній стороні факту надання доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів, а також підтвердження одне одній відсутності додаткових матеріалів є свідченням завершення досудового розслідування; закінчення досудового розслідування є наступним після завершення етапом стадії досудового розслідування, оскільки сторони вже ознайомились з матеріалами кримінального провадження, надали докази, заявили клопотання, отримали на них відповідь, в повній мірі використали надане їм законом право на свій захист, а зібрані під час слідства докази, а також отримані на попередньому етапі повинні спонукати слідчого, прокурора прийняти остаточне рішення про закінчення досудового розслідування у визначеній в законі формі.

Все викладене дає підстави стверджувати, що моментом завершення досудового розслідування у формі складання обвинувального акту, обвинувального акту з підписаною угодою про примирення або клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а також у випадках звільнення особи від кримінальної відповідальності (при прийнятті цього рішення в законі не передбачено обов’язок слідчого, прокурора ознайомити усіх зацікавлених осіб з матеріалами кримінального провадження, що доцільно було б передбачити в ч. 3 ст. 221 КПК), слід вважати не надання доступу до матеріалів досудового розслідування, а складання протоколу за результатами надання такого доступу, тобто ознайомлення з такими матеріалами, результатами розгляду заявлених клопотань, відкриття додаткових матеріалів [4, 8].

Моментом закінчення досудового розслідування є поєднання двох дій, які свідчать про це, перше – винесення одного з процесуальних рішень, які перераховані в ч. 2 ст. 283 КПК, а також у ч. 1 ст. 474 КПК; друге - внесення відомостей про це до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Але спірним, у цій ситуації, про яке ми вже згадували, є положення ч. 2 ст. 283 КПК стосовно зобов’язання прокурора у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру прийняти одне із процесуальних рішень, які визначені в законі, як форми закінчення досудового розслідування. Перше, що викликає заперечення, це посилання на зобов’язання прокурора прийняти таке рішення у найкоротший строк. Не на підставі аналізу зібраних доказів і переконання, що вони є достатніми для прийняття відповідного рішення, а після повідомлення особі про підозру. Цим фактично обмежується право особи на захист, оскільки особа, якій повідомлено про підозру не завжди може адекватно реагувати на це і вжити дієві заходи захисту.

І це при тому, що згідно п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК досудове розслідування повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. До моменту повідомлення про підозру і початку досудового розслідування, з моменту внесення заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР, органи досудового розслідування мають необмежений ніякими строками час (це може бути місяць, півроку, рік і більше) для отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів. За КПК 1960 р., на тих же підставах – досить доказів (ст. 131) приймалось рішення про притягнення особи як обвинуваченого, але все це відбувалось в рамках строку – два місяці. Письмове повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення вручається в день його складання слідчим або прокурором. З цього моменту і починається відлік двох місяців – строку досудового розслідування. Вести мову про те, що визнання наявності достатніх доказів для повідомлення особі про підозру і прийняття рішення про закінчення досудового розслідування є аналогічними не має жодних підстав, оскільки це суперечить загальним положенням доказового права.

Визначивши в законі, що досудове розслідування повинно бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину (аналогічне положення було закріплено в ст. 113 КПК 1927р.), законодавець залишив поза увагою строк на складання кінцевого процесуального рішення. Складання обвинувального акту у складних кримінальних провадженнях, які характеризуються великою кількістю підозрюваних, та вчинених ними кримінальних

правопорушень, займає значну кількість часу, що ніяким чином не сприяє дотриманню розумних строків. У КПК 1960 р. в двомісячний строк досудового слідства включався час з моменту порушення справи до направлення її прокурору з обвинувальним висновком (ст. 120). В контексті визначення строку на складання кінцевого процесуального рішення цікавим є коментар до ст. 202 КПК 1927 р., коли цей строк, в залежності від обсягу слідчих матеріалів і складності справи, визначався слідчим. Про прийняте рішення слідчий повідомляв окружного прокурора, до компетенції якого було віднесено подальше продовження цього строку. З метою усунення прогалин чинного кримінального процесуального законодавства, перелік загальних положень закінчення досудового розслідування, визначених ст. 283 КПК, варто доповнити положенням, відповідно до якого час складання кінцевого процесуального рішення за результатами досудового розслідування включається у двомісячний строк, відведений законом на досудове розслідування, з моменту повідомлення особі про підозру або визначається, у разі наявності для того підстав, слідчим за погодженням з прокурором.

Видається доцільним внести зміни до відповідних статей КПК, у яких іде мова про завершення або закінчення досудового розслідування, що буде сприяти однозначному їх тлумаченню. Цього потребує ч. 4 ст. 110 КПК, в якій термін “завершується” необхідно замінити на термін “закінчується”.

Відповідно до п. 5 ст. 3 КПК визначено, що досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акту, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це положення потребує доповнення, оскільки відсутня друга складова, яка свідчить про закінчення досудового розслідування - згідно ч. 3 ст. 283 КПК відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до ЄРДР, що у поєднанні із прийнятим кінцевим процесуальним рішенням на стадії досудового розслідування, є свідченням того, що досудове розслідування закінчено.

Також існує необхідність доповнити ч. 2 ст. 283 КПК положенням, відповідного до якого прокурор зобов'язаний прийняти кінцеве процесуальне рішення у кримінальному провадженні не після повідомлення особі про підозру і не на підставі цього, а тільки після того, як прийде до висновку, що зібрані під час досудового розслідування докази є достатніми для прийняття такого рішення.

Оскільки після прийняття кінцевого рішення під час досудового розслідування про закінчення досудового розслідування у формі закриття кримінального провадження або звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, закон не передбачає етапу завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування зацікавленим особам, включити в ч. 1 ст. 290 КПК у переліку кінцевих процесуальних рішень – закриття кримінального провадження і звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, що є підставою для повідомлення відповідних осіб про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Внесення відповідних змін і доповнень надасть можливість на стадії досудового розслідування чітко визначити момент його завершення і закінчення, підстави для прийняття кінцевого процесуального рішення, окреслити перелік процесуальних повноважень учасників кримінального провадження при ознайомленні з матеріалами (при наданні доступу до матеріалів), визначити час, який буде відведено на підготовку відповідного кінцевого процесуального рішення у кримінальному провадженні.

Література

1. Куліш А. А. Інститут ознайомлення з матеріалами кримінального провадження: досвід, проблеми та перспективи. /Харків: Право, 2009. – С. 133.
2. Кримінально-Процесуальний Кодекс УСРР, 1922 / К, Збірник Указів та Розпоряджень, № 41, С.727.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 04 червня 2010 р.// Судова практика Верховного Суду України: офіц. вид. / Верхов. Суд України. – К.: Ін Юре, 2012 – с.438.
4. Торбас О. О. Момент закінчення досудового розслідування: аналіз соціологічного дослідження серед працівників правоохоронних органів // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах/ матеріали круглого столу до 80-річчя професора А. Я. Дубинського, К. – 2014, с. 206.
5. Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. // Автореферат, Одеса, – 2015, с. 19.

Sysoienko H. The moment of completion of the pre-trial investigation in the criminal process: the evolution of the legislative approach. *The study analyzes the end of pre-trial investigation in Ukraine and proposes CPC amendments to protect participants' rights.*

Keywords: pre-trial investigation, completion, granting of access, termination, forms of termination, procedural decision.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУР ЩОДО ЗАМІНИ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Шамринський Д. О.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. Ю. О. Фідра

Проаналізовано найбільш дискусійні підстави заміни прокурора у кримінальному провадженні, які впливають на ефективність реалізації керівниками прокуратур їхніх повноважень щодо заміни прокурора.

Надано пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства, а саме розширення існуючого переліку таких підстав та зміни редакції окремих з них, встановлення у нормативних актах Офісу Генерального прокурора критеріїв ефективності процесуального керівництва; переліку інших поважних причин, що унеможливають участь прокурора у кримінальному провадженні, порядку регулювання завантаженості процесуальних керівників.

Ключові слова: заміна прокурора, ефективність процесуального керівництва, повноваження керівника прокуратури.

Однією з найбільш суттєвих новел КПК України 2012 року [1] стало запровадження принципу незмінності прокурора у кримінальному провадженні, тобто здійснення прокурором повноважень у конкретному кримінальному провадженні з його початку і до завершення (ч. 2 ст. 37 КПК України). Установивши правило незмінності прокурора, закон передбачив і винятки з нього і, зважаючи, що лише керівникам органу прокуратури надано право на визначення прокурора у кримінальному провадженні, його заміну також віднесено до виключних процесуальних повноважень керівників органів прокуратури.

На перший погляд, у законі наведено вичерпний перелік підстав, за яких можливе покладення повноважень прокурора у кримінальному провадженні на іншого прокурора (ч. ч. 2, 4, 5 ст. 36, ч. 3 ст. 37, ч. 1 ст. 83, ч. 3 ст. 313, ч. 2 ст. 341 КПК України).

Щодо наукових підходів, то А. Лапкін та О. Єні, узагальнивши чинний КПК України, навели перелік з дев'яти таких підстав [2, с.86; 3, с.294-297], який і було покладено в основу багатьох наукових досліджень. Однак за результатами поглибленого опрацювання норм КПК України, приходимо до висновку про правильність позиції О. Крикунова та Г. Денісової, що коло наведених у КПК України підстав для заміни прокурора дуже широке та фактично невизначене [4, с.98].

Найбільше дискусій та питань при застосуванні на практиці виникає саме у зв'язку з неконкретним формулюванням у нормі закону підстав для заміни прокурора. Зокрема, така підстава як покладення повноважень прокурора у кримінальному провадженні на іншого прокурора цього органу прокуратури у виняткових випадках через неефективне здійснення прокурором нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (ч. 3 ст. 37 КПК України) законом належним чином не розкрита. Вона є оцінною та передбачає застосування керівником органу прокуратури дискреції, що ґрунтується на його власній оцінці діяльності підлеглого прокурора. При цьому чинним законодавством, нормативними актами Офісу Генерального прокурора будь-які критерії ефективності чи неефективності нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування, на підставі яких керівник може зробити оцінку діяльності підлеглого прокурора, не встановлено.

Наказом Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 30.09.2021 № 309 [5] керівників прокуратур усіх рівнів лише зобов'язано вивчати ефективність досудового розслідування та процесуального керівництва у кримінальному провадженні або організовувати таке вивчення (п. 9.16), хоча у попередньому наказі Генерального

прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2021 № 4 гн [6] було узагальнено основні критерії оцінки ефективності здійснення прокурором своїх повноважень (п. 39).

На підставі аналізу норм КПК України до критеріїв ефективності здійснення прокурором наглядових повноважень можна віднести: незабезпечення виконання завдань кримінального провадження у розумні строки, у тому числі через невикористання або неповноту використання наданих законом повноважень; порушення загальних засад кримінального провадження, які негативно вплинули або можуть вплинути на обґрунтованість, всебічність і повноту у кримінальному провадженні, відсутність реагування на такі порушення з боку слідчого, співробітника оперативного підрозділу; невідповідність отриманих за певний період часу результатів процесуальної діяльності слідчого обґрунтовано допустимим результатам, які повинні були та об'єктивно могли бути досягнуті за цей час з огляду на складність і специфіку розслідування кримінального правопорушення.

Відтак вбачається потреба у закріпленні критеріїв ефективності процесуального керівництва досудовим розслідуванням на рівні відомчих нормативних актів Офісу Генерального прокурора.

На нашу думку, найбільше питань виникає саме до застосування інших поважних причин, що унеможливають участь прокурора в кримінальному провадженні (ч. 3 ст. 37 КПК України). Цю підставу О. Єні оцінила як виправдану [3, с. 295], однак А. Лапкін та О. Шпак це положення КПК України сприйняли критично, вважаючи, що воно відкриває простір для довільного тлумачення, посилення на «внутрішню необхідність» у діяльності органу прокуратури, що дозволяє втручатися у роботу прокурорів [2, с. 87; 7, с. 330]. Всі ці точки зору, зважаючи на таку неконкретизовану конструкцію норми закону, мають раціональне зерно і є обґрунтованими.

Втім, на нашу думку, ключовими категоріями цієї підстави є поважність причини та пов'язана з нею об'єктивна неможливість подальшої участі у кримінальному провадженні попереднього прокурора, яку оцінює лише керівник органу прокуратури. Наведена підстава покликана забезпечувати оперативне реагування керівника органу прокуратури на виникнення факторів, що унеможливають участь конкретного прокурора у провадженні, та визначення іншого прокурора.

Звичайно, наперед спрогнозувати, передбачити та закріпити на рівні закону вичерпні підстави необхідності заміни прокурора, які можуть виникнути, досить важко. Відтак вбачається слушною пропозиція Г. Денісової та О. Крикунова, що для коректного застосування, більшої визначеності аналізованої підстави для заміни прокурора її слід викласти у наступній редакції: «інші поважні причини, що унеможливають участь прокурора у кримінальному провадженні, підтверджені конкретними фактами, які їх доводять» [4, с. 99].

У даному випадку примірний перелік таких підстав доцільно було б також закріпити на рівні відомчих нормативних актів Офісу Генерального прокурора. На підставі опрацювання останніх та інших законодавчих актів встановлено, що до інших поважних причин, що унеможливають участь прокурора у кримінальному провадженні, може бути віднесено:

- відрядження прокурора, процедура якого врегульована Порядком виїзду працівників органів прокуратури України та Тренінгового центру прокурорів України у службові відрядження в межах України, затвердженим наказом Генерального прокурора від 21.07.2020 № 326 [8];

- відпустка, надана в порядку, встановленому Законом України «Про відпустки» (щорічні, додаткові, творчі, для підготовки та участі в змаганнях, соціальні, без збереження заробітної плати);

- зупинення повноважень (ст. 64 Закону України «Про прокуратуру»);

- припинення повноважень (ст. ст. 51, 61 Закону України «Про прокуратуру») у зв'язку з: 1) досягненням шістдесяти п'яти років (з наступного дня); 2) смертю (у день смерті); 3) визнанням його безвісно відсутнім або оголошенням померлим; 4) рішенням органу, що здійснює дисциплінарне провадження, про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора.

На нашу думку, потребує розширення і сам наведений у КПК України перелік підстав для заміни прокурора у кримінальному провадженні, адже окремі підстави, які реально виникають на практиці, законодавством не передбачені взагалі, що відповідно впливає на ефективність та правомочність реалізації керівниками прокуратур їхніх повноважень щодо заміни прокурора.

Зокрема, однією з непередбачених законодавцем причин заміни одного процесуального керівника іншим є надмірна завантаженість прокурорів, на чому уже наголошувала К. Сляднева [9, с. 179]. З досліджень науковців можна зробити висновки, що в окремих випадках максимальне навантаження на одного прокурора може сягати 600 і більше проваджень, а на іншого – від 100 до 300 і, як вказав М. Гошовський, такий стан, як не парадоксально, зумовлений дією самого правила про незмінність прокурора [10, с.72-73]. Утім, законних підстав для перерозподілу таких

кримінальних проваджень в межах однієї прокуратури, тобто для заміни процесуального прокурора у них, керівник цього органу прокуратури не має.

Також у КПК України відсутні підстави для заміни прокурора у зв'язку з введенням (визначенням) спеціалізації прокурорів, а саме у зв'язку із зміною компетенції відповідних структурних підрозділів з нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні, яка не поширювалась донедавна на визначений орган досудового розслідування.

У 2023-2024 роках в організації нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування активно запроваджується інститут предметної спеціалізації прокурорів і на даний час відповідно до оновленого наказу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309 нагляд у кримінальних провадженнях, які розслідуються слідчими органів досудового розслідування щодо кримінальних правопорушень, а саме: вчинених стосовно дітей, за участі дітей, у сфері охорони дитинства та пов'язаних із домашнім насильством; у сфері охорони навколишнього природного середовища; вчинених працівниками правоохоронних органів (крім військовослужбовців правоохоронних органів), за фактами порушень прав людини, пов'язаних із катуванням, перевищенням влади або службових повноважень, якщо вони супроводжувалися насильством або погрозою його застосування; у сфері кібербезпеки – покладено (на рівні Офісу Генерального прокурора та обласних прокуратур) не на галузеві наглядові підрозділи, а на спеціалізовані структурні підрозділи.

Запровадження такої вузької предметної спеціалізації прокурорів у кримінальному провадженні потягло необхідність заміни у таких кримінальних провадженнях процесуальних прокурорів (з прокурорів галузевих підрозділів на прокурорів спеціалізованих підрозділів), однак і в даному випадку у керівників органів прокуратури визначених КПК України підстав для цього немає.

За таких обставин приходимо до висновку про необхідність як розширення на законодавчому рівні переліку підстав для заміни керівниками органів прокуратури прокурорів, зокрема, у зв'язку з надмірною завантаженістю прокурорів, введенням чи зміною їх спеціалізації, так і конкретизації окремих з них. Тому для усунення протиріч в частині застосування керівниками органів прокуратури найбільш суперечливої та узагальненої підстави (ч. 3 ст. 37 КПК України) пропонується викласти її у згаданій вище редакції: «інші поважні причини, що унеможливають участь прокурора у кримінальному провадженні, підтверджені конкретними фактами, які їх доводять».

Також вбачається необхідність у чіткій регламентації на рівні Офісу Генерального прокурора критеріїв ефективності процесуального керівництва, порядку регулювання завантаженості процесуальних керівників, встановлення хоча би примірного переліку інших поважних причин, що унеможливають участь прокурора у кримінальному провадженні, шляхом видання окремого нового відомчого нормативного акту, або ж доповнення діючого наказу Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 30.09.2021 № 309.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Лапкін А. В. Принцип незмінності прокурора у кримінальному провадженні. *Науковий вісник ХДУ. Юридичні науки*. 2015. Вип. 2. С. 85-89. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/10768/1/Lapkin_85-89.pdf
3. Єні О. В. Актуальні питання заміни прокурора у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2013. № 13. С. 294-299.
4. Крикунов О., Денісова Г. Незмінність прокурора у кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2020. № 1 (15). URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18324/1/21.pdf>.
5. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.
6. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генерального прокурора від 19.12.2021 № 4гн. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/GP12045?ed=2019_03_29.
7. Шпак О. О. Особливості організації роботи керівника прокуратури з процесуального керівництва. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2015. № 2. С. 328-332.
8. Про затвердження Порядку виїзду працівників органів прокуратури України та Тренінгового центру прокурорів України у службові відрядження в межах України : Наказ Генерального прокурора від 21.07.2020 № 326. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/2020>.

9. Сляднева К. Самостійність та незмінність як диспозитивні засади діяльності прокурора у кримінальному провадженні. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2018. № 4. С. 176-180. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/2/part_1/39.pdf.

10. Гошовський М. Роль прокурора на стадії досудового розслідування. *Слово Національної школи суддів*. 2013. № 4. С. 71-75.

Shamrynskiy D. Problems of legal regulation of the exercise of procedural powers by heads of prosecutor's offices regarding the replacement of a prosecutor in criminal proceedings. *The article analyses the most controversial grounds for replacing a prosecutor in criminal proceedings, which affect the efficiency of exercising the powers of the heads of prosecutor's offices in this regard.*

Proposals are provided for the improvement of criminal procedural legislation, in particular, the expansion of the current list of such grounds and the revision of the wording of certain provisions; the establishment of criteria for the effectiveness of procedural supervision in the regulations of the Office of the Prosecutor General; the definition of other valid reasons that prevent a prosecutor's participation in criminal proceedings; and the development of a procedure for managing the workload of procedural supervisors.

Keywords: *replacement of a prosecutor, effectiveness of procedural supervision, powers of the head of a prosecutor's office.*

МЕДІАЦІЯ, КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ В СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА

Старчук О. В.

У статті проаналізовано емоційний інтелект як рушійної сили успіху майбутнього юриста, що відображається у змісті його професійної діяльності, реалізується у процесі встановлення гармонійних відносин з клієнтами та сприяє їхньому емоційному благополуччю в процесі вирішення складних правових ситуацій.

Ключові слова: емоційний інтелект, розуміння власних емоцій, управління власними емоціями, міжособистісні відносини.

Емоційний інтелект є рушійною силою успіху майбутнього юриста, що відображається у змісті його професійної діяльності. У здобувачів вищої освіти майбутніх юристів розуміння та розвиток емоційного інтелекту є особливо важливими, оскільки вони працюватимуть з клієнтами, які можуть переживати різні емоційні стани. Навички емоційного інтелекту допоможуть майбутнім юристам у встановленні гармонійних відносин з клієнтами, ефективному сприянні їхнього емоційного благополуччя та допомозі в подоланні складних ситуацій.

Важливе значення для майбутніх юристів, зауважують Н. Мукан, Н. Чубінська, О. Слоцький має така соціальна навичка як емоційний інтелект у розумінні здатності правника ідентифікувати, розуміти та керувати власними емоціями, а також допомагати іншим робити те саме, що охоплює чотири сфери: самосвідомість, самоконтроль, соціальну обізнаність і управління стосунками, які включають емпатію, адаптивність, орієнтацію на досягнення та позитивний світогляд [1].

Погоджується з тим і Г. А. Кошонько, зауважуючи, що при підготовці здобувачів освіти до професійної діяльності одним із важливих завдань є формування емоційного інтелекту як сукупності знань, умінь, здібностей та навичок управління власними емоціями. Автор стверджує, що вплив емоційного інтелекту на підготовку до професійної діяльності найвиразніше проявляється у когнітивній (уявлення про себе та про інших), емоційній (емоційне самопочуття) та поведінковій (комунікативна поведінка) сферах студентського середовища [2, с. 346].

Окрім цього, вказує Ж. П. Вірна, емоційний інтелект впливає на мотиваційну сферу особистості, він взаємопов'язаний із самоставленням, забезпечує емоційну стійкість, опосередкує успішність міжособистісних стосунків і продуктивність просоціальної діяльності [3, с. 17–18].

Ю. В. Бреус обґрунтовує необхідність розвитку таких складових емоційної сфери, як: розуміння власних емоцій та емоцій інших; здатність до професійної рефлексії; усвідомлення себе як особистості, як професіонала; усвідомлення своїх дій, поведінки; самоконтроль і саморегуляція емоцій; наявність особистісної професійної самосвідомості, професійних смислів (особистісне професійне знання, професійне ставлення до суб'єкта праці, професійні ідеали, норми та цінності, смислоутворюючі мотиви професійної діяльності); усвідомлення власних емоцій та управління ними і, збереження здоров'я особистості (фізичного, професійного, психологічного); використання емоцій особливо у конфліктних ситуаціях; здатність розв'язувати конфлікти в процесі професійної діяльності та підтримувати на належному рівні взаємини з іншими людьми (співробітниками, керівниками, підлеглими [4, с. 282].

У свою чергу, І. І. Харченко зауважує, що емоційна готовність є відповідним регулятором задоволення своєю роботою та задоволення її змістом, відчуття внутрішнього спокою на роботі, впевненість у собі, передбачає позитивне ставлення до себе як до особистості та зумовлена рівнем формування емоційної компетентності особистості спеціаліста як результат розвитку його емоційного інтелекту. Емоційна готовність особистості до майбутньої професійної діяльності є результатом емоційного розвитку та інтелекту і включає в себе такі критерії та показники оцінки якості:

– конструктивний – здатність використання емоційних знань та вмінь з метою встановлення стратегії і тактики власних дій для нормального розвитку та впровадження внутрішньої можливості та здібності особи;

– стабілізуючий – визначає можливість керувати емоційними знаннями, що сприяє підтримці емоційного здоров'я людини;

– регулятивні – присутність та досвід використання емоційних знань, що сприяють формування адаптивної професійної поведінки [5, с. 154].

Головним завданням емоційного інтелекту, на думку Н. Ю. Подольчак, В. Я. Карковської, О. І. Білик, Н. Г. Цигилик є сприяння особистісному зростанню, ефективності у міжособистісній взаємодії та професійній діяльності [6].

Таким чином, професія юриста ставить вимоги до знань, умінь та навичок, в тому числі і емоційних, якими має бути наділена особа, яка виявляє бажання займатися діяльністю у сфері юриспруденції. А тому, важливим є навчання здобувачів освіти з акцентом на розвиток як когнітивної сфери (інтелектуальних здібностей), так і соціальної активності, формування емоційної складової його компетентності.

Емоційний інтелект майбутнього юриста – це здатність аналізувати, інтерпретувати, застосовувати нормативно-правовий акт при наданні консультацій правового характеру, складанні процесуальних документів у процесі невербальної комунікації; розуміти та керувати власними емоціями, допомагати це робити іншим особам з метою регулювання міжособистісних відносин.

Література

1. Мукан Н., Чубінська Н., Слоцький О. Формування соціальних навичок майбутніх юристів як предмет наукових досліджень. *Академічні візії*. 2023. Вип. 19.

2. Кошонько Г. А. Розвиток емоційного інтелекту студентів-психологів. *Збірник наукових праць Національної академії прикордонної служби України*. Сер. Педагогічні та психологічні науки. 2013. № 4 (69). С. 341–350.

3. Вірна Ж. П. Губристична детермінація структурної організації емоційного інтелекту особистості. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. Сер. Психологічні науки. 2017. № 2 (18). С. 17–21.

4. Бреус Ю. В. Емоційний компонент у структурі освіти вищого навчального закладу. Гуманітарні аспекти формування особистості: зб. ст. VI Всеукр. наук. конф. (м. Львів, 27 квітня 2012 р.). 2012. С. 277–287.

5. Харченко І. І. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх юристів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Сер. Педагогічні науки. 2021. Вип. № 1. С. 151–156.

6. Подольчак Н. Ю., Карковська В. Я., Білик О. І., Цигилик Н. Г. Оцінювання емоційного інтелекту державних службовців України: порівняльний аналіз методик MSCEIT, Холла, EQ-I. *Проблеми сучасних трансформацій*. Сер. Право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 3.

Starchuk O. Emotional intelligence in the structure of the professional activity of a future lawyer. *The article analyzes emotional intelligence as the driving force behind the success of a future lawyer, which is reflected in the content of his professional activities, is implemented in the process of establishing harmonious relationships with clients, and contributes to their emotional well-being in the process of resolving complex legal situations.*

Keywords: *emotional intelligence, understanding one's own emotions, managing one's own emotions, interpersonal relationships.*

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ДИТИНИ, ЯКА ПОСТРАЖДАЛА ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, ШЛЯХИ, ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

Артиш Н. В.

Науковий керівник: к.ю.н., доц. І. О. Билиця

У статті розглядаються міжнародні стандарти забезпечення доступу до правосуддя для дітей, постраждалих від домашнього насильства. Обговорюються шляхи імплементації та практичного застосування цих норм.

Ключові слова: права дитини постраждалої від домашнього насильства; міжнародні стандарти; потерпілоорієнтовані підходи.

Запобігання вчиненню злочинів проти життя і здоров'я дітей, статевої свободи та статевої недоторканості, зокрема пов'язаних із домашнім насильством є особливо складним та болючим.

Україна, в рамках реалізації Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, передбачила забезпечення індивідуального підходу до допиту дітей незалежно від їхнього статусу у кримінальному провадженні, в тому числі із використанням міжнародних стандартів [1].

Ратифікувавши Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (*Лансаротська конвенція*), Україна взяла на себе зобов'язання вжити заходів задля забезпечення проведення розслідування та кримінального провадження в найкращих інтересах та з повагою до прав дитини, впровадити дієві потерпілоорієнтовані підходи (ч. ч. 1, 2 ст. 30), а також вжити заходів щодо забезпечення мінімальної кількості опитувань потерпілої дитини(п. «е» ч. 1 ст. 35) [2].

Максимальне дотримання прав дитини, а також недопущення її повторної травматизації передбачається і низкою міжнародних документів, які наразі, транспонуються у національне законодавство України.

До прикладу, Декларація прав дитини закріплює принцип, першочергового захисту та допомоги дитині та забезпечення її найкращих інтересів [3]. Вказані норми транспонуються у ч. 2 ст. 10 КПК України, згідно якої неповнолітні, під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями [4].

Під час планування досудового розслідування у вказаній категорії проваджень обов'язково враховується, що постраждала від таких правопорушень дитина є особливо вразливою, може піддаватися ризику вторинної травматизації, залякування та помсти з боку кривдників (особливо коли кривдник один з батьків дитини).

Наявність законного представника у кримінальному процесі покликана посилити гарантії захисту прав і законних інтересів потерпілої дитини. Однак трапляються випадки, коли процесуальний інтерес законного представника суперечить інтересу неповнолітньої особи, наприклад, коли хтось із батьків вчинив щодо дитини кримінальне правопорушення, а інший - ставши законним представником, діє не в її інтересах, а в інтересах іншого з подружжя. У такому випадку виникає нагальна потреба у заміні законного представника уповноваженою на те особою на відповідній стадії процесу.

Як приклад, ухвалою суду (*справа № 572/879/22*) замінено законного представника - матір малолітньої дитини потерпілої від зґвалтування, оскільки остання стверджувала, що протиправні дії, в тому числі і зґвалтування, обвинуваченим, який був її співмешканцем стосовно доньки не вчинялися, що прямо суперечило показанням, даним нею під час досудового розслідування [5].

Водночас, законодавцем обов'язкові критерії для заміни законного представника потерпілої дитини чітко не передбачені та, зазвичай, мають суб'єктивний критерій.

Вирішуючи таке питання слідчому, прокурору чи суду необхідно враховувати позицію особи,

яку представляють, що кореспондується з приписами ст. 12 Конвенції про права дитини; п. «С» ч. 1 ст. 31 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, у яких зафіксовано право дитини «бути почутою» та є ключовим елементом загального контексту доступу потерпілої дитини до правосуддя та і її захисту відповідно [3;6].

Також ст. 37 Правил адвокатської етики, передбачено вжиття адвокатом всіх доступних йому заходів для захисту законних інтересів неповнолітнього (підопічного) у випадку дій законного представника на шкоду законним інтересам неповнолітнього (підопічного), а також повідомлення органу опіки та піклування щодо зазначених дій [7].

Тому, в аналізованій категорії кримінальних проваджень, при наявності навіть мінімальних сумнівів, слід максимально застосовувати можливість залучення як законного представника працівника органу опіки і піклування.

Водночас, ч. 2 ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом. [8]. Це право дитини гарантується ст.14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [9].

Згідно інформації системи БПД, наразі спостерігається чітка тенденція до збільшення кількості залучених адвокатів до представництва інтересів дитини у кримінальному провадженні, зокрема, у 2022 році залучено 139 адвокатів, у 2023 – 416, за I-III квартал 2024- уже 462 [10].

Крім того, важливими кроками впровадження цілісних та комплексних підходів доступу постраждалої дитини до правосуддя є створення та функціонування в Україні Центрів захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель «Барнахус»), де постраждалим надається скоординований ефективний захист; реалізація інструментарію, передбаченого п.11 ст.615 КПК України та ст. 225 КПК України (*справа № 165/93/22*) та приписи Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо максимального зменшення кількості опитувань потерпілої дитини та забезпечення її супроводу законним представником або правником, (п. b, c, d, e, f ч. 1 ст. 35) [11]; забезпечення допиту за участі захисника та психолога з урахуванням віку, розвитку та життєвого досвіду дитини саме в контексті реалізації положень ст. 6 Конвенції щодо доступу до правосуддя усіх учасників процесу; забезпечення участі в судових засіданнях в режимі відеоконференції (*справа № 686/12914/16-к*), пошук можливості забезпечити дитині право висловити свою думку та бути почутою, як особисто поставши перед судом, так і через спілкування з психологом.

Питання доступу дитини до правосуддя та забезпечення принципу найкращих її інтересів дитини в сучасних реаліях - це виклик для кожного правника, саме тому слідчі, прокурори, адвокати, які взаємодіють з дітьми у кримінальному провадженні, зобов'язані реалізовувати максимальні можливості, об'єднуватися для пошуку спільних рішень, в тому числі через імплементацію та застосування міжнародних стандартів. Основним фокусом такої роботи повинно бути надання зрозумілої правової інформації дитині, отримання зворотного зв'язку від у вигляді правдивих свідчень та надання їй максимального спектру послуг та дієвого захисту від кривдника.

Література

1. Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 09.06.2025).
2. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенція Ради Європи № 4988-VI від 20.06.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення : 09.06.2025).
3. Декларація прав дитини від 20.11.1959 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення 09.06.2025).
- 4.Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.06.2025).
5. Єдиний державний реєстр судових рішень <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109356916> (дата звернення : 09.06.2025).
6. Конвенція про права дитини від 21.12.1995 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 09.06.2025).
7. Правила адвокатської етики від 09.06.2017 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення 09.06.2025).
8. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/>

show/2402-14#Text (дата звернення 09.06.2025).

9. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення 09.06.2025).

10. Інформаційно-аналітичний звіт БПД допомога дітям за 2022–2024 роки <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/zvit-bpd-dityam-dostup-do-druzhnogo-pravosuddya-2022-2024> (дата звернення 09.06.2025).

11. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства Конвенція Ради Європи № 4988-VI від 20.06.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення : 09.06.2025).

12. Єдиний державний реєстр судових рішень <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73219595> (дата звернення : 09.06.2025).

Artysh N. Ensuring access to justice for child victims of domestic violence: international standards, ways, implementation and application. *The article examines international standards for ensuring access to justice for children affected by domestic violence. It discusses the ways to implement and practically apply these norms.*

Keywords: *rights of a child victim of domestic violence; international standards; victim-centred approaches.*

ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ, НЕЛЮДСЬКОГО ТА ТАКОГО ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЯ І ПОКАРАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Булавіна С. Є., Данько І. А.

Дослідження аналізує питання заборони катування, нелюдського та такого, що принижує гідність, поведження і покарання у діяльності національної поліції. В роботі розглядаються міжнародні правові норми, зокрема Конвенція ООН проти катувань та інших видів жорстокого поведження, а також національні закони, які регулюють права людини в контексті діяльності поліції. Проаналізовано також практичні випадки порушень прав людини у діяльності поліції, а також шляхи їх усунення та запобігання.

Ключові слова: *заборона катувань, покарання, право на життя, особиста недоторканість.*

Сучасний розвиток демократичних і правових держав напряму пов'язаний з дотриманням основоположних прав та свобод людини та виконанням державами вимог щодо не унеможливлення порушень у цій сфері. Заборона катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання, виступає одним із основних прав і одночасно гарантією таких невід'ємних прав людини, якими є право на життя, свободу та особисту недоторканність, право на повагу честі й гідності.

Відомо, що правове становище людини регламентується, насамперед, нормами національного законодавства держави, на території якої вона проживає. Однак велику роль в регулюванні прав та свобод людини відіграють міжнародні нормативно-правові акти. Адже Конституція України зазначає, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Тому розглядаючи питання щодо заборони катувань в Україні, потрібно підкреслити, що основними документами, щодо заборони катувань є Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження та покарання (1984 р.), до якої Україна приєдналася у 1987 році та Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поведженню та покаранню (1987 р.), яка була ратифікована Україною 21 січня 1997 року [4].

Потрібно підкреслити, що аналогічні норми про заборону катувань, з деякими особливостями їхнього формулювання, закріплені також в ряді інших міжнародно-правових документів, наприклад, в статті 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, де передбачено, що нікого не може бути піддано катуванню та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, а також у ст. 5 Загальної декларації прав людини та Декларації про

захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1975 році.

Після ратифікації Україною Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (1984 р.) та Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поводженню та покаранню (1987 р.) перед Україною постало гостре питання щодо приведення національного законодавства у відповідність до вказаних правових актів. Згодом Основний Закон нашої держави увібрав найкращі здобутки міжнародних актів в даній сфері [4].

Так стаття 28 Конституції України закріплює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Це право є абсолютним, тому ніякі обставини не можуть виправдати застосування катувань. Розглядаючи одне з основних прав людини – заборону катування, насамперед потрібно звернутися до аналізу поняття «катування» [1].

Визначення даного терміну міститься в статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводжень та покарань, де під «катуванням» розуміється «будь-який акт, яким будь-якій особі свідомо спричинюється сильний біль або страждання, фізичне та/або моральне, для отримання від неї або третьої особи свідчення чи повідомлення, щоб покарати за дії, які здійснила ця особа або третя особа або в здійсненні яких вона підозрюється, а також залякати або примусити її або третю особу». Катування належать до тяжких та свідомо жорстоких, нелюдських і принижуючих людську гідність видів поводження.

Проаналізувавши Конвенцію ООН проти катувань можна виділити основні ознаки катування:

- спричинення сильного болю або страждання;
- вчинене безпосередньо державними посадовими особами чи іншими «офіційними» особами, з їх підбурювання, з їх відома або з їх мовчазної згоди;
- вчинене з конкретною метою (або ціллю) [4].

Стаття 3 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод встановлює, що жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження або покарання [4].

Дана імперативна норма охороняє одну із основних цінностей демократичного суспільства та встановлює безумовну заборону катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження й покарання. Враховуючи значення статті 3 Європейської Конвенції для забезпечення нормального існування особистості та функціонування сучасного суспільства, Європейський Суд з прав людини неодноразово наголошував на тому, що дана стаття охороняє одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства і як така має загальнолюдське визнання.

Неможливо також, розглядаючи питання щодо заборони катування в Україні, не відмітити, що із набуттям для України чинності Європейською Конвенцією у 1997 році, з огляду на постійний розвиток практики Європейського суду з прав людини, змінюється й українське законодавство та підходи до протидії катуванню.

Практика Європейського суду з прав людини має визначне значення для розвитку нашого законодавства, а також має сприяти застосуванню європейських стандартів національними судовими установами при здійсненні правосуддя. Прийнятий 23 лютого 2006 року Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» у статті 17 підтвердив обов'язок національних судів України застосовувати при розгляді справ як Конвенцію, так і практику Суду як джерело права [5].

Сьогодні кількість громадян України, які скористалися правом звернення до Європейського суду з прав людини обчислюється вже не сотнями, а тисячами, і такі показники продовжують стрімко зростати. Значну частину таких звернень складають звернення щодо катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Наприклад, у справі «Каверзін проти України» суд встановив, що заявник зазнав катування з боку працівників міліції під час його перебування у відділі міліції, проведення щодо нього неефективного розслідування, ненадання йому адекватної медичної допомоги та незадовільні умови тримання його під вартою.

У рішенні Європейського суду також зазначалося, що беручи до уваги системний характер проблем, які стали підставою порушень у цій справі, Європейський суд зобов'язав Україну терміново реформувати правову систему, щоб забезпечити викорінення практики катування осіб, які тримаються під вартою, та забезпечити проведення ефективного розслідування відповідно до ст. 3

Конвенції у кожній справі, в якій заявляється небезпідставна скарга на жорстоке поводження, та ефективно виправлення на національному рівні будь-яких недоліків такого розслідування [6].

Отже, крім того, ряд рис національної правової системи побічно сприяють практиці застосування катувань і поганому поводженню, зокрема безкарність у випадках застосування катувань, рутинна практика порушення прав та свобод людини, практика масового застосування насильства в установах виконання покарань та правоохоронними органами.

Серед багатьох тисяч звернень, які щорічно надходять на адресу Європейського суду з прав людини, велика кількість – це скарги на порушення ст. 3 Конвенції, що свідчить про досить поширену практику застосування катування та інших видів жорсткого поводження у сучасному світі, незважаючи на його абсолютну заборону [4].

Отже, заборона катувань є абсолютною за своїм характером і не підлягає жодним обмеженням чи виняткам. Ні суспільна небезпека, яка загрожує життю нації, ні винятково складні випадки боротьби з організованою злочинністю чи тероризмом, ні будь-які інші обставини не можуть слугувати підставами для відступу державами від свого зобов'язання.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 13.11.1998р. №995_085. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України ід 02.12.2012р. №3477 – IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
6. Справа «Каверзін проти України».(Заява № 23893/03).Страсбург 15 травня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text

Bulavina S., Danko I. Prohibition of torture, inhuman and degrading treatment or punishment in the activities of the National Police. *The study analyses the issue of the prohibition of torture, inhuman and degrading treatment or punishment in the activities of the National Police. The work examines international legal norms, in particular the UN Convention against Torture and Other Cruel Treatment, as well as national laws regulating human rights in the context of police activities. Cases of human rights violations in police activities, ways to eliminate and prevent them, are also analysed.*

Keywords: *prohibition of torture, punishment, right to life, personal inviolability.*

СПОРТИВНЕ ПРАВО, ІТ ПРАВО, МЕДІА ПРАВО

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ

Яворська О. С.

Проаналізовано основні положення Регламенту (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Закон про штучний інтелект) та національні акти з впровадження штучного інтелекту у вищій школі. Увага зацентована як на позитивних, так і на можливих негативних впливах ШІ у різних сферах суспільних відносин.

Ключові слова: штучний інтелект, принципи використання ШІ, відповідальність ШІ.

Попри різні визначення чи тлумачення поняття «штучний інтелект» варто визнати, що і до сьогодні ми не маємо чіткого уявлення про зміст самого поняття, про сутність ШІ як такого. Використання ШІ охоплює широкі та різноманітні сфери суспільних відносин: економіку, освіту, культуру, побут. Розуміння ШІ як «паралельної сутності» потрібне не тільки для фахівців, а й для пересічного користувача, що, наприклад, взаємодіє з чат-ботами чи для студента, що «озадачує» чат GPT курсовою роботою. Для правника важливо уявити місце і функцію ШІ, що взаємодіє з людиною як суб'єкт/об'єкт? правовідносин, чи може ШІ нести відповідальність за наслідки такої взаємодії, які умови, характер такої відповідальності тощо. Постає низка морально-етичних, філософських питань, пов'язаних з широким застосуванням ШІ.

13 червня 2024 року прийнято Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту та вносить зміни до низки раніше прийнятих Регламентів та Директив ЄС (Закон про штучний інтелект) [1]. Об'ємний, складний документ, у якому причини та мотиви його прийняття викладені у 180 пунктах. У п. 5, зокрема, зазначено, що «залежно від обставин щодо конкретного застосування ШІ, використання та рівня технологічного розвитку, ШІ може створювати ризики та завдавати шкоди суспільним інтересам і основоположним правам, що захищаються законодавством Союзу. Така шкода може бути матеріальною або нематеріальною, включаючи фізичну, психологічну, соціальну чи економічну шкоду».

Згідно п. 179 Регламент повинен застосовуватися з 2 серпня 2026 року. «Однак, враховуючи неприйнятний ризик, пов'язаний з використанням ШІ певними способами, заборони, а також загальні положення цього Регламенту повинні застосовуватися вже з 2 лютого 2025 року. Хоча повна дія цих заборон набуває чинності після встановлення системи управління та забезпечення виконання цього Регламенту, важливо передбачити застосування заборон, щоб врахувати неприйнятні ризики та вплинути на інші процедури, такі як цивільне право. Крім того, інфраструктура, пов'язана з управлінням та системою оцінки відповідності, повинна запрацювати до 2 серпня 2026 року, тому положення про уповноважені органи та структуру управління повинні застосовуватися з 2 серпня 2025 року. Враховуючи швидкі темпи технологічного прогресу та впровадження моделей ШІ загального призначення, зобов'язання постачальників моделей ШІ загального призначення повинні застосовуватися з 2 серпня 2025 року. Кодекси практики повинні бути готові до 2 травня 2025 року, щоб постачальники могли вчасно продемонструвати відповідність вимогам. Управління ШІ повинно забезпечити оновлення правил та процедур класифікації з урахуванням технологічного розвитку. Крім того, держави-члени повинні встановити та повідомити Комісію про правила щодо стягнень, включаючи адміністративні штрафи, а також забезпечити їх належне та ефективне впровадження до дати застосування цього Регламенту. Таким чином, положення про стягнення повинні застосовуватися з 2 серпня 2025 року».

При Європейській Комісії створено Офіс зі штучного інтелекту, що контролюватиме дотримання нового закону. Офіс складатиметься з 60 співробітників Європейської Комісії та 80 зовнішніх кандидатів, що будуть найняті в наступному році. Рада ШІ, що складатиметься з делегатів усіх 27 держав-членів ЄС, працюватиме з Офісом для гарантування того, що застосування Закону є гармонізованим у всьому ЄС. Окрім того, країни ЄС зобов'язані до наступного серпня створити національні компетентні органи, які контролюватимуть застосування правил у кожній країні.

Згідно п. 1 ст. 3 Регламенту, назва якої «Визначення», «система штучного інтелекту» означає машинну систему, розроблену для роботи з різним рівнем автономії та яка може демонструвати адаптивність після розгортання, і яка, для явних або неявних цілей, робить висновки на основі отриманих вхідних даних, як генерувати результати, такі як прогнози, контент, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище. Наскільки таке визначення системи ШІ розкриває його сутність та може бути використаним у правозастосовній діяльності – питання риторичне.

Важливими є приписи ст. 5 – Заборонені практики штучного інтелекту. Зокрема, забороняються такі методи використання штучного інтелекту як розмішувати на ринку, вводити в експлуатацію або використовувати систему штучного інтелекту, яка використовує підсвідомі методи поза свідомістю людини, або цілеспрямовано маніпулятивні чи оманливі методи, з метою або наслідком суттєвого спотворення поведінки особи або групи осіб шляхом суттєвого порушення їхньої здатності приймати обґрунтоване рішення, тим самим змушуючи їх приймати рішення, яке вони б інакше не прийняли, таким чином, що це завдає або обґрунтовано ймовірно завдасть цій особі, іншій особі або групі осіб значної шкоди.

Регламентовано використання систем дистанційної біометричної ідентифікації «в режимі реального часу» у загальнодоступних місцях для цілей правоохоронної діяльності. Таке використання дозволяється лише за умови, що правоохоронний орган завершив оцінку впливу на основні права та зареєстрував систему в базі даних ЄС. Кожне таке використання для цілей правоохоронної діяльності системи дистанційної біометричної ідентифікації в режимі «реального часу» у загальнодоступних місцях підлягає попередньому дозволу, наданому судовим органом або незалежним адміністративним органом, рішення якого є обов'язковим для держави-члена, в якій має відбуватися використання, виданому на підставі обґрунтованого запиту та відповідно до детальних правил національного законодавства.

Регламент класифікує системи штучного інтелекту відповідно до ризику, який вони можуть створити, і способів їх використання та закріплює системи регулювання в залежності від такої класифікації. Значна увага приділена питанням дотримання прав інтелектуальної власності, захисту авторських прав у зв'язку з використанням ШІ тощо.

Для забезпечення дотримання вимог Регламенту держави-члени повинні призначити один або декілька компетентних органів для нагляду за дотриманням відповідних зобов'язань. Компетентні органи матимуть повноваження накладати штрафи за порушення Закону про штучний інтелект, які встановлюються у відсотках від річного обороту компанії-порушника за попередній фінансовий рік або заздалегідь визначеної суми, якщо вона вища та може зрости до 35 мільйонів євро або 7% від прибутку порушника зафіксованого в загальному світовому річному обороті за попередній фінансовий рік, якщо ця сума вища.

Фактично Закон про ШІ встановив низку системних, важливих приписів та механізми забезпечення їх дотримання для суб'єктів, що використовують ШІ у своїй діяльності, виходячи на ринок та пропонуючи свої роботи, товари, послуги споживачам. Поза межами дії Закону залишаються розробники ШІ. Наскільки безпечними у будь-яких аспектах прояву є широке впровадження технологій ШІ у різні сфери буття. Чи усвідомлює людина межі та «червоні лінії» у розробці таких технологій? Хто повинен нести відповідальність за потенційний негативний чи загрозливий їх вплив на життя, здоров'я, зрештою існування людини як істоти розумної, складної з точки зору біо-енергетично-соціо-етико-моральних критеріїв?

Розпорядженням КМ України від 2 грудня 2020 року схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні [2]. Серед проблем, які потребують розв'язання, в Концепції відзначено, зокрема, низький рівень цифрової грамотності, поінформованості населення щодо загальних аспектів, можливостей, ризиків та безпеки використання штучного інтелекту; відсутність або недосконалість правового регулювання штучного інтелекту (в тому числі у сферах освіти, економіки, публічного управління, кібербезпеки, оборони), а також недосконалість законодавства про захист персональних даних. Концепція окреслює шляхи і способи розв'язання проблем у різних сферах: від освіти, науки, кібербезпеки до оборони, публічного управління.

Розроблено проєкт Інструктивно-методичних рекомендацій щодо запровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти [3]. Серед принципів відповідального використання ШІ йдеться про етичне використання, що має ґрунтуватися на принципах та цінностях, що забезпечують повагу до прав та гідності всіх учасників освітнього процесу, критичного осмислення ризиків їхнього використання та передбачення способів їх пом'якшення, фаховий людський контроль (результати роботи ШІ мають піддаватись аналізу та

перевірці задля запобігання упередженості та дезінформації, а також редагуванню й адаптації людиною до безпосередніх умов та вимог конкретної навчальної ситуації).

Міністерство цифрової трансформації України спільно з Міністерством освіти і науки України розробили Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти [4]. Цікаво, що цей документ починається з розділу «Міфи про ШІ». Таких міфів у Рекомендаціях декілька: 1) ШІ – це загроза традиційній освіті; 2) ШІ замінить викладачів у майбутньому; 3) Упровадження ШІ в університетах є дорогим; 4) Застосування ШІ складне та вимагає значних технічних знань; 5) Застосування ШІ веде до порушення академічної доброчесності. Звичайно, що ці міфи повністю розвінчуються у Рекомендаціях. Але з яких джерел Міністерства почерпнули відомості про ці міфи? Можливо, це і не міфи? Засновник Всесвітнього економічного форуму в Давосі Клаус Шваб описав окремі «міфи» у книзі «Четверта промислова революція». Чому в Рекомендаціях відсутні покликання на серйозні наукові дослідження психологів, медиків, фахівців різних сфер від морально-етичних, фізіологічних, природничих до релігійних, які вже зараз б'ють на сполох про негативні впливи на людську психіку, здоров'я, про падіння рівня і якості знань, інші негаразди саме через широке, зачасту непродумане впровадження сучасних технологій у всі сфери людського буття?

Серед основних принципів етичного й відповідального використання систем ШІ у вищій освіті в Рекомендаціях зазначено про суспільний та екологічний добробут. У контексті цього принципу системи ШІ повинні приносити користь усім людям, включно з майбутніми поколіннями, отже, їх мають розробляти й використовувати в стійкий та екологічно безпечний спосіб, передбачати моніторинг й оцінку довгострокового впливу на людину, суспільство і демократію. А якщо ШІ не буде приносити користі усім людям та майбутньому поколінню, хто візьме відповідальність за дотримання цього принципу? І чи не запізнюючись буде така відповідальність, якщо хтось і візьме її на себе?

У контексті принципу підзвітності в Рекомендаціях зазначено, що мають бути створені механізми для забезпечення підзвітності розробників систем ШІ та їх відповідальності за результати використання систем ШІ. Ключову роль у цьому відіграє можливість аудиту, яка дає змогу оцінити алгоритми, дані й процеси проектування, особливо в критично важливих сферах застосування. Крім того, має бути забезпечено адекватне й доступне відшкодування збитків за шкоду, завдану в результаті використання систем ШІ.

З позицій права питання про відшкодування збитків найактуальніше. Хто має забезпечити таке відшкодування і за чий рахунок? Навіть, якщо закріпити одну з наукових концепцій про надання ШІ статусу суб'єкта правовідносин як нормативний припис, проблема не вирішиться. Як можна звернути вимогу про відшкодування збитків до ШІ? За рахунок яких джерел таке відшкодування стане можливим? Мабуть ШІ слід визнати власником майна та виплачувати йому гонорари чи зарплату за виконані роботи: аналіз даних, написання курсової, вирішення задач тощо.

Представляючи Білу книгу з регулювання ШІ в Україні, Мінцифри наводить цікаву статистику: згідно із січевим (2024 року) опитуванням Kantar Ukraine, 78.7% опитаних громадян знають, що таке штучний інтелект. При цьому лише 7.6% зазначили, що не знають, що таке ШІ. Ще 13.7% не змогли надати однозначну відповідь. Також значна частка громадян України вже мала досвід використання технологій ШІ, починаючи від взаємодії із чатботами і закінчуючи використанням побутових приладів, що містять в собі технології штучного інтелекту, 29.1% респондентів зазначили, що використовують ШІ в тій чи іншій сфері, 16.6% не змогли дати однозначну відповідь і 54.3% зазначили, що не використовують ШІ [5].

Цікаво було б з'ясувати, а що саме знають про ШІ майже 79% громадян? Навряд, що така статистика відображає обізнаність з системами ШІ. Реалії такі, що попри концепції та рекомендації ні загальна, ні вища школа не дають системних знань роботи з ШІ для широкого загалу, фактично для всіх, а не лише для фахівців. Адже, для юриста, наприклад, пошук будь-якої інформації з різних баз даних ґрунтується на методі проб і помилок чи на досвіді друга чи на досвіді, здобутому на різних курсах з власної ініціативи. Має бути системний підхід до вивчення правил, методів, способів взаємодії з ШІ на різних рівнях і для усіх. Це може мінімізувати потенційні ризики, тоді і питання про відшкодування завданих збитків може і не постати.

Фактично, всупереч економічному закону попиту-пропозиції, нам усім запропонували нові технології, нові можливості, тобто першою була пропозиція. Це справді корисно і полегшує людське життя у багатьох його вимірах. Але у глобальному плані чи усвідомлюють ті, хто зробив таку пропозицію, усі наслідки. Чи усвідомлює людина, створюючи свій прототип, кого вона створює? Чи це бізнес, який приносить величезні прибутки.

Література

1. Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту та вносить зміни до Регламентів (ЄС) № 300/2008, (ЄС) № 167/2013, (ЄС) № 168/2013, (ЄС) 2018/858, (ЄС) 2018/1139 та (ЄС) 2019/2144 та Директив 2014/90/ЄС, (ЄС) 2016/797 та (ЄС) 2020/1828 (Закон про штучний інтелект) від 13 червня 2024 року. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401689

2. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

3. Проект Інструктивно-методичних рекомендацій щодо запровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/05/21/Instruktyvno.metodychni.rekomendatsiyi.shchodo.SHI.v.ZZSO-22.05.2024>.

4. Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf>

5. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. <https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A8%D0%86>.

Yavorska O. Artificial intelligence: challenges and threats. *The main provisions of Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council establishing harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and national acts on the implementation of artificial intelligence in higher education are analyzed. Attention is focused on both the positive and possible negative impacts of AI in various areas of social relations.*

Keywords: artificial intelligence, principles of using AI, responsibility of AI.

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ТА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

РОЛЬ ЕТИЧНИХ НОРМ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Билиця І. О.

Розглянуто проблематику дотримання прокурорами етичних норм, які закріплені в їхньому корпоративному документі, а саме Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів. Досліджено основні питання реалізації норм, що містяться в цьому Кодексі у практичній площині.

Ключові слова: прокурор, етичні норми, моральні норми, грубе порушення, дисциплінарна відповідальність.

Дотримання етичних та моральних норм прокурори було їхнім обов'язком з моменту створення інституту прокуратури в незалежній Україні. Проте слід відмітити, що до прийняття єдиного документу, який містив би етичні чи моральні норми поведінки прокурорів не приділялося значної уваги, адже вони містилися або в різних нормативно-правових актах або просто як установлене правило поведінки, яке ніде не було закріплено.

На сьогоднішній день Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів (далі - Кодекс) визначає основні принципи, моральні норми та правила прокурорської етики, якими повинні керуватися прокурори при виконанні своїх службових обов'язків та поза службою [1].

В статті 1 цього Кодексу встановлені завдання, які ставляться перед ним, а саме:

- забезпечення компетентного та ефективного здійснення прокурорами своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів верховенства права, законності, справедливості, неупередженості, визначення морально-етичних стандартів внутрішньої та зовнішньої комунікації;
- підвищення авторитету органів прокуратури та сприяння зміцненню довіри громадян до них;
- створення умов для розвитку у прокурорів почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції;
- формування принципової морально-правової позиції у взаєминах з громадянами, колегами, керівниками та підлеглими.

Виходячи із завдань Кодексу можна дійти висновку, що даний корпоративний акт повинен забезпечити по-перше змінити відношення та закріпити дотримання основоположних принципів (засад) на, яких побудований інститут прокуратури. Як наслідок має підвищитися довіра до даної правоохоронної інституції серед, як серед громадян так і суспільства в цілому. А також формувати з прокурорів професіоналів своєї справи.

Створення такого корпоративного акту етичної та моральної поведінки була вже вимогою того часу. Адже такі документи вже існували в для суддів та в адвокатів. Слід відмітити, що нова редакція цього Кодексу стала більш гуманістичною порівняно з попередніми редакціями. Проте, ще залишається багато спірних та невирішених питань.

Одне з них це відповідальність за прошення норм, що містяться в цьому Кодексі. По при нову редакцію цього документа в ньому так і не виокремили відповідальність прокурора за порушення етичних та моральних норм, як окремий вид відповідальності, а вона так і залишається складовою дисциплінарної відповідальності.

Відповідно до пункту 6 частини 1 статті 43 Закону України «Про прокуратуру» прокурора можуть притягнути до дисциплінарної відповідальності за систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики. Виходячи зі змісту цієї норми можна дійти до декількох висновків. По-перше, що якщо прокурор вчинить не грубе порушення норм професійної етики його не можливо притягнути до дисциплінарної відповідальності, тобто фактично його неетичні дії не будуть покарані. Що в майбутньому може спричинити повторне вчинення неетичних вчинків. Тому вважаю за доцільним було б передбачити види відповідальності за порушення моральних та етичних норм такі як наприклад попередження, публічне вибачення та інші. Цим самим можна було б запобігти у майбутньому вчинення прокурорами повторних порушень етичних норм. Адже така відповідальність за порушення етичних норм прокурорами носить

виховний та попереджувальний характер, адже основна ідея такої відповідальності не карати, а запобігти вчинення нових неетичних поступків прокурорами за, які вже буде наставати біль суровий вид відповідальності, а саме дисциплінарна відповідальність.

Підводячи підсумки слід зазначити, що так як по своїй природі Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів є корпоративним правовим актом, адже прийнятий він 3'їздом прокурорів України, а це є найвищий орган прокурорського самоврядування та є обов'язком для виконання лише прокурорам. Тому виникає необхідність все таки передбачити в ньому відповідальність саме за порушення його норм.

Література

1. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : затверджено Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017 року <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звернення 11.06.2025).

Bylytsia I. *The role of ethical norms in the professional activities of a prosecutor. The issue of maintaining ethical norms by prosecutors, which are enshrined in their corporate document, namely the Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors, is considered. The main issues of implementing the norms contained in this Code in a practical context are investigated.*

Keywords: *prosecutor, ethical norms, moral norms, gross violation, disciplinary liability.*

INTEGRATING LEGAL AND ETHICAL EDUCATION INTO FOREIGN LANGUAGE TEACHING FOR HUMANITIES STUDENTS: PEDAGOGICAL STRATEGIES AND CHALLENGES

Yatsyshyn N.

The rapid transformation of legal and educational systems in Ukraine, particularly in the context of European integration, requires higher education institutions to prepare future professionals who are not only linguistically competent but also ethically and legally literate. This necessity is especially acute for students of humanities fields, whose future professional activities often involve cross-cultural communication, public interaction, and moral responsibility.

Keywords: *foreign language education, legal awareness, academic integrity, interdisciplinary teaching, professional ethics, EFL, humanities education.*

This paper aims to explore effective pedagogical strategies for incorporating legal and ethical awareness into the process of teaching foreign languages, with a focus on students of non-legal specialties. The integration of law-related content and professional ethics into English as a Foreign Language (EFL) teaching offers an opportunity to reinforce democratic values, promote critical thinking, and strengthen professional identity.

A special emphasis is placed on the interdisciplinary approach, which combines elements of legal, ethical, and linguistic education. Such an approach enables the development of students' ability to reflect on real-life dilemmas and legal principles while enhancing their language proficiency. It is proposed that foreign language educators play a vital role in shaping legal consciousness and ethical responsibility by introducing authentic legal texts (e.g., codes of ethics, human rights declarations), conducting classroom debates on professional dilemmas, and designing writing assignments that engage students in value-based reflection.

The study also outlines a methodological framework for implementing these strategies, including task-based learning, problem-based learning, and project-based learning formats. For instance, simulated legal proceedings or opinion essays on topics like plagiarism, cyberbullying, workplace discrimination, or freedom of speech can develop both students' communicative skills and their sense of justice and accountability.

The paper presents classroom case studies where students participated in ethical decision-making simulations and legal vocabulary workshops. The findings suggest that students not only improved their language skills but also developed a stronger awareness of legal norms, academic integrity, and professional conduct.

Nevertheless, several challenges are also highlighted, including the need for language instructors to acquire basic legal literacy, institutional support for interdisciplinary modules, and the careful selection of age-appropriate, culturally sensitive materials.

In conclusion, fostering legal awareness and professional ethics through foreign language education is not merely an auxiliary goal but a vital part of the mission of modern higher education. Particularly in the humanities, where professional boundaries are often ethically complex, early exposure to such topics lays the foundation for morally grounded and socially responsible specialists.

References

1. Савчук, О. О. (2018). Інтеграція правових знань у професійну підготовку фахівців гуманітарної сфери. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, (3), 45–52.
2. Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge University Press.
3. Литвиненко, Т. І. (2020). Формування правової культури студентів засобами міждисциплінарного навчання. *Актуальні проблеми педагогіки*, (2), 68–73.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
5. Федоренко, Н. М. (2021). Академічна доброчесність як складник професійної етики здобувачів вищої освіти. *Освітній дискурс*, (4), 123–129.
6. UNESCO. (2019). *Global Education Monitoring Report 2019: Migration, Displacement and Education – Building Bridges, Not Walls*. Paris: UNESCO Publishing.

Яцишин Н. П. Інтеграція правової та етичної освіти у викладання іноземних мов для студентів-гуманітаріїв: педагогічні стратегії та виклики. *Швидка трансформація правової та освітньої системи в Україні, особливо в контексті європейської інтеграції, вимагає від закладів вищої освіти підготовки майбутніх фахівців, які володіють не лише мовною компетентністю, але й юридичною та етичною обізнаністю. Така потреба є особливо актуальною для студентів гуманітарних спеціальностей, чия майбутня професійна діяльність часто пов'язана з міжкультурною комунікацією, публічною взаємодією та моральною відповідальністю.*

Ключові слова: викладання іноземних мов, правова свідомість, академічна доброчесність, міждисциплінарне навчання, професійна етика, англійська мова як іноземна, гуманітарна освіта.

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

<i>Андрущак О. М.</i> Зобов'язання держави щодо заборони катувань у системі захисту прав людини	3
<i>Гламазда П. В.</i> Державна варта Української Держави: структура та функції.....	5
<i>Колесниченко Н. О.</i> Інтерпретація змісту права на свободу вираження поглядів як природного права	7
<i>Крисюк Ю. П.</i> Принцип верховенства права в правовій доктрині Європи.....	10
<i>Ленгер Я. І., Ревуцька І. Е.</i> Реформування правової системи: виклики сьогодення.....	12
<i>Настасяк І. Ю.</i> Актуальні питання взаємодії правової системи України з міждержавними правовими системами.....	14
<i>Щирба М. Ю.</i> Етико-правові проблеми клонування людини.....	16
<i>Якимішин В. С.</i> Поняття норми права за Гансом Кельзеном.....	19
<i>Яцишин М. М.</i> Деякі аспекти національного життя на території Західної Волині у міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.)	21

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

МІГРАЦІЙНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ВІЙНИ

<i>Жевнеров І. М.</i> Конституційні та міжнародні гарантії права на справедливий суд в Республіці Польща	23
<i>Конончук І. М.</i> Історико-правові засади створення та функціонування європейської агенції з прикордонної та берегової охорони.....	25
<i>Соляр А. О.</i> Захист прав дитини в умовах воєнного стану. Правозастосовча та правотворча діяльність як основні напрямки юридичної практики забезпечення сталого розвитку України.....	27
<i>Jasiuk Ewa, Chochowska Anna</i> Prawa człowieka jako fundament etycznych przedsięwzięć a wytyczne dotyczące biznesu i praw człowieka onz.....	30

ЦИВІЛЬНЕ, СІМЕЙНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО, КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО

<i>Заїка Ю. О.</i> Права наймача службового жилого приміщення підлягають перегляду.....	33
<i>Книш З. І.</i> Проблеми обрання позивачем ефективного способу захисту.....	35
<i>Мохнюк М. В.</i> Цифрове середовище як нова платформа взаємодії суб'єктів цивільних правовідносин.....	37
<i>Чубоха Н. Ф.</i> Свобода особистості у цивільному праві.....	39
<i>Yatsyshyn K.</i> Legal regulation of marketing in Ukraine: reforming the legal framework at the intersection of law and business strategy	41

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

ТРУДОВЕ ПРАВО

<i>Вознюк Н. І.</i> Соціальний захист осіб похилого віку в Україні.....	43
<i>Якушев І. М.</i> Дисциплінарний проступок: відмінності правового визначення.....	45

ЕКОЛОГІЧНЕ, АГРАРНЕ ТА ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

<i>Анісімова Г. В., Донець О. В.</i> Європейський вектор розвитку національного екологічного законодавства: нагальні питання	48
<i>Власенко Ю. О.</i> Актуальні проблеми відшкодування шкоди та збитків, заподіяних об'єктам і територіям смарагдової мережі в умовах мілітарного впливу.....	51
<i>Долинська М. С.</i> Деякі аспекти екологічного землекористування в сучасній Україні.....	54
<i>Кондратенко Д. Ю., Кривенко Е. Ю.</i> Цифрові платформи працевлаштування в агросекторі та трудові гарантії сезонних працівників	56
<i>Курман Т. В.</i> Щодо стану і перспектив правового регулювання адаптивних форм аграрного виробництва як засобу забезпечення продовольчої безпеки.....	58
<i>Лісова Т. В.</i> Деякі проблеми правового забезпечення відновлення земель, що постраждали від збройної агресії.....	60
<i>Мальчик О. М.</i> Роль міжнародних інституцій у захисті рослин в період військової агресії та повоєнного відновлення України.....	62
<i>Михайлюк О. І.</i> Щодо правових засад агропродовольчої політики в аспекті забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану.....	64
<i>Новосад І. В.</i> Енергетична безпека України. Правові виклики в умовах війни.....	65
<i>Шановал Д. В.</i> Правові засади формування та реалізації комплексних планів територіальних громад.....	67
<i>Шарапова В. В.</i> Розвиток системи прав людини в умовах адаптації до зміни клімату.....	69
<i>Шевчук Л. М., Гордійчук М. А.</i> Концептуальні засади сучасної екологічної політики в умовах воєнного та післявоєнного відновлення України: деякі аспекти.....	72
<i>Шеховцов В. В., Статівка О. О.</i> До питання про роль адвоката у збалансуванні екологічних публічних та приватних інтересів: на прикладі реалізації процедури оцінки впливу на довкілля.....	74

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Вудвуд К. С.</i> Поняття «податковий спір» крізь призму судової практики.....	77
<i>Латишева В. В.</i> Публічно-правові аспекти реалізації інституційної автономії закладів вищої освіти	78
<i>Потьомкін С. О.</i> Місце правозастосовчих актів у механізмі судового контролю.....	80

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

<i>Гороть А. М.</i> Правові наслідки для суб'єктів за погрози силою або її застосування за міжнародним правом.....	83
<i>Музичук К. С.</i> Справедливий суддя: стандарти, виклики та реальність правосуддя	85
<i>Стрілець Б. В.</i> Обмеження свободи руху капіталу в контексті санкційної політики Європейського Союзу.....	87
<i>Шульгін С. О.</i> Використання публічного виступу особи для доказування умислу воєнного злочину у вигляді нападу на об'єкти електроенергетики України.....	89

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Балобанова Д. О.</i> Щодо предмету кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом інформації з обмеженим доступом.....	93
--	----

<i>Ковальчук Д. В.</i> До питання об'єкту посягання при вчиненні військових службових кримінальних правопорушень	95
<i>Старко О. Л.</i> До питання про розмежування несанкціонованого поширення військово значущої інформації з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням та державної зради	97
<i>Уварова Н. В.</i> До проблеми сутності колабораційної діяльності у працях зарубіжних учених.....	99
<i>Чечель Н. О.</i> Щодо ролі громадськості у формуванні кримінально-виконавчої політики держави..	101
<i>Чупринський Б. О.</i> Вагомість принципів побудови кримінально-правових санкцій.....	103
<i>Шишко О. Є.</i> Кримінальна відповідальність за порушення гарантій визначених законом осіб на їх утримання: історичний генезис законодавства	106
<i>Шуліка В. І.</i> Шляхи до ресоціалізації ув'язнених у пенітенціарних установах України (в контексті сторічного партнерства між Україною та Великою Британією).....	109

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ

<i>Вітушинська О. О.</i> Судовий контроль за законністю у кримінальному провадженні Великої Британії.....	112
<i>Власова Г. П., Каланча І. Г.</i> Захисник як суб'єкт роботи з електронними доказами в кримінальному провадженні	113
<i>Гусак А. П.</i> Оптимізація методів криміналістичного забезпечення розслідування корупційних правопорушень в умовах воєнного стану	115
<i>Крикунов О. В.</i> Колегіальний склад суду першої інстанції у кримінальному провадженні.....	118
<i>Лісіцький А. В.</i> Вибухи у кримінальному провадженні: сучасні методи розслідування та фіксації доказів.....	121
<i>Сисоєнко Г. І.</i> Момент закінчення досудового розслідування у кримінальному процесі: еволюція законодавчого підходу.....	122
<i>Шамринський Д. О.</i> Проблеми правового регулювання реалізації процесуальних повноважень керівників органів прокуратур щодо заміни прокурора у кримінальному провадженні	127

МЕДІАЦІЯ, КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

<i>Старчук О. В.</i> Емоційний інтелект в структурі професійної діяльності майбутнього юриста	131
---	-----

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

<i>Артиш Н. В.</i> Забезпечення доступу до правосуддя дитини, яка постраждала від домашнього насильства: міжнародні стандарти, шляхи, імплементація та застосування	133
<i>Булавина С. Є., Данько І. А.</i> Заборона катування, нелюдського та такого що принижує гідність, поводження і покарання у діяльності Національної поліції.....	135

СПОРТИВНЕ ПРАВО, ІТ ПРАВО, МЕДІА ПРАВО

<i>Яворська О. С.</i> Штучний інтелект: виклики і загрози.....	138
--	-----

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ТА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

<i>Билиця І. О.</i> Роль етичних норм в професійній діяльності прокурора.....	142
<i>Yatsyshyn N.</i> Integrating legal and ethical education into foreign language teaching for humanities students: pedagogical strategies and challenges	143

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
XXII Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 13-15 червня 2025 р.

(Українською, англійською, польською мовами)

Матеріали друкуються в науковій та літературній авторській редакції

Укладач:
Джурак Людмила Миколаївна

Коректування та верстка:
Джурак Л. М.

Оригінал-макет виготовлено на юридичному факультеті
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(43021 м. Луцьк, вул. Винниченка, 30)

Формат 60х84 1/8. Обсяг 17,20 ум. друк. арк., 17,01 обл.-вид. арк.
Наклад 300 пр. Зам. 87. Виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. +38 066 936 25 49).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.

ВЕЖА-ДРУК

ISBN 978-966-940-684-2

9 789669 406842 >